

Az Év Levéltára 2020

Egyetem és társadalom 2.

Sorozatszerkesztők:
Lengvári István – Polyák Petra

Az Év Levéltára 2020

A 2021. április 13-án tartott
konferencia előadásai

Szerkesztette: Lengvári István

PTE Egyetemi Levéltár
Pécs, 2021

Borítóterv és címlapképek:
Ruprech Judit

Technikai szerkesztés:
Acél Róbert

Olvasószerkesztés:
Szilágyi Mariann

Nyomdai kivitelezés:
Kontraszt Plusz Kft.
www.kontraszt.hu

Felelős kiadó:
PTE Egyetemi Levéltár igazgatója

ISBN: 978-963-429-705-5
ISSN: 2498-7778

Tartalomjegyzék

Köszöntők	7
Kohári Gabriella	
Húsvéti ételsor 1547-ből Nádasdy Tamás (1498–1562) udvarából	13
Kovács Adrienn	
Tudományos bojkott és ellenbojkott az 1920-as években, avagy ami az egyetemi levéltári forrásainkban kevésbé látható.....	39
Lengvári István	
Szanathy Aniella, az első jogi doktornő Magyarországon.....	53
Polyák Petra	
Prinz Gyula és a négy szobor. Az egyetemi emlékezetkultúra egy pécsi epizódja	67
Gutai Csilla	
Magyar katonák naplói az angol és amerikai fogságból a II. világháborúban.....	85
Acél Róbert	
Pécsi Egyetemi Almanach technikai megvalósítása.....	105
Ruprech Judit	
Kulcsok őrzői. Fotóesszé.....	117
A konferencia programja	137
A PTE Egyetemi Levéltár munkatársai (2003–2021) és a konferencia előadói	139
A Levéltár kiadásában, illetve közreműködésével megjelent kötetek	141

Köszöntő

A Magyar Levéltárosok Egyesülete 2012-ben alapította *Az Év Levéltára* díjat, amelynek kiosztására a Nyitott Levéltárak országos programsorozat keretében került sor. A díjat 2012-ben Budapest Főváros Levéltára, 2013-ban a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, 2014-ben a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, 2015-ben az MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, 2016-ban az MNL Veszprém Megyei Levéltára, 2017-ben az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, 2018-ban Vác Város Levéltára, 2019-ben az MNL Vas Megyei Levéltára nyerte el. A 2020. évi *Az Év Levéltára* díj nyertese, a felsőoktatási levéltárak közül elsőként, a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár lett. A 2003-ban alakult – levéltári szempontból – fiatal intézmény az elmúlt másfél évtizedben meghatározóvá vált nemcsak a felsőoktatási levéltárak között, hanem szakmai munkájával, kiadványaival, konferenciáival is bizonyította, hogy helye van a legjobb hazai levéltári intézmények sorában. A PTE Egyetemi Levéltár beágyazottsága az egyetemi életbe, kutatásba kiemelkedő, amit nagyszerűen bizonyított a pécsi egyetemalapítás 2017. évi, 650. évfordulója kapcsán megtartott rendezvényeivel és publikált kiadványaival. Az MLE 2018. évi pécsi vándorgyűlése sikeres megrendezésében is elévülhetetlen érdemei voltak a Levéltárnak, amely intézmény 2019-ben, majd a pandémia által nehezített 2020-as évben is kiemelkedő színvonalon nyújtotta szolgáltatásait. Az elmúlt fél évtizedben elvégzett nagyszerű munkát méltán jutalmazza *Az Év Levéltára* díj! Kívánok a Levéltár munkatársainak, használóinak az elkövetkező években, évtizedekben is hasonló sikereket!

Dr. Kenyeres István
Magyar Levéltárosok Egyesülete
elnök

Köszöntő

Örömmel értesültem, hogy a közel két évtizedes múltra visszatekintő levéltárunk nyerte el *Az Év Levéltára* díjat. Büszkék vagyunk rájuk! Nagyon sok olyan tanulságos dokumentum található a gyűjteményükben, amelyek a korábbi rektorok, dékánok, egyetemi egységek működésével kapcsolatosak. Egy rektor hiheti azt, hogy most nehéz helyzetben van, de ezekből az iratokból (melyekből egyre több online is elérhető) kitűnik, hogy minden időszaknak megvoltak a maga problémái, amelyeket meg kellett oldani.

Az Egyetemi Levéltár aktívan részt vesz az intézményi múlt kutatásában és bemutatásában az egyetemi évfordulók kapcsán. Így volt ez a 650 éves jubileum alkalmával és számítunk értékteremtő munkájukra a közelgő, a modernkori pécsi egyetem indulásának 2023-as centenáriumi ünneppsorozatában is.

Emellett a levéltár fontos szerepet tölt be az egyetemi iratkezelésünk felügyeletében, tanácsaival szolgálva minden egység irattárazási feladatait, hogy a történeti értékű irataink – hagyományos és digitális formában is – a következő generációk számára is megismerhetők legyenek.

A kötet tanulmányainak olvasásához jó kedvet és egészséget, levéltárunk munkatársainak pedig további sikereket kívánok!

Prof. Dr. Miseta Attila
rektor
Pécsi Tudományegyetem

Előszó

Nagy öröm és megtiszteltetés, hogy idén intézményünk kapta a Magyar Levéltárosok Egyesülete által alapított *Az Év Levéltára* díjat.

Köszönet érte minden kollégámnak, akik a 2003-as kezdet óta sokat dolgoztak azért, hogy egy újonnan alapított intézmény néhány év alatt megtalálja helyét és jól végezze feladatait fenntartónk, a Pécsi Tudományegyetem, a kutatóink és ügyfeleink, valamint a levéltáros és történész közösség számára. Az elmúlt több mint másfél évtizedben mindig számíthattunk az egyetem vezetése és egységeinek (elsősorban a pécsi egyetemi könyvtár) támogatására, e nélkül nem érhattünk volna el sikereket.

Az idei átadó ünnepség a járványhelyzetre való tekintettel online valósulhatott csak meg.¹ A kapcsolódó konferencián a Levéltár összes jelenlegi és egykori munkatársa szerepelt előadásával. Sokféle téma és korszak kutatási eredményei kerültek bemutatásra, jelen kötet (egy kivétellel) ezen előadások tanulmányá érlelt szövegeit tartalmazza.

Kérem, fogadják szeretettel kötetünket, és kísérik továbbra is figyelemmel intézményünk munkáját!

Lengvári István
igazgató
Egyetemi Levéltár

¹ A felvétel megtekinthető az MLE és levéltárunk YouTube csatornáján.

Húsvéti ételsor 1547-ből, Nádasdy Tamás (1498–1562) udvarából¹

Tanulmányom célja Nádasdy Tamás² familiárisa, Zoltán Imre³ sáfár által feljegyzett, a sárvári udvar 1547-es ünnepi étrendjének vizsgálata. A Kapui Mihály által Zoltán Imre részére írt magánlevél⁴ külső oldalára kézzel feljegyzett ételsor,⁵ az 1547. évi húsvét három ünnepi napjának ételeit tartalmazza elnevezés nélkül. Ezért a lajstromra a továbbiakban *Húsvéti étrend* néven hivatkozunk. Az első, Szalay Ágoston által a Tudományos Gyűjtemény 1984. évi IX. kötetében a Tudományos Jelentések között, Magyar régiség néven átiratban megjelent közlés után, a *Húsvéti étrend* időnként fel-felbukkant, melyet mind a történettudomány, a művelődéstörténet, az életmód- és gasztronómiatörténet érdekesnek tartott, de érdemben mindeddig még nem dolgozta fel senki. Ez a dokumentum azért is rendkívül egyedi, mert a késő középkor, kora újkor időszakából – ez Magyarországon a reneszánsz konyhakultúra időszaka – csak szerény számban maradtak fenn ételsorok vagy étrendek.

Kutatásom során ezért az első nehézséget a korszak ilyen tárgyú forrásainak hiányossága okozta (az iratok nagyszámú pusztulása, feldolgozatlansága, valamint az ételsorok, menükártyák előfordulásának ritkasága, jelentőségének negligálása miatt), mint ahogy ez a 16. század étkezési kultúrájával, az ételkészítés alapanyagaival, eszközeivel, technológiájával, az elkészült ételekkel és azok elkészítőivel, s nem utolsósorban fogyasztóival összefüggő, eddigi vizsgálatok során felmerült.

¹ A tanulmány a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola Középkori és Koraújkor Történet Programja keretén belül készülő doktori disszertáció része.

² Báró nádasdi és fogarasföldi Nádasdy Tamás (Buda 1498–1562) magyar nagybirtokos főúr, 1537-től Horvátország és Szlavónia bánja, Vas vármegye főispánja, 1542-től a Magyar Királyság országbírója és katonai főparancsnoka, a Magyar Királyság nádora (1554–1562), Kanizsai Orsolya férje, Nádasdy Ferenc báró, a kortársak által *fekete bég*nek nevezett hadvezér apja. Korának egyik legműveltebb, legnagyobb életutat bejárta politikusa és egyik legtehetségesebb diplomatája, a török elleni háborúk sikeres hadvezére.

³ Zoltán Imre, Nádasdy Tamás korábbi familiárisa, kubikuláriusa. Szalay 1861: 27, 44, 68.

⁴ Szalay 1834: 124–125.

⁵ Szalay 1834: 125.

Továbbá arra is fel kívánom hívni a figyelmet, hogy nem történt meg az ünnepi étrend, valamint a Nádasdyak⁶ 1540–1550 közötti időszakát felölelő számadáskönyvek⁷ 1547 húsvétját megelőző, és az azt követő időszakra vonatkozó kiadási tételeinek összevetése. Ezáltal az ételsor feljegyzésének pontos datálása, az ételkészítéshez felhasznált alapanyagok, eszközök felbukkanásának lehetősége teremthető meg. A kutatás során a korábbi, különböző típusú források, úgymint az írott, képi és tárgyi kútfők feldolgozásával, valamint a 2007 óta folytatott kísérleti régészeti tevékenység folytán empirikus módon szerzett tapasztalatokra alapozva, mint például az ételkészítés alapanyagainak, technológiáinak, eszközeinek ismerete, használata, interdiszciplináris módon, különböző aspektusok felhasználásával a legtöbb információt nyerhettem ki e néhány soros – egy levélpapír másodlagos hasznosításával fennmaradt – forrásból.

Ünnepi étrend 1547 húsvétjáról

A vizsgált forrás, Kapwy (Kapui) Mihály Kapu várában, 1547. nagykedd-jén kelt, Zoltán Imrének, Nádasdy Tamás sáfárának címzett magánlevele, valamint a levél hátuljára kézírással feljegyzett *Húsvéti étrend*. A magánlevelet és a másodlagosan feljegyzett étellajstromot Szalay Ágoston⁸ saját gyűjteményéből másolta le és közölte. Fényképfelvétel nem készült, tehát csak a nyomtatásban megjelent közlésekre hagyatkozhatunk.

⁶ Fennmaradt irataik őrzési helye: MOL, E, P és T szekció (E 185, P 507, T 5). A Nádasdy család tagjai századokon át magas katonai és országos méltóságokat viseltek. Előbb bárói, majd grófi címet kaptak. Birtokainak zöme a Dunántúlon feküdt, ezek között legjelentősebb Kanizsa és Sárvár volt, de voltak Arad vármegyei birtokaik is. A család első kiemelkedő alakja Nádasdy Tamás (1498–1562), I. Ferdinánd király budai kapitánya volt, aki később Szapolyai János mellett harcolt. 1559-től nádor. Kanizsai Orsolyával kötött házassága révén hatalmas birtokokhoz jutott. Újszigeten (Sárvár mellett) iskolát és nyomdát alapított. A család történetének következő jelentős alakja Vas vármegye főispánja, a tizenöt éves háború egyik hadvezére, Nádasdy Ferenc (1555–1604), a „fekete bég” volt. <https://mi.btk.mta.hu/hu/repertorium/38-regeszt-a-i/479-a-i-51-a-a-nadasdy-csalad-iratai> - utolsó letöltés: 2021. június 28.

⁷ Ezek 1959 óta már nyomtatott formában is elérhetők, lásd Kumorovitz–Kállai 1959, 1960

⁸ Kémendi Szalay Ágoston (1811–1877) udvari tanácsos, királyi táblai tanácselnök, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

„Ez Leuel az nemes uitezlű Zotan Emrennek az nagssaghus nadasdy Thamas Saffaranak nekem Bizot Vramnak⁹ es Baratomnak adassek etc. Ez leuel költ Kapw varaban¹⁰ nağ Keden¹¹ Anno 1547 Kapwy mihal, Pap Kegelman attäffya.”¹²

Kívül, a levél hátán hihetőleg Zoltán Imre kezétől¹³, a következő jegyzet található:

Husuet napian: zentelt boriu hus susaual ¹ parej ² orial ³ , ludfi, wad hus, teiesetek.	Húsvét napján: szentelt borjúhús sásával ¹ paréj ² orjjal ³ , lúdfi, vadhús, tejes éték.
Waczorara: szentelt sült, parey, wadhust, tikfi elesleuel ⁴ , teies etek.	Vacsorára: szentelt sült, paréj, vadhúst, tyúkfi éves lével ⁴ , tejes éték.
Ebedre: szentelt parejt szalonauual, wadhust, teies etek, tehenhus, kapan ⁵ spinatal ⁶ .	Ebédre: szentelt paréjt szalonnával, vadhúst, tejes éték, tehénhús, kapan ⁵ spenóttal. ⁶
Waczorara: sült, teyfellem galamb, parej teyfellem nul hus, teies etek, leues keueren ⁷ .	Vacsorára: sült, tejfellem galamb, paréj tejfellem, nyúlhús, tejes éték, leves kövéren/leves kenyéren. ⁷
Ebedre: sült, leues ⁸ , keuer ludfi lean sariaual ⁹ , paraj uy szalonauual, heialt borso, tehenhust.	Ebédre: sült, leves ⁸ , kövér lúdfi leány sarjával ⁹ , paréj új szalonnával, héjalt borsó, tehénhúst.
Tikfiat töltue, [---] hal ¹⁰ , konpost ¹¹ narancz, nul, ludfy, parej, boriu spekel ¹² , teies etek.	[Vacsorára]: Tyúkfiaat töltve ¹⁰ , [---] hal, komposzt ¹¹ narancs, nyúl, lúdfi, paréj, borjú[hús] spékkel ¹² , tejes éték.
1. sása, zsuffa: fűszeres lé, mártás. 2. paréj: levélzöldség, lehet a spenót szinonimája, de a kerti laboda (<i>Atriplex hortensis</i>) is. 3. orj: a sertés húsos gerincsonjtja. 4. éveslé: szalonna, bőven hagyma, zöldpetrezselyem, tárkony, citromszelet, (néha alma is), ecet, bor, sáfrány, bors, gyömbér. 5. kappan: herélt fiatal kakas. 6. spenót, ispinác (<i>Spinacia oleracea</i>).	7. leves (lé) kövéren / sűrűn vagy kenyéren. 8. lé, mártás. 9. fiatal lúd zsenge (primőr) levélzöldséggel. Új fokhagyma, tárkony megtörve, ecet, húslé, bor, tojás, sáfrány, gyömbér. 10. fajta, ételkészítési technológia is lehet. 11. cukoroldatban vagy mézben főtt, konzervált gyümölcs vagy zöldség (<i>condita</i>). 12. szalonnával való tűzdelést vagy azzal együtt főzést is jelentheti.

⁹ Pontosan nem meghatározható jelentésű, udvarias forma; kb. bizodalmas, aki-ben bízik.

¹⁰ Sopron megye, ma Kapuvár.

¹¹ 1547. nagykeddje április 5. napjára esett. Köszönöm az adatot Fedeles Tamásnak.

¹² Szalay 1834: 124.

¹³ A forrás közlője, Szalay Ágoston megjegyzése.

Kutatástörténet

Szalay Ágoston az 1817–1841 között megjelent, első magyar nyelvű enciklopédikus folyóirat, a *Tudományos Gyűjtemény* 1834. évi IX. kötetében¹⁴ tette közzé a saját gyűjteményében őrzött magánlevelet, valamint ugyanazon levél külső oldalára feljegyzett *Húsvéti étrendet*. Ugyanő 1861-ben, a Tudományos Akadémia Történeti Bizottsága gondozásában, Pesten jelentetett meg egy levélgyűjteményt *Négyszáz magyar levél a XVI. századból: 1504–1560* címmel,¹⁵ melyben újraköszölte a *Húsvéti étrendet*. A 16. században használt magyar nyelv számtalan értelmezésbeli kérdést vet fel. Mivel mindkét forráskiadás 1875 előtt jelent meg, nem létezett még a forrásközlésre vonatkozó szabályzat. Emiatt mérlegelni kell, hogy a közölt forrásokról hasonmásokat (is) közreadnak-e, az eredetiek másolatának szövegét milyen teljességgel, azok írásmódját a paleográfiai hűség milyen mértékével, hangalakját az egykorú jelölési rendszerhez milyen módon kapcsolódva jelentetik meg nyomtatásban.¹⁶ Ezt a bizonytalanságot Szalay Ágoston forrásközléseinél is megfigyelhetjük, ha a két nyomtatásban közölt változatot összevetjük, mivel a két megjelent közlés számtalan különbözőséget is rejt. Sajnálatos módon – bár a folyóirat keretén belül lett volna rá lehetőség, mint más példák mutatják – hasonmás-kiadásra nem került sor. Így négy esetben különböző értelmezést nyerhet az ételek fajtája, száma.¹⁷

Vizsgált szövegünk ezt követően Radvánszky Béla a *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században* című művének első kötetében jelent meg 1896-ban. Ő sem foglalkozott érdemben a forrással, bár három szó (*susa*, *orj*, *spinát*) értelmezését megadta, valamint egyhez külön magyarázatot fűzött (*leves keueren*).¹⁸ Gundel Károly – az egyetlen gasztronómiai képzettséggel rendelkező szakember – kisebb súlyúnak tartotta a ránk maradt számadásokat, étlapokat és egyéb feljegyzéseket. Csak említés szintjén

¹⁴ Szalay 1834: 124–125.

¹⁵ Szalay 1861: 43–44.

¹⁶ Bak 2000: 91.

¹⁷ Vö. „Ebedre: sült, leues, keuer ludfi lean sariaual, paraŷ uy szalonauual, heialt borso, tehenhust.” *Keuer*: olvashatjuk kenyérként vagy kövérként; más értelmet nyer az elválasztás alkalmazása során. Ugyanezen nap vacsorájára („Tikfiat töltue, [---] hal, konpost narancz [...]”): az 1834. évi publikációban felbukkanó, az olvashatatlan szót/szavakat jelző három nagykörtőjel után szereplő *hal* szócska már nem szerepel az 1861-es közlésben. Továbbá a *konpost narancs* itt (1861) összefüggő szókapcsolatként (egyben: ételként) szerepel, ellentétben az 1834-es kiadással, ahol a kapcsolat nem egyértelmű.

¹⁸ Radvánszky 1896: 481–482.

írt forrásunkról; nem a készítési módokat, hanem a régi szakácskönyvben leírt ételek nevét említette és sorolta fel.¹⁹

Stoll Béla hívta fel a figyelmet arra, hogy „a szövegértelmezés egy része magával az átírással megvalósítható.”²⁰ A szövegek átírása, modernizálása „a legteljesebb jó szándék mellett is igen sok esetben elkerülhetetlenül együtt jár a szövegek önkényes értelmezésével, torzításával, esetleg meghamisításával.”²¹ Ezen megállapítással egyet kell értenünk a *Húsvéti étrend* esetében is.

Zolnay László 1978-ban²² megjelent ismeretterjesztő kötetében – forrásmegjelölés nélkül – átírva, sem betűhíven, sem szövegűen, hiányosan, néhány szó értelmezésével közölte a szöveget.

Urbán László 1992-ben is csak arra vállalkozott, hogy felhívja a figyelmet a dokumentum meglétére. Bár közleményében arra hivatkozott, hogy *úgy* másolja a sárvári udvar ünnepi étrendjét (sic!), ahogy a levélgyűjtemény is közölte, azonban inkább Zolnay interpretációját követi. Így követte el azt a hibát, hogy rögtön az elején „borjúhús zúzával” átírást ad meg.²³ Pedig már Radvánszky feloldotta a „susával” (=sufával) szót. Bár ennek értelmezése is kihívást jelent a témában nem jártas szerző számára. A [kövér] lúdfi leán sarjával (fiatal libával) definiálása hiányos, míg Zolnay a leán sarja értelmezésével nem is foglalkozott, inkább kihagyta.²⁴

Az étlap utolsó említése Asztalos Bernadett 2010-ben megvédett doktori disszertációjában tűnik fel,²⁵ de néhány alapanyag- és ételnevezés kivételével ő sem foglalkozik érdemben a *Húsvéti étrend*del.

Étrendek

Az étrendek az írott források egyik legfontosabb csoportjai a tárgyalt korszak étkezési szokásainak tekintetében. Ezekben azt jegyezték fel nap mint nap, hogy milyen ételek kerültek ebédre és vacsorára²⁶ az asztalokra.

¹⁹ Gundel K. 1943/1988: 294.

²⁰ Bak 2000: 104.

²¹ Bak 2000: 113.

²² Zolnay 1978: 316.

²³ Urbán pontos datálás nélkül az étrend napjait és a sárvári udvar ünnepi étrendjét húsvét vasárnaptól húsvét nyolcadának keddjéig határozta meg, Zolnayval ellentétben, aki csak nagyszombat napját említi: „Ebédre, húsvét napján [...], [vagyis nagyszombaton]”. Zolnay 1978: 316.; Urbán 1992: 32.

²⁴ Zolnay 1978: 316.

²⁵ Asztalos 2010: 61–77.

²⁶ A *Húsvéti étrend*en látjuk, hogy 1547-ben még a középkori Magyarországon és egész Európában is két főétkezés volt jellemző: a *prandium* és *cena*, azaz

A ma ismert korabeli étrendek közül némelyiken az is feltüntetésre került, hogy kik fogyasztották el az adott ételeket, máskor pedig azt jegyezték fel, hogy az alapvető alapanyagokból mennyit használtak el az adott étel elkészítéséhez, és időnként ezek árát is feltüntették.²⁷ A *Húsvéti étrenden* egyik fent nevezett adat sem szerepel, de egy másik fontos írott forrás adatot szolgáltat a megvásárolt élelmiszerek tekintetében. Ez a Nádasdy-számadáskönyv²⁸ (továbbiakban: *Számadáskönyv*), mely összevethető a vizsgált szövegünkkel, hiszen napra pontosan tudjuk, hogy mikorra esett – a mozgóünnepként nyilvántartott – húsvét 1547-ben.

Nem tudjuk, mennyire volt általánosan elterjedt szokás főúri körökben a napi menü leírása. Benda Borbála felvetése szerint lehetséges, hogy nem minden főúri udvarban jegyezték fel az elkészített ételeket, vagy a számadásoknál is kevesebbre becsülték, ezért kiselejtezték azokat. Ezért is jelentős a *Húsvéti étrend*. Fennmaradását annak köszönheti, hogy magánlevelezés során keletkezett iratra jegyezték fel. A 17. századi étrendekkel kapcsolatos kutatástörténet összefoglalását Benda Borbála 2008-ban²⁹ publikált tanulmányában összegezte, részletes elemzését pedig – Nádasdy Tamás számadáskönyveinek felhasználásával, így némi kitekintéssel a 16. századra – 2014-ben megjelent *Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban* című kismonográfiájában tette közzé.³⁰

Felmerül a kérdés, hogy utólagos feljegyzésről vagy előzetes egyeztetésről beszélhetünk-e³¹ az ételsorral kapcsolatosan. Korábbi forrásokban nem találunk adatot arra vonatkozóan, hogy előre leírták volna a feltálandó ételeket, csak utólagos feljegyzések formájában maradtak fenn erről adatok, elenyésző számban. Elsők között említhetjük Zsigmond 1416. évi

az ebéd és a vacsora. A 16. században egyre gyakoribbá vált az esetenkénti reggeli fogyasztás. Vö. a reggeli „felestekem/fölöstököm” (német *Frühstück* szóból eredeztethető) szavak előfordulásait, melyekre Nádasdy Tamás számadáskönyveiben is találunk példát. Benda 2014: 57.; Kumorovitz–Kállai 1959: 67.

²⁷ Például a Thurzó-féle főúri étrend (1603 januárja Galgóc vára). Radvánszky 1893a: 327–391., 1893b: 197–232.

²⁸ Nádasdy-számadások O.L. Fasc. B Kumorovitz–Kállai 1959: 211–222.

²⁹ Benda 2008: 24–46.

³⁰ Nádasdy-étrendek: „csejtei uradalmiak étrendje” (1623. november. 01. – 1625. augusztus. 31.), „Nádasdy familiáris étrend” (valószínűleg 1650. október 01. – 1650. december 31.) és „kapuvári étrend” (1661. augusztus 01. – 1661. november 19.), valamint a „Thurzó-féle főúri étrend” (1603 januárja, Galgóc vára). Benda 1996, 2004, 2008, 2014.

³¹ A menülap rendeltetésszerű alkalmazására példa: 1541-ben (más adatok szerint 1497-ben vagy 1489-ben), a regensburgi országgyűlés alkalmával rendezett banketten Henrik braunschweigi herceg kérésére a konyhafőnök előre felíratta a terjedelmes ételsort. Gundel I. 1970: 225.

párizsi látogatásának ételsorát,³² Hunyadi Mátyás és Aragóniai Beatrix királyné székesfehérvári koronázási ebédjének (1476. december 12.), a budai esküvői ebédjének (1476. december 17.) és újévi lakomájának ételsorát³³ illetve Estei Hippolit,³⁴ Szapolyai János,³⁵ vagy Kanizsai László³⁶ étrendjét.

A feltalálásra került ünnepi ételsorokra az idegen nyelvű szakirodalomban (szakácskönyvekben) találunk ajánlásokat. Magyar nyelven a már említett, 1570 körül keletkezett *Szakács Mesterség* utasítása,³⁷ hogy „mit kell találni, egy úrnak ebédre”,³⁸ vagy a már szintén érintett galgóci étrend (27. és 30. sz. jegyzet) említendő.

Számadáskönyvek, konyhai számadások

A konyhai számadások, a számadáskönyvek konyhai tételeinek vizsgálata is segít az étrend háttérinformációinak megértésében. Konyhai számadások maradtak fenn Zsigmond király 1410. és 1419. évi pozsonyi időzésének idejéből,³⁹ de fellelhetők Estei Hippolit – Kuffart Hajnalka által megtalált és feldolgozott – konyhai számadásai, illetve korábban közzétett számadáskönyvei,⁴⁰ az 1494–1495-ös Ernuszt-féle kincstári számadáskönyv⁴¹ vagy II. Lajos kiadási naplói 1525-ből és 1526-ból.⁴² Ide sorolhatjuk Bakócz Tamás,⁴³ valamint II. Ulászló öccse, Zsigmond herceg budai tartózkodása (1500–1502, 1505) idején készült, nagyon részletgazdag és informatív számadáskönyveket is.⁴⁴ A publikált főúri számadáskönyvek közül Kanizsai László (1520–1522),⁴⁵ Ecsedi Báthori István nádor (1526–1527)⁴⁶ és nem utolsósorban a Nádasdyak⁴⁷ számadáskönyvei nagymértékben segítették munkánkat.

³² Jónás (szerk.) 1999.

³³ Borsa 1943: 36–37.

³⁴ E. Kovács 1990: 121–122.

³⁵ Kubinyi 1990: 57–58.

³⁶ Kubinyi 1990: 57.

³⁷ „Köuetköznnek Szakacsaghougho ualo mestersegeók.” Radvánszky 1879: 37–50.

³⁸ Radvánszky 1879: 44–45.

³⁹ Fejérpataky (közl.) 1885: 41–59.

⁴⁰ Nyáry Albert 1870–1872 között a *Századokban* megjelent tanulmányai; E. Kovács (közl.) 1992.

⁴¹ Engel 1797; Soltész 1905.

⁴² Fögel 1913, 1917; Fraknoi 1876, 1978; Fraknoi (közl.) 1877.

⁴³ Kandra (közl.) 1887; Kerecsy 1910.

⁴⁴ Divéky 1914; Kozák 2014.

⁴⁵ Nógrády 2011.

⁴⁶ C. Tóth 2009.

⁴⁷ Kumorovitz–Kállai 1959, 1960; Czövek 2007.

Ételreceptek, szakácskönyvek

Az ételkészítés folyamatához nem elengedhetetlenül szükséges, de a reprodukálhatóvá tétel szempontjából fontos ételreceptek Nyugat-Európában már a középkor kezdetén megjelentek különféle kódexekben, a 14. századból pedig már szakácskönyveknek tekinthető kéziratos gyűjtemények maradtak fenn Angliában, Franciaországban, Spanyolországban, Németországban és Itáliában. A legelső nyomtatott szakácskönyv Itáliában készült (1475),⁴⁸ melyet csak kis lemaradással követett az első német nyelvű, melyet 1485-ben adtak ki.⁴⁹ A 16. században egyre több szakácskönyv jelent meg. Az ételreceptek nagyon konzervatív források, hosszú időn – akár évszázadokon – keresztül szinte változatlanul használatban maradnak.

Magyar nyelven csak néhány kéziratos recept, receptgyűjtemény maradt fenn másolatban, melyek ismerete és használata nélkül a *Húsvéti étrend* vizsgálata sem elképzelhető. Mivel Nádasdy Tamás erős itáliai kapcsolatrendszerrel rendelkezett, saját jogon is rendelkezhetett gasztronómiai irodalommal, ismeretekkel. A fennmaradt magyar nyelvű receptek az itáliai hagyományt követik, megjelennek benne a generális tudás mellett az európai hatások és a helyi sajátosságok is. A receptek ismeretéhez, rekonstruálásához rendelkezésünkre áll a 16. század végére datált *Szakács Tudomány*, aztán az *Opus Magiricum, a néhai Wecker János Jakab orvos műve szerint* címmel hátrahagyott műve, melyben beteg embereknek készítendő ételekhez való utasítások találhatók,⁵⁰ az 1570 körül keletkezett *Szakács Mesterség*,⁵¹ valamint Kovács József *Szentbenedeki Mihály szakácskönyve 1601-ből* című munkája.⁵²

A *Húsvéti étrend* és a *Számadáskönyv* adatainak összevetése

A *Húsvéti étrend* feljegyzésének időpontjáról – Kapui Mihály levelének datálása alapján – tudjuk, hogy az a húsvét vasárnap és az azt követő két napnak ebédjére és vacsorájára elkészített ételeket tartalmazza. Meghatározható, hogy pontosan mely napra esett 1547. évben húsvét vasárnapja: 1547. április 10–12. közötti időszakra, azaz a húsvét vasárnap és „kedd húsvét nyolcadában” közötti napokra. Ennek ismeretében evidencia volt számomra, hogy a rendelkezésre álló Nádasdy-féle számadás-

⁴⁸ Bartolomeo Platina (Bartolomeo Sacchi): *De honesta voluptate et valetudine*. 1475. Róma

⁴⁹ *Küchenmaistrey*. 1485 Nürnberg.

⁵⁰ Radvánszky 1893.

⁵¹ Radvánszky 1879: 37–50.

⁵² Kakas 1862; Kovács 1959: 135–143.

könyv-szemelvények ezen időszakra vonatkozó tételeit a forrással össze-
vessem.

Érdeemes tágabb időintervallumot megvizsgálni a beszerzett alap-
anyagok, úgymint az élelmiszerek: húsok, szárnyasok, halak, zöltségek,
gyümölcsök, fűszerek, ízesítők, valamint az ételkészítés során használt
eszközök: edények, konyhai eszközök, tűzifa/gyertya stb. tekintetében.
Tanulmányozhatjuk, hogy hol, mikor, milyen alkalomra (ebédre, estére,
húsvétra stb.) ki, mennyit,⁵³ mennyiért,⁵⁴ mihez (konkrét megnevezés:
„paréjba tejfelt”, „nádmézét trágyához”, „olajt salátához”), esetleg kinek a
részére vásároltak. Időnként személy szerint is megnevezi, hogy az adott
tételt „asszonyomnak” (pl. ostyát,⁵⁵ narancsot⁵⁶ vagy különféle halakat⁵⁷) és/
vagy „uramnak” szerezték be.

1547. március 29. napjától álltak rendelkezésre adatok, melyeket húsvét
második vasárnapjáig vizsgáltam.⁵⁸ A kor szokása szerint általában az adott
napra vásároltak friss alapanyagokat, de az eltartható élelmiszereket (pl.
fűszer, ecet, olaj, bor, aszalt gyümölcs, élő állat) korábban is megvásárolhat-
ták egy vagy több tételben. Nemcsak konkrét mennyiségeket és összegeket
látunk, hanem azt is, hogy konyhai kiadásokra napi kétszer 50–50 vagy 25
és 75 dénárt kapott a szakács, György mester a vásárolt tételeken felül „a
konyhára való aprólékokra”, vagy egyértelmű megnevezés mellett: „az mire
kell.” Közvetlenül húsvét vasárnap előtti napon, nagyszombaton⁵⁹ [1547.
április 09.] a húsok közül egy egész bárányt, egy disznó orját, borjúhúst,
borjúlábat, tehénhúst (sütni, főzni), a szárnyasok között tíz galambfiat, ti-
zenhat tyúkiat, egy hízlalt kappant és öt rigót⁶⁰ találunk. A halas ételek

⁵³ Tömeg: fűszernél: libra/font; húsnál: font, darab (egy egész bárány); halnál:
darab, térfogat (icce, meszely); narancsnál, lémonyánál: darab; aszalt gyü-
mölcsnél: font. Összeg: ft, cr, w, d, ha nincs mértékegység megadva.

⁵⁴ A *Számadáskönyv* vizsgált intervallumon kívüli adatainak tanulmányozása se-
gít a mennyiségi adatok pontos meghatározásában.

⁵⁵ Ez is alátámasztja, hogy nem Sárváron tartózkodtak, mert több alkalommal
vásároltak ostyát, miközben rendelkezésükre állt ostyasütő pléh, holipvas,
másnéven holéhipp. Kumorovitz–Kállai 1959: 10.

⁵⁶ „Vöttem asszonyomnak narancsot, kit hazaküldött [...]”. (1547. április 16.)
Kumorovitz–Kállai 1959: 222.

⁵⁷ „Vöttem estére asszonyomnak két lepényhalat, két semlinget [...]”. (1547. áp-
rilis 7.) Kumorovitz–Kállai 1959: 216.

⁵⁸ A *Számadáskönyv* tanúsága szerint 1547. április 16-án Nádasdy Tamás eluta-
zott Bécsből. Kumorovitz–Kállai 1959: 222.

⁵⁹ A *Számadáskönyv* ezen napokra vonatkozóan: Kumorovitz–Kállai 1959: 217–
219, 233, 237–238.

⁶⁰ 1548 szeptemberében magának Nádasdy Tamásnak vásároltak ebédre ri-
gót, fürjet és egyéb apró madarakat. Kumorovitz–Kállai 1959: 321.; rigó:

elkészítéséhez dörgecet, lepényhalat, két semlinget szereztek be. Az ételek készítéséhez, mivel ekkor még igen ritkán fogyasztották a tejet magában, tejet, illetve tejtermékként tejfelt vásároltak. A felsorolásban találunk tojást, a zöldségek között salátát, cikóriát, borsót, spenótot (külön kiemelve, hogy húsvétra), petrezselymet, hagymát, bagolyborsót, fokhagymát. A gyümölcsök (akár déligyümölcsök is), úgymint a lémonya,⁶¹ az alma, a szilva,⁶² amennyiben vásárolták őket, mindig idényjellegűek voltak. A pékáruk, gabonafélék közül zsemlét, kenyeret (két napra), zsemlelisztet és zsemledarát vettek. Zsiradékként főzéshez és salátához olajat, a fűszerek közül köménymagot, húsvétvasárnap a radóchoz (gadocz) lisztet, ebédre egy icce⁶³ mézet, egy kis süveg nádmézet a konyhára trágyához⁶⁴ és egy konc papírost szereztek be. Húsvéthétfőn egy icce mézet (ételbe), kenyeret, zsemlét, cikóriát, sóskát, estére salátát, spenótot, apró sültnek borjúhúst, (asszonyomnak) ostyát, paréjba tejfelt, salátához olajat, tejet, káposztát, tejfelt, valamint 25 dénárért „aprólék”-ot (káposzta, spenót, tejfel), továbbá petrezselymet, almát, ebédre és vacsorára 24 font⁶⁵ tehénhúst, édes tejet és ismét tejfelt vásároltak. „Kedd húsvét nyolcadában” napján ebédre és vacsorára sütni és főzni tehénhúst, ebédre apró sültnek egy font borjúhúst, tejet paréjba, hagymát, almát, petrezselymet, írós vaját, egy fej fokhagymát, egy meszely mézet, egy font faolajat salátához, estére zsemlét, kenyeret, spenótot, tejet paréjhoz

1. kép – Bagolyborsó olajos lével
(Radvánszky 1893: 197.)

Kumorovitz–Kállai 1959: 122, 217, 321. Elkészítésére: „Pintyőket, czinegét, tengeliczt, rigót. Mindenféle madarakat, kik országunkban vadnak, megfőzheted ezzel a lével” [ti. madárlével]. Radvánszky 1893: 86, 194.

⁶¹ Darabra. Frissen, szárítva, sóban eltéve.

⁶² A „citromnál apróbb, hoszszukóbb, vékonyabb hajú, fehérebb-sárga színű: levesebb, savanyóbb és fojtóbb ízű.” K. Mátyus 1787: 390.; Benda 2014: 117. Frissen és aszalt formában is felhasználták.

⁶³ Hozzávetőlegesen 0,8 liter.

⁶⁴ Trágya: ételek ízesítésére használt, nádcukorból és gyömbérből/fahéjból készült keverék.

⁶⁵ 1 font/libra = 0,56 kg.

és tejes étkekhez, borjúmáját, pecsenyét,⁶⁶ narancsot⁶⁷ (estére) és lémonyát vettek.⁶⁸

Külön érdekesség, hogy ha nincs feltüntetve csak az ár a vásárolt tételknél, következtethetünk a mennyiségre is, mivel a *Számadáskönyv* tanúsága szerint az árak nem, vagy csak kis mértékben változtak,⁶⁹ így például 1544-ben is annyiba került az olaj, a tehénhús fontja, mint 1547-ben.

Nagyvad húsát a vásárolt tételek között nem találunk. Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya levelezésében számtalan példát találunk fogyasztásukra,⁷⁰ a számadáskönyvek kiadási tételei között mellékesen megemlítve (bort vagy mézet vadhúshoz),⁷¹ illetőleg Bécsbe küldött tételként.⁷²

Fűszerek⁷³

A friss fűszerek mellett keleti vagy aszú fűszereket is használtak és vásároltak rendszeresen. A vizsgált időszakban, 1547. március 31-én mandulát, tengeri szőlőt, április 2-án egy font borsot, fél font gyömbért, négy font mandulát, négy font nádmézet, két font kapornát⁷⁴ és három font tengeri szőlőt, április 9-én pedig köménymagot vásároltak.⁷⁵ Valószínűleg kifogyhattak a készleteikből, mert a húsvéti időszakban felhasznált fűszereket⁷⁶ közvetlenül a *Húsvéti étrend* elkészítése után, április 13-án („szerda húsvét nyolcadában”) pótolták. Ekkor egy font borsot, egy font sáfrányt, egy font

⁶⁶ A pecsenye nemcsak a hús elkészítésének egyik módját jelentheti, hanem a tehén, illetve a disznó húsának egyik fajtáját is.

⁶⁷ A narancsot nemcsak nyersen fogyasztották vagy befőttnek, hanem salátába beletéve, levél ízesítőként is szívesen felhasználták: „vettem sóban főthöz narancsot.” Kumorovitz–Kállai 1960: 221.

⁶⁸ Ezek áráról és összehasonlításukról külön tanulmány keretein belül kerül sor.

⁶⁹ Különbségek természetesen lehettek pl. a fűszerek esetében a vásárlás idejétől/helyétől függően.

⁷⁰ Károlyi 1882: 4, 72, 81, 82.

⁷¹ Kumorovitz–Kállai 1959: 122, 223, 281, 282, 285, 293.; Kállai 1882: 4, 64, 72, 81, 82, 215.

⁷² 1545. december 19: „vienne missa egy erdei kan aper; eleven kappan 39, melyesztett kappan 11, nyolc kövér tisztított (melleztett) lúd, hat őz, három nyúl 3 d, öt fajt, két császármadar.” Kumorovitz–Kállai 1959: 203.

⁷³ A Nádasdyak fűszerhasználati szokásairól: Kohári 2018: 32–42.

⁷⁴ Kapribogyó (*Capparis spinosa*).

⁷⁵ Kumorovitz–Kállai 1959: 213.

⁷⁶ Azt is tudjuk, hogy borsolozásokban tárolták a fűszereket. Nádasdy Tamás rendelkezett fűszertartó ládikával is, melynek kulcsát utána küldték. Kumorovitz–Kállai 1959: 210.

gyömbért, négy font tengeri szőlőt, hat font mandulát vettek.⁷⁷ A fentiek ismeretében szembeötlő a nagyfokú azonosság a *Húsvéti étrend* ételei és a Nádasdy-féle számadáskönyvek vásárlási tételei között. Teljes bizonyossággal kijelenthetjük, hogy a kettő szorosan összefügg.

A *Húsvéti étrend* ételei

A felsorolt élelmiszerek (hús, feldolgozott húсарu, zöldség, gyümölcs, tejtermék) mellett, amennyiben ismerjük az elkészítés módját és a számadáskönyvek élelmiszervásárlási tételeit, még több összetevő (pl. ízesítőszer [só, ecet, méz, nádméz több fajtája, fűszerek]) használatára is fény derül. Ennek folyamatát nagyban elősegítette a 2007 óta folytatott kísérleti régészeti tevékenység,⁷⁸ az ételkészítés reprodukálása során szerzett tapasztalat, hiszen az elkészítés folyamán az írott forrás (ételrecept) tartalma, az elkészítés menete hűen mutatja az alapanyagokat, az ételkészítéshez kapcsolódó technológiákat, eszközöket. Így a forrás, az ételsor sokkal több mindent árul el magáról.

A *Húsvéti étrend* ételeit vizsgálva több csoportot alkothatunk. Vannak étkek, melyekhez elnevezésük kiindulópontján a fennmaradt korabeli recepteskönyvek, recepteknek való megfeleltetés alapján egyértelműen rendelhetünk hozzá. Ilyen a szentelt borjúhús sásával, a paréj orjjal, a tyúk éles lével,⁷⁹ a paréj szalonnával, a kappan spináttal, a tejfellel galamb, a paréj tejfellel, a (kövér) lúdfi leány sarjával,⁸⁰ a paraj új szalonnával, a héjalt borsó vagy a tyúk töltve, valamint a komposztnarancs és a borjú spékkel. Van, amely variábilisabb elkészítési lehetőséget biztosít elké-

2. kép – Tehénhús hagymalével (Radvánszky 1893: 15.)

⁷⁷ Kumorovitz–Kállai 1959: 220.

⁷⁸ Kohári 2015, 2016.

⁷⁹ Tyúk éles lével: „Erről sem szükséges, hogy sok szóval szóljunk. Megtanálad az borjúhús között, mint kell főzni az éles levet.” Radvánszky 1893: 92.; Borjúhús éles lével: Radvánszky 1893: 38.

⁸⁰ „Lúdfi leány sárjával”: Radvánszky 1893: 82.

3. kép – Kikeletkori, avagy májusbeli pép (Radvánszky 1893: 280.)

Ugyanígy a sásák, „lév”-ek, suffák elkészítésének 53 féle módját fedezhetjük fel. Ilyen lehetett például a Füves sása elkészítésének két módja, a Mondola [mandula] sása (háromféleképp), Zöld sása, Gyömbéres sása, Dió sása (kétféleképp), Daru sása,⁸⁴ Páva sása sütvé,⁸⁵ „Czopor”,⁸⁶ Szekfüves sása, Meggy sása, Hideg zöld sása, Csipke sása, tejfeles sufa,⁸⁷ Mondolatej, avagy mondula sufa csinálás,⁸⁸ Somból ha sását akarsz csinálni.⁸⁹ Gyömbéres lé,⁹⁰

szítójének (szentelt borjűhús sásával, vad/nyúl/tehenhús sütvé vagy főve, tejes étek stb.).

A némi értelmezési problémát felvető leves kenyéren⁸¹ fogyasztására találunk példát a *Számadáskönyv* adatai között is.⁸² Első látásra egysíkúnak tűnik a tejes étek nevű étel is, de a szakácskönyvekben a „Tejes étek” címszó alatt sokféle ételt találunk.⁸³

⁸¹ A leves kövéren olvasat is elképzelhető, mely jelentheti a sülték mellé feltálalt „kövér”, avagy sűrű mártást is, bár ezzel a kifejezéssel munkám során még egyszer sem találkoztam. A mártások különböző fajtáját az elnevezések: „lév”, suffa, sása stb. különbözősége, a hozzájuk felhasznált alapanyagok határozzák meg.

⁸² Pl. tehenhús leveskenyérrel: Kumorovitz–Kállai 1959: 231.

⁸³ Pl. *vágott, borsolt, metélt, rántott, labbo, vízben főtt, sályás, czipós, csöpögtetett, oltott, német, tálban főtt tejes étek, tejes riskása, tejes riskása hidegen, tapos, őrlött szerdek, tejes káposzta, milikop, bianca*. Mindezek mellett a fennmaradt, magyar nyelvű ételreceptekben, receptgyűjteményekben (tájegységre jellemző, a szakács saját kreativitását tükröző) egyéb variációkat is találhatunk.

⁸⁴ Feldolgozás és fogyasztás nyomait magán viselő pelikán és gémcsont került elő a Bajcsai vár feltárása során. Gál 2002: 104–105.

⁸⁵ Radvánszky 1893: 192–193., 211–213.

⁸⁶ „Noha így nevezzük, de ezt is sülték alá szoktuk készíteni, mert ez is sása.” Radvánszky 1893: 211.

⁸⁷ Radvánszky 1893: 57.

⁸⁸ Radvánszky 1879: 47.

⁸⁹ Radvánszky 1879: 49.

⁹⁰ Kovács 1959: 137.

Koldus lé,⁹¹ Szekfüves lé,⁹² Pástétom lé,⁹³ vagy a Deszpot lé.⁹⁴

Nem szerepel az étlapon, de a bevásárlásban igen, a bárány, a rigó⁹⁵ vagy a borjúláb. Ezeknek az alapanyagoknak az elkészítésére, fogyasztására is van példa a *Számadáskönyvben*.⁹⁶ De ha konkrétan a *Húsvéti étrendet* tekintjük, a „sült” gyűjtőnévű ételnév alatt bármelyik húsféléből készült ételt érthetjük.

Érdekes kérdés, hogy a töredékesen fennmaradt „[...] hal” ételnevezés, a hal fajtáját vagy elkészítési módját is jelölheti. A mindennapi étkezés során is sokféle halat fogyasztottak. Egy-egy étkezés során 3–4 félélt, de a beszerzéstől függően változott a mennyiségük, fajtájuk. Nádasdy Tamás asztalán a források szerint csík (réti-, kövi-, vágó-), csuka, kecsge, posár (ponty), kárász, süllő, compó, kophal, kövihal, pisztráng, retke, lepényhal, boldogasszonyhal, keszeg, dörgec, semling, viza, harcsa, sőreg, plataisz (lepényhal),⁹⁷ stokfis (tőkehal) vagy hering,⁹⁸ azaz a hazai vizekben nem előforduló halak is megtalálhatóak voltak. Habarnycát,⁹⁹ rákot és csigát is fogyasztottak. Sokszor vásároltak „apróhal”-at vagy fajta szerint meg nem határozott példányokat,

4. kép – Mondola sása (Radvánszky 1893: 180, 192, 213.)

⁹¹ Kovács 1959: 142.

⁹² Kovács 1959: 142.

⁹³ Kovács 1959: 142.

⁹⁴ Kovács 1959: 143.

⁹⁵ Nádasdy Tamás 1548. augusztus 28. napjára készített ételeihez hat fűrt, két galambfit, aprómadarat (közelebbi meghatározás nélkül), fogolymadarat vásároltak egyebek mellett. Ugyanezen év 1548 szeptemberében magának, Nádasdy Tamásnak vásároltak ebédre rigót, fűrt és egyéb apró madarakat. Kumorovitz–Kállai 1959: 320, 322.

⁹⁶ Borjúláb: Kumorovitz–Kállai 1959: 217, 222, 224.

⁹⁷ *Pleuronectes platessa*.

⁹⁸ Zsaladja (szaladja = sózott hering). Károlyi 1882.

⁹⁹ Tengeri polip. Szabó T. 1984: 855.

melyek alá „levet” készítettek.¹⁰⁰ A *Húsvéti étrend* időszakában döregc, lepényhal, semling, apróhal, pár nappal korábban pisztráng, kövi, kophal, szerencz és közelebből meg nem határozott fajtájú hal került megvásárlásra.¹⁰¹

A jelölt rész a készítési módot is jelentheti, amire példát találunk a *Számadáskönyvben* vagy a Nádasdy-levelezésekben is, tehát ezen fajtájukat biztosan fogyasztották: „rátni” (rántani),¹⁰² sóban főtt, éles lével, sütni, tiszta borssal, szekfüves lével stb.¹⁰³ Természetesen az ételkészítés-techno-

5. kép – Pisztráng tejfellel (Radvánszky 1893: 134.)

lógiák – a szakácskönyvek receptjei alapján – szélesebb spektrumon mozognak, nem kizárható, de a rendelkezésre álló források alapján nem bizonyítható használatuk. Ugyanígy időnként az elkészítési módra már a vásárlásnál utalnak pl. tehénhúst sütni/főzni, halat rántani, kárászt sütni, „hal hidegge” (hal-kocsonyát készíteni) stb.

Ki készítette el az ételeket?

A számadáskönyvek tanúsága szerint a vizsgált időszakban György mester is kapott kézhez napi kétszer 50–50 dénárt a konyha szükségére, valamint

¹⁰⁰ „Ha sült hal alá levét akarsz csinálni.” Radvánszky 1879: 28.

¹⁰¹ Nem sokban különböz, bár nemesebb hal, pl. pisztráng szerepel. 1547. április 13-án „hogyan uramnak vendége vala: csukát, pisztrángot, koppot, kövit, lepényhalat [...]”. Kumorovitz–Kállai 1959: 219.

¹⁰² Rántani, de nem a mai értelemben vett (liszt, tojás, zsemlemorzsa) rántott jelentéssel.

¹⁰³ Pozsár (ponty) tiszta borssal: Kumorovitz–Kállai 1959: 290., hidegen (kocsonya); csuka éles lével: Kumorovitz–Kállai 1959: 41, 45, 49, 123, 187.; csuka hideg éteknek: Kumorovitz–Kállai 1959: 37, 187, 197, 200.; csuka sóban főttnek: Kumorovitz–Kállai 1959: 187.; szekfüves lével hal: Kumorovitz–Kállai 1959: 283, 288.; szekfüves lével mézet bele: Kumorovitz–Kállai 1959: 283.; éles lé hallal: Kumorovitz–Kállai 1959: 29, 31, 37, 42, 273. Természetesen az ismert szakácskönyvek az elkészítési módokat tartalmazzák. Értelmezésükhöz segítséget nyújt: Gundel K. 1943/1988: 316, 319, 323–324.

húsvét közeledtével 25–75 dénárt.¹⁰⁴ Nemcsak ő dolgozott szakácsként, hanem más szakácsok, szakácslegények és a konyhához tartozó személyzet is alkalmazásban volt.¹⁰⁵ Hogy közülük hányan tartózkodtak ebben az időben Bécsben, nem derül ki a *Számadáskönyvből*, egyedül György mester neve mutatható ki.

A konyha felszerelése

Vizsgálhatjuk azt is, hogy milyen eszközökkel, milyen körülmények között készítették el az ételeket. A *Számadáskönyvben* sokszor, szinte napi szinten vásároltak gyertyát¹⁰⁶ a konyha megvilágításához, az ételek elkészítéséhez pedig fára volt szükség.¹⁰⁷ Amennyiben ismerjük az ételek elkészítésének módját (tűz, parázs felett, parázsban, pártűz [pignata],¹⁰⁸ kemencében nyárson, üstben, fazékban, közvetlen vagy közvetett hőhatással), ismerhetjük az ételkészítés során használt konyhai eszközöket is. Az ételreceptek a hozzávalók és az elkészítési technológiák ismertetése mellett időnként a használt eszközöket is felsorolják. A konyhában megtalálható alapfelszerelés¹⁰⁹ mellett, mivel ezek egy része törékeny volt vagy elveszett/elkopott, esetleg mennyiségét bizonyos alkalmakra növelni kellett, pótlásáról, beszerzéséről, javíttatásáról gondoskodni kellett. Nádasdy Tamás 1547. február 6-án 12 dénárért rendelt nagy fazekat vaddisznófej főzéséhez.¹¹⁰ A vizsgált időszakban is vásároltak eszközöket. Négy vaskanál, kis serpenyő, tölcser, gyertyatartó, három kis vassfazék, „fazekat tejfelhez”, korsó, három kanna, két táltörlő, földfazék, apró fazekak és fedők szerepelnek a beszerzett eszközök között.¹¹¹

¹⁰⁴ Általában egy napra 1 forintot tett ki. Kivételt képeztek a nagyobb vendégség idején kiadott tételek.

¹⁰⁵ 1545. április 04. „Sárvár uram hagyására húsvétra ünnepre pénzt: a szakácsoknak György mesternek 2 ft, A két Máté 2 ft, Pál mester fiának Mihálynak 20 d, négy fazékmosó gyerekeknek 20 d, mosóasszonynak 1 ft, sütő asszony 1 ft.” Kumorovitz–Kállai 1959: 164.

¹⁰⁶ Kumorovitz–Kállai 1959: 215, 216, 218, 219. stb.

¹⁰⁷ 1547. április 11. napján 1 forintért fát vásároltak. Kumorovitz–Kállai 1959: 233.

¹⁰⁸ „Egy oregh pynnyatath beles swthny.” OL. Nád. 48. Ezek alapján: pinnáta, pindáta?, pinnyáta. Kerekded alakú fémedény, pártűz használatához. NySz. 1550.; Szamota–Zolnai 1902–1906: 772.

¹⁰⁹ A mozgó háztartással, udvarokkal kapcsolatosan: Orosz 2015.

¹¹⁰ Kumorovitz–Kállai 1959: 149. Elkészítésének módja: „Erdei fű sódorostul főve.” Radvánszky 1893: 62–63. Megjegyzi: „az oly kedves étek az fejedelmek előtt [...]”.

¹¹¹ A konyhai eszközökről külön tanulmányban értekezem. Kumorovitz–Kállai 1959: 213–214, 216, 237.

Ami szintén kérdéseket vet fel a kutatókban, hogyan kerül a papír a konyhai vásárlások közé? A Nádasdy-számadások szerint is vásároltak két alkalommal ebben az időszakban. Több funkciója is lehetett: egyrészt adminisztrációs célokat szolgált, másrészt ételkészítésnél használhatták. Már az Apicius-féle szakácskönyvben¹¹² találhatunk pergamenbe/papiruszba csomagolt és hőkezelt ételről szóló receptet¹¹³ (Maestro Martino 15. századi *Libro de arte coquinaria* című művében),¹¹⁴ vagy a *Szakácstudományban*¹¹⁵ is olvashatunk erről: sütéshez, formázáshoz¹¹⁶ vagy hőkiegyenlítéshez is használták.¹¹⁷ Batthyány István konyhai számadásában, amely az 1489. január 1. és december 31. közötti időszakból a vár konyhája számára beszerzett dolgokat rögzíti,¹¹⁸ több alkalommal is szerepel vásárlási tételként a papír¹¹⁹ az élelmi anyagok, konyhaeszközök és a konyha megvilágításához szükséges gyertya kíséretében.¹²⁰ A papír konyhai használatára egy példa a 16. század végi szakácskönyvből:

„Kappant sütni papirosban: Az szép kövér kappant hogy megmelylyeszted, belit kiveheted, czövekeld meg, vond fel az nyársra, az papirosat czérnával kössed az kappanhoz, azt szép távol süssed, hogy meg ne égessen az papirosat. Így papirosban egyebeket is megsüthetsz, mid borjú máját,¹²¹ de az borjú máját keményen meg kell spékelned, ha jól akarod sütni.”¹²²

A cérnát – bár nem utal a konyhai használatra – használhatták pl. a papírban sütés során kötözéshez vagy a tyúki töltve készítése során a tyúk bőrének bevarrására is.

A konyhai eszközök karbantartására és a higiéniaira is igyekeztek gondot fordítani: fazék ónozására, a konyhára való vágókések köszörülésére 4

¹¹² Orlovsky 1996.

¹¹³ Gödölye: 150 (lat.), 151., malac: 152 (lat.), 153., nyúl: 158 (lat.), 159., hal: 168 (lat.), 169. Orlovsky 1996.

¹¹⁴ „Como debe cocer en una carta o vero palpero.” Ballerini–Parzen 2003: 109.

¹¹⁵ „Kappant sütni papirosban”: Radvánszky 1893: 102, 271.

¹¹⁶ „Egy árkos papirosra csinál Nádmézből csinált marcapánt.” Radvánszky 1893: 245.

¹¹⁷ „Hol penig formáltad az formával, oda egy papirost tégy, hogy az melegsége neki oly hertelen ne ártson.” Radvánszky 1893: 265.

¹¹⁸ Kuffart 2018.

¹¹⁹ Kuffart 2018: 209, 259, 282, 339, 351, 367.

¹²⁰ Kuffart 2018: 351.

¹²¹ 1547. április 12. Borjúmáj is szerepel a vásárolt tételek között. Kumorovitz–Kállai 1959: 219.

¹²² Radvánszky 1893: 102.

dénárt fizettek ki,¹²³ a tálmósó fű vagy a seprű beszerzésére is odafigyeltek.¹²⁴

Kinek készült a *Húsvéti étrend*?

Összevetve az 1570 körül keletkezett „egy ebédre egy úrnak” ajánlást¹²⁵ a Thurzó-féle étrend, valamint Nádasdy Tamás számára elkészített ételek alapanyagaival, fajtáival, arra a következtetésre jutottam, hogy annak ellenére, hogy a felsorolt ételek száma a másik kettőhöz és a korszakban felszolgált és elfogadott mennyiséghez képest alacsonynak mondható, mégis főúri étrendről van szó.¹²⁶ Esetünkben egy sebtében felvázolt feljegyzésről beszélünk. Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya nem Sárváron, hanem Bécsben tartózkodtak, vendéget Nádasdy Tamás 1547. április 13-án fogadott, melyet a *Számadáskönyv* adataiból ismerünk. Azonban vásároltak kifejezetten az úrnő részére pl. ostyát¹²⁷ ezen a napon, valamint lisztet radócznak, melyből akár alma-, füge- vagy szilvafánk is készülhetett.¹²⁸ Nádasdy Tamás asztalára gyakran, szinte naponta vásároltak valamilyen salátát.¹²⁹ A salátát (cikória, káposzta, roponcz,¹³⁰ fejes stb.), amelyet különböző módon (olajjal, ecettel) készítettek, úgy vélem, egyszerűen nem jegyezték fel külön. Legutolsó fogásként a korszakban minden alkalommal gyümölcsöt szolgáltak fel,¹³¹ mely annyira evidens lehetett, hogy talán nem tartotta szükségesnek Zoltán Imre feljegyezni.

Mindezek mellett van példa a hasonló ételek fogyasztásához vásárolt élelmi anyagokra, melyek Nádasdy Tamás étkezését szolgálták. Például

¹²³ 1547. április 21. Kumorovitz–Kállai 1959: 225.

¹²⁴ Kumorovitz–Kállai 1959: 221–222.

¹²⁵ Radvánszky 1879: 44–45.

¹²⁶ A tálak száma ebben az időszakban egyben az étkezők rangját is tükrözte: a legtöbb tál étel mindig a főúri asztalra került, őt követték a familiárisok és így tovább. Benda 2008: 43.

¹²⁷ A *Számadáskönyv* és a levelezések apró bélest, mákos rétest, aszú gyümölcsöt, tortát, perecet, pogácsát, sőt 1544. április 5-én (nagyszombaton) „szentelni való, tikmonyas” kalácsot is feljegyeztek. Kumorovitz–Kállai 1959: 49.

¹²⁸ „Asszonyomnak szilvát fügét [április 06.] 1–1 fontot.” Kumorovitz–Kállai 1959: 215.

¹²⁹ Kumorovitz–Kállai 1959: 36–37, 39–41, 43, 47, 50, 55, 57, 150, 211, 215–217, 234–236.

¹³⁰ Piero Pincharo de Parma, Estei Hippolit számvevője felsorolja a megvásárolt tételek között ezt a salátafélét, amelynél megjegyzi, hogy népnyelven roponcnak vagy raponcnak hívják. Kuffart 2018: 139–140.

¹³¹ „7. öreg tála: gyümölcs alma, gesztenye körtvély, mikor vagyon.” Radvánszky 1879: 45.

1544. november 26-án „Uramnak vacsorára” tehénhúst sütni/főzni, bárányhúst, spéknek szalonnát, kolbászt, májost, 4 kappant, hagymát, vöröskáposztát, mézet, kenyeret, cipót, almát, körtét, bort vadhúshoz, ecetet vásároltak. Míg másnap, hogy „Báthory urammal” ebédelt, tehénhús, bárány, kolbász, nyúl, fajd, császármadár, 18 rigó, bor („étekbe”), káposzta, lémonya, petrezselyem, gyümölcs, méz („étekbe”) került beszerzésre. Ugyanaznap vacsorára húst sütni/főzni, tehénhúst, 2 ludat, „disznóorjot”, „májost”, „tikmonyat” (tojást), petrezselymet, retket, körtét, árpa-kását, 2 „tikfiat”, hagymát és mézet használtak fel az ételek készítéséhez.¹³²

A borjú, a kappan, a galamb és a vadhús az úr asztalának ételei közé számítottak. Benda Borbála megjegyzi, hogy vadhúst „uraimék asztalára” is szolgálhattak fel, de csak őzet és csak ebédre. A *Húsvéti étrend* alapján láthatjuk, hogy húsvétvasárnap ebédre és vacsorára, húsvéthétfőn pedig ebédre is szolgáltak fel vadhúst. Borjúhús két alkalommal,¹³³ és ami szembeötlő, hogy narancsból készült kompost is került az asztalra. Narancsot kizárólag Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya számára vásároltak, annak magas ára miatt.¹³⁴

Thurzó Szaniszló 1603 galgóczi étrendje esik legközelebb a *Húsvéti étrend* időszakához. Részben azonos ételfajtákat, alapanyagokat találunk, melynek oka, hogy a vizsgált étrendek a történeti Magyarország területén keletkeztek, valamint a lehatárolt magyarországi reneszánsz étkezési kultúra idejének időintervallumába esnek. Bár a Thuzó-féle étrendben már megjelennek új elemek (pl. a főtt tészták), nagy százalékában találunk párhuzamot a *Húsvéti étrend* ételeivel.¹³⁵ Vannak példák a szokásos tehénhús mellett bárányból készült ételekre (lemóniával, ecettel zsályával, hagymával, pecsenyeként, ispékkel, kaszás lével), borjúból készütekre, (zuffával, ispékkel, tiszta borssal, éles lével, lemonióval, pecsenyeként, kaszás lével), de a halak különböző fajtáira és készítési módjaira is találunk feljegyzést.¹³⁶

¹³² Kumorovitz–Kállai 1959: 122–123.

¹³³ A borjúhús rangját mutatja, hogy a rangban következő asztalra, az „uraimék asztalára” már csak akkor főzhettek borjút, amikor olyan familiáris is ott evett, aki rangja szerint az úrral étkezett volna. Vadhús „uraimék asztalára” is jutott, de csak délben. Benda 2014: 198.

¹³⁴ Egy font tehénhús 2 dénárba került. 2 dénár volt a narancs darabja is. Kumorovitz–Kállai 1959: 219.

¹³⁵ Radvánszky 1893: 327–391.

¹³⁶ Kecsege sóban, éles lével, csík káposzta lében, marsolt lével, sóban; rántott hal, csuka lengyel lével, káposzta levébe, sóba, éles lével, sóba főtt, rántva, törött lével; fehér lengyel lével, éles lével; harcsa tiszta borssal, harcsa fark borsporral, viza ikra sóban, sült hal borsporral, viza éles lével, tiszta borssal, viza borsporral, édes lével, viza sütvé, borsporral, káposzta lében; posár tiszta borssal, asszú hal ecetben, süllő hideg éték (kocsonya), hal sütvé/rántva, asszú hal, asszú hal

Ugyanúgy megtalálható itt is a *Húsvéti étrendben* is feltálat „leves keueren” (kenyéren) kifejezés. Tejes étekből, mely a *Húsvéti étrendben* a hat alkalomból ötször került feltálatásra, itt egy hónap alatt négy alkalommal, „tejfeles éték” pedig két alkalommal került fel-
szolgalásra.

6. kép – Juhhús kaporvirággal (Radvánszky 1893: 53.)

A *Húsvéti étrend* margójára

Két különböző úton, eltérő források felhasználásával mégis egy irányba jutunk: az elkészített ételekhez. A 2007 óta folytatott kísérleti régészeti alkalmak során, a rendelkezésre álló, mintegy nyolcszáz recept közül több mint háromszázfélét rekonstruáltunk. Ezek között néhány megegyezett a *Húsvéti étrendben* felsoroltakkal. Természetesen nem állíthatjuk, hogy az általunk elkészített ételek pontosan így festettek, vagy ízesítésük, ízük megfeleltethető a 16. századiakéval. Ennek oka az alapanyagok genetikai változásában, vagy akár elkészítőjük íz-érzékenységében keresendő. De biztos állíthatjuk, nem hiábavaló a kísérletezés...

* * *

Elgondolkodtató és egyben meglepő utat jártunk be a tanulmány írása során. Egy néhány soros, hirtelenjében feljegyzett húsvéti étrend szövegének – mely csodálatosan ízes és archaikus, ugyanakkor néha rendkívül nehezen is értelmezhető – elolvasásával értelmezésével eljutottunk addig, hogy miből, ki, milyen eszközökkel, ételkészítési technológiákkal és kinek készíthette el a felsorolt ételeket. A sebtében papírra vetett ételsor lehetett egyéni elgondolás-javaslat Zoltán Imre részéről, de Nádasy Tamással és/vagy Kanizsai Orsolyával történt egyeztetés eredménye is.

A különböző forrástípusok feldolgozásával árnyaltabb, helyhez vagy akár személyhez köthetően rajzolhatunk képet az udvari főúri étkezési szokásokról, az ételkészítés körülményeiről, eszközeiről, alapanyagairól, az ételkészítési technológiákról. Az étkezési kultúra olyan téma, melynek

ecettel tormával, ponty sütve borsporral, kárász rántva, éles lével, sütve; compó.

lényegi megismerése hagyományos – forráskutatáson alapuló – módszerekkel lehetetlen, azonban a klasszikus kutatási módszerek eredményeinek figyelmen kívül hagyásával tevékenységünk hitelessége megkérdőjelezhetővé válna.

Szójegyzék

bagolyborsó: csicseriborsó

boldogasszony hala: boldogasszonyhal (*Leuciscus virgo Heck*). Magyar népies nevei még: leányhal, szűzhal, szűzleányhal. MOSZ 81.

dörgecz: vágódurbincs (*Gymnocephalus cernua*). Pintér 1989: 167.

ispinác: spenót

kaporna: kapribogyó

kappan: herélt fiatal kakas

kompost: (ném. eingemachtes Obst, eingesottene Früchte) — ném. kompost: Heyse. Komposzt: condita, poma condita; eingemachtes obst, eingesotte fruchte, kompot: NySz. 1544: Figet. Kompostot. Hagmat (OL. Nád. 41). Kompostot es marczapant (uo. 43). [Cukoroldatban főtt], konzervált gyümölcs, vagy zöldség.

kophal: (*Cottus Gobio L.*) botos kölönte. Pintér 1989: 183.

kövihal: (*Cobitis Barbatula L.*) kövi csík. Pintér 1989: 125.

leány sarja: zsenge zöld levélzöldség (sóska, tormalevél, új fokhagyma, tárkony).

lémonya: (*Citrus limon*)

lepényhal: (*Abramis Brama L.*) – dévér-keszeg. Pintér 1989: 83.

nádméz: nádcukor

orj: „Orrja vagy órja alatt ma az állatnak (sertés) egészében hagyott gerincsonkját értjük, lefejtett húsa és lemetszett bordacsontjai nélkül. A régi fogalom ettől különbözik.” Gundel K. 1943/1988: 298. A régi jelentése: „levágott disznó, ritkábban birka, marha gerince húsostul, illetőleg ebből készült húsétel.” *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. II. Bp. 1970: 1091.

paréj: ebben az időben értették alatta a spenótot és más levélzöldséget is. „Paréj: végy ispinácot avagy parét. (Paréjos étők)”. Radvánszky 1879: 47. Magyarul zöld paréj, kerti zöld laboda. K. Mátyus 1787: 219.

radócz: tojásból, tejből, lisztből és/vagy borból, kevés sóval készített, palacsintasűrűségű tészta, húсок, zöldségek, gyümölcsök, virágok, esetleg fűszernövények bő zsiradékban történő kisütése előtti bevonására.

retke: „reték” néven is. Dunai galóca (*Hucho hucho*). Pintér 1989: 41.

roponcz: levélzöldség, salátaféle (*Campanula rapunculus*).

semling: petényi márna (*Barbus meridionalis petényi*). Pintér 1989: 97.

sőreg: sőreg-tok (*Acipenser Stellatus Pall*). Pintér 1989: 27.
spék (espék): Gundel Károly szerint az espékelés, ispékelés a szalonnával való tűzdelést vagy a szalonna egyéb felhasználását jelenti.
spinác: spenót (ném. Spinat) (*Spinacia oleracea*).
suffa: zsályával készült mártás
tengeri szőlő: ribizli
tikmony: tojás (tyúktojás)
trágya: nádcukor és gyömbér vagy a fahéj 2:1 arányú keverékéből készült ízesítő. Radvánszky 1893: 85.

Források

Károlyi Árpád – Szalay József 1882: *Nádasdy Tamás nádor családi levelezése*. Budapest.

Kovács József (közl.) 1959: Szentbenedeki Mihály Szakácskönyve 1601-ből. *Magyar Nyelv* (55.) 1. 135–143.

Kuffart Hajnalka 2018: *Modenában őrzött esztergomi számadáskönyvek és az esztergomi érsekség udvartartása*. (PhD-disszertáció.) Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest. [https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/Kuffart_Hajnalka_disszertacio\(1\).pdf](https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/Kuffart_Hajnalka_disszertacio(1).pdf) – utolsó letöltés: 2021. 05. 21.

Kumorovicz L. Bernát – M. Kállai Erzsébet 1959: *Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdiak 1540–1550-es számadásaiból*. I. MNM–NM, Budapest.

Kumorovicz L. Bernát – M. Kállai Erzsébet 1960: *Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdiak 1540–1550-es számadásaiból*. II. MNM–NM, Budapest.

Luigi Ballerini – Jeremy Parzen (Ed.) 2003: *Maestro Martino (Martino de Rossi): Libro de arte coquinaria*. Milano.

Radvánszky Béla 1879: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. III. Budapest.

Radvánszky Béla 1983a: *Régi magyar szakácskönyvek – Az erdélyi fejedelem udvari szakácskönyve a XVI. századból*. I. Budapest.

Radvánszky Béla 1893b: Gróf Thurzó Szaniszló lakomái 1603-ban. *Századok* (27.) 3. 197–210.

Radvánszky Béla 1896: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. I. Budapest.

Szalay Ágoston (közl.) 1834: I. Magyar Régiség. *Tudományos Gyűjtemény* (18.) IX. 124–125.

Szalay Ágoston (közl.) 1861: *Négyszáz magyar levél a XVI. századból (1504–1560)*. 43–44.

Felhasznált irodalom

Asztalos Bernadett 2010: „*Ha Isten velünk, ki ellenünk...*” Nádasdy Tamás magánélete négy megközelítésben, levéltári források alapján. (PhD-disszertáció.) Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest.

Bak Borbála 2000: A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. *Fons* (7.) 1. 91–137.

Benda Borbála 1996: Uradalmi éttrend Csejteről 1623–1625-ből. *Történelmi Szemle* (38.) 2–3. 277–314.

Benda Borbála 2004: Nádasdy-alkalmazottak éttrendje a 17. század közepéről. *Századok* (138.) 4. 931–956.

Benda Borbála 2008: Egy uradalmi központ egy korabeli éttrend tükrében. Csejte, 1623. november 1 – 1625. augusztus 31. *Aetas* (4.) 4. 24–46.

Benda Borbála 2014: *Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban a kora újkorban*. (Archivum Comitatus Castriferrei 6.) Szombathely.

Borsa Béla 1943: Reneszánszkori ünnepségek Budán. In: Némethy Károly – Bodó Juszti (szerk.): *Tanulmányok Budapest Múltjából*. Budapest, 36–37.

C. Tóth Norbert 2009: Ecsedi Bátori István nádor pozsonyi tartózkodásának számadáskönyve. Adalékok Magyarország 1526 végi politikatörténetéhez. *Levéltári Közlemények* (80.) 1–2. 169–208.

Czövek Zoltán 2007: Három középkor végi számadás a Nádasdy-levéltárból. *Fons* (14.) 1. 119–166.

Divéky Adorján 1914: Zsigmond lengyel herceg budai számadásai (1500–1502, 1505). *Magyar Történelmi Társulat* (26.) Budapest.

E. Kovács Péter 1990: Egy középkori utazás emléke (Esterházy utolsó utazása Magyarországon). *Történelmi Szemle* (32.) 1–2. 101–127.

E. Kovács Péter (közl.) 1992: *Esterházy püspök egri számadáskönyvei 1500–1508*. (Szerk. Kovács Béla.) (A Heves Megyei Levéltár Forráskiadványai 4.) Eger.

Engel Johann Christian 1797: *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*. I. Halle.

Fejérfarkas László (közl.) 1885: *Magyarországi városok régi számadáskönyvei*. (Selmeczbánya, Pozsony, Besztercebánya, Nagyszombat, Sopron, Bártfa és Körmöcbánya városok levéltáraiból.) Budapest, 41–59.

- Fógel József 1913: *II. Ulászló udvartartása 1490–1516*. Budapest.
- Fógel József 1917: *II. Lajos udvartartása 1516–1526*. Budapest.
- Fraknói Vilmos 1876: II. Lajos és udvara. *Budapesti Szemle* (10.) 20. 390–416.
- Fraknói Vilmos (közl.) 1877: II. Lajos számadáskönyve 1525. január–július. *Magyar Történelmi Tár* (22.) 45–237.
- Fraknói Vilmos 1878: *II. Lajos és udvara*. Budapest.
- Gál Erika 2002: Madárleletek a bajcsai várból In: *Weitscharwar. Bajcsa-Vár. Egy stájer erődtítmény Magyarországon a 16. század második felében. Kiállítás a zalaegerszegi Göcseji Múzeumban 2002. május 31. – 2002. október 31. Kiállítás a budapesti Hadtörténelmi Múzeumban 2002. november 21. – 2004. január 31.* Zalaegerszeg, 101–105.
- Gundel Imre 1970: Adalékok az étlap, árlap, menülap történetéhez. *A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Évkönyve* (1.) 221–251.
- Gundel Károly 1943/1988: A konyha fejlődése és a magyar szakácskönyv irodalom a XVIII. század végéig. In: Ballai Károly (szerk.) *A magyar vendéglátóipar története. Első kötet. A honfoglalás századától az 1848/49. szabadságharcig*. Budapest, 287–371.
- Herman Ottó 1887/1991: *A magyar halászat könyve*. Budapest.
- Jónás Ilona (szerk.) 1999: *Középkori egyetemes történelmi szöveggyűjtemény* <https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/kozepkori-egyetemes/ch03s24.html> – utolsó letöltés: 2020. december 18.
- K. Mátyus István 1787: *Ó és Új diaetetica az az: az életnek és egészségnek fenn-tartására és gyámogatására, Istentől adattatott nevezetesebb természeti eszközöknek való elszámolása*. II. Pozsony.
- Kakas Márton [Jókai Mór] 1862: Nemzeti eledeleink. *Vasárnapi Újság* (9.) 27. július 6. 321.
- Kandra Kabos (közl.) 1887: *Bakócs-Codex vagy Bakócs Tamás egri püspök udvartartási számadó-könyve 1493–6. évekből. Adatok az egri egyházmegye történelméhez II/3*. Eger.
- Kerezsy Jenő 1910: *Bakócz Tamás egri püspök udvartartása és egyházmegyéje*. (Művelődéstörténelmi Értekezések 39.) Budapest.
- Kohári Gabriella 2015: Kísérleti régészeti tevékenység a visegrádi Királyi Palota magánkonyhájában. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* (53.) Pécs, 125–140.
- Kohári Gabriella 2016: Rekonstruált ételek – rekonstruált műemlékben. A reneszánsz udvari konyhakultúra Magyarországon a kísérleti régészet aspektusából. *Műemlékvédelem* (60.) 3–4. 250–264.

Kohári Gabriella 2018: A késő középkori reneszánsz udvari konyha fűszerei Magyarországon. *Életünk* (56.) 8–9. 32–42.

’Kompost’ szócikk. In: *Magyar oklevél-szótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye*. Budapest, 1902–1906. 515.

Kozák, Petr 2014: *Rationes Curiae Sigismundi Iagellonici, ducis Glogoviensis et Opaviensis, Silesiae et Lusatiarum summi capitanei, de annis (1493) 1500–1507* (*Účty Dvora Prince Zikmunda Jagellonského, vévody hlohovského a opavského, nejvyššího hejtmana Slezska a Lužic, z let [1493] 1500–1507*). Opava.

Kubinyi András 1990: A középkori anyagi kultúra kutatása és néhány módszertani problémája. *Aetas* (5.) 3. 51–68.

Nógrády Árpád 2011: *Kanizsai László sárvári számadáskönyve, 1520–1522*. (Források és tanulmányok Vas vármegye régebbi történetéhez 1.) Vasvár–Szombathely.

Orlovsky Géza (szerk.) 1996: *Apicius, Marcus Gavius: Szakácskönyv a római korból*. Budapest.

Orosz Krisztina 2015: Mozgó udvar – mozgó háztartás. Állandó vagy ideiglenes berendezés a késő középkori királyi és nemesi otthonokban? In: Benkő Elek – Orosz Krisztina (szerk.): *In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén”*. Budapest, 111–144.

Pintér Károly 1989: *Magyarország halai. Biológiájuk és hasznosításuk*. Budapest.

Priszter Szaniszló 1998: *Növényneveink. A magyar és a tudományos növénynevek szótára*. Budapest.

Soltész Gyula 1905: *Az 1494. és 1495. évi királyi számadások művelődéstörténeti vonatkozásai*. (Művelődéstörténeti Értekezések 18.) Budapest.

Szabó T. Attila (szerk.) 1984: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár IV*. Bukarest, Budapest.

Urbán László 1992: *Négy és fél évszázados magyar levelek a Dunántúlról*. (Vasi honismereti és helytörténeti közlemények 2.) 31–32.

Zolnay László 1978: *Kincses Magyarország. Középkori művelődésünk történetéből*. Budapest.

Tudományos bojkott és ellenbojkott az 1920-as években, avagy ami az egyetemi levéltári forrásainkban kevésbé látható

Az első világháború nemcsak birodalmak, hanem a tudományos kapcsolatok és a hagyományos nemzetközi tudományos élet felbomlásához is vezetett. A tudományok nemzetek felettsége, a kollegialitás elve, illetve a német tudományosság vezető szerepe és pozíciója ingott meg, mikor 1914-ben 93 német tudós aláírta a német hadi lépéseket támogató manifesztumot. Belgium megtámadása és a leuveni egyetem könyvtárának elpusztítása a világ felháborodását váltotta ki. A manifesztum kibocsátásával a német tudósoknak is osztozniuk kellett a barbarizmust kiáltó szövetséges propaganda támadásában. A háborús pusztítás és a propaganda következményeként a tudományos világ két táborra szakadt, és a háború lezárásával a békekötés után még évekig a győztesek és legyőzöttek álltak egymással szemben.¹

A háborút követő korai tudományos kapcsolatokat, legalábbis a győztes oldalon, a volt szövetségi rendszerek határozták meg, ahogy ez Tomás Irish kutatásaiból ismert.² A kulturális megosztottság azonban nem volt teljesen egyértelmű. Mindazon túl, hogy sok tudós a háború befejeztével a korábbi kapcsolatok felvételének szükségessége mellett érvelt,³ a német kutatók és oktatók többsége heves ellenérzéseket táplált a központi hatalmak országait kizárni igyekvő nemzetközi attitűddel szemben és ellenlépéseket javasolt. Bár, ahogy Daniel Laqua kimutatta, a németek és szövetségeseik háttérbe szorítása, illetve kizárása az új nemzetközi tudományos szervezetekből főként francia törekvés volt, ez találkozott a pacifista és az internacionalizmus eszméjét követő tudósok nemtetszésével.⁴

Az elmék leszerelése, melynek teóriáját John Horne dolgozta ki, nemcsak a civil lakosság ellenséges érzelmeit, de a tudományos és kulturális élet ellenséges megnyilvánulásait és retorikájának felszámolását is jelentette.⁵ Ez a folyamat az Egyesült Államok és a weimari Németország relációjában, Elisabeth Piller új könyvének köszönhetően most már jól ismert,⁶

¹ Kevles 1971; Cock 1983.

² Irish 2015.

³ Piller 2021a: 155.

⁴ Laqua 2011.

⁵ Horne 2009.

⁶ Piller 2021a.

ugyanúgy, mint a francia–német vetélkedés története az amerikai figyelemért.⁷ Franciaország a békeszerződések betartatására és az európai status quo fenntartására irányuló törekvésének fontos eleme volt a térségbeli pozíciószerezés, ennek a gazdaság- és politikatörténeti részletei jól kutatottak.⁸ Bár a francia kulturális és tudományos térnyerés mindenkor említésre kerül a köztörténeti és diplomáciatörténeti munkákban, azonban az, hogy Magyarország esetében ez mit jelentett, még nem kapott egy összegző tanulmányt.

A tanulmány forrásai és a kutatás célja

A tanulmány keretében a nemzetközi tudományos viszonyok és itt, kiemelten a francia–német szembenállás ismertetése után azt elemeztük, hogy ez a megosztottság hogyan érintette Magyarországot és a magyar tudományosságot az egyetemi levéltárak forrásainak tükrében. Ezek a források egyetemi levéltáranként mind mennyiségükben, mind történelmi adatgazdagságuk és forrásértékük tekintetében eltérő minőségűek. A tanulmány elkészítéséhez az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltárban őrzött Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem, a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltárban található Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem és a Szegedi Tudományegyetem Levéltárában kutatható Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem egyetemi és kari tanácsulési iratait, valamint rektori és kari iktatott iratait használtuk fel.⁹

Az egyetemi és kari tanácsulési jegyzőkönyvek az egyetemtörténeti kutatásoknak a legfontosabb forrásai. A legteljesebb formában az Erzsébet Tudományegyetem egyetemi tanácsi és kari, valamint a Pázmány Péter Tudományegyetem kari jegyzőkönyvi sorozatai maradtak fenn. A kapcsolódó rektori és dékáni iktatott iratanyagok mennyisége úgyszintén változó volt. A korszak dokumentumaiból nagyon sok akta áldozatul esett különböző időpontú selejtezéseknek, amelyek következtében többségében személyi iratanyagok maradtak fenn. A fent kiemelt két egyetem iratanyaga ebben a tekintetben is szerencsésnek mondható, bár a karok között itt is voltak hangsúlyos eltérések.

Az 1921 és 1925 között keletkezett források feldolgozásakor olyan kérdésekre kerestük a választ, hogy Magyarország esetében mennyire volt súlyos a tudományos elszigeteltség. Milyen hasonlóságok és különbségek

⁷ Piller 2021b.

⁸ Kecskés 2015.

⁹ A 2020–21-es járványhelyzet miatt a kutatás nem volt kiterjeszthető a debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem anyagára.

mutathatók ki Németországgal? Mikor ért véget az izoláció, illetve, hogy mikorra vált teljessé a kulturális demobilizáció, ha valaha is befejeződött a folyamat? Továbbá, a németek megkeresték-e valaha a magyar kutatókat azzal, hogy csatlakozzanak az ellenbojkotthoz? A vonatkozó szövegek és a nemzetközi szakirodalom összehasonlító elemzésével sikerült érdemi válaszokat adni a fenti kérdésekre, illetve tágabb kontextusba helyezni a magyar egyetemek első világháborút követő nemzetközi helyzetét és lehetőségeit.

Francia–német szembenállás, avagy küzdelem a tudományos világrend átrendezéséért

Elisabeth Piller *Selling Weimar: German Public Diplomacy and the United States, 1918–1933* című, frissen megjelent könyvében nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy bemutassa, milyen út vezetett Németország tudományos elszigeteltségéhez. Kezdve a versailles-i békeszerződésben foglaltaktól az új, főként francia dominanciájú, tudományos szervezetek megalapításáig, mint az *International Research Council* vagy a *Confédération Internationale des Étudiants*, amelyek nem engedték tagjaik közé a vesztes országokat.¹⁰

Piller kutatásából ismert, hogy nagyon sok tudós a volt szembenálló felek közül fenn kívánta tartani a háború előtti személyes kapcsolatait, illetve fel akarták újítani a korábbi együttműködéseket. Nagyon sokan nem értettek egyet a konferencia-meghívások visszatartásával vagy az együttműködések korlátozásával sem. A német tudósok és kutatók jelentős része azonban úgy értékelte, hogy nincs szükségük az újonnan alapított nemzetközi szervezetekre. Ezért 1920-ban megalakították a Német Egyetemek Szövetségét, amely 41 intézmény lobbiszervezete volt, és 1921-től kérték az egyetemeket, hogy ne vegyenek részt külföldi egyetemi jubileumi ünnepségeken, és hogy a tudósok ne fogadják el a személyes konferencia-meghívásokat sem.¹¹

Ahogy korábban utaltunk rá Daniel Laqua tanulmánya kapcsán, a helyzet nem volt egyértelmű. Németország kizárása az *International Research Council*-ből vagy az *International Union of Academics* szervezetéből nem talált osztatlan elismerésre nemzetközi szinten.¹² Laqua szemléletes példaként hozta fel Goldsworthy Lowes Dickinson cambridge-i történész tiltakozását az ellen, hogy Németországot kihagyták a Nemzetek Szövetsége

¹⁰ Piller 2021a: 35–36.

¹¹ Piller 2021a: 216–217.

¹² Laqua 2011: 234.

alatt működő *Nemzetközi Szellemi Együttműködés Bizottságának*¹³ az egyetemek számára kiírt támogatási pályázatából.¹⁴ Ez a felszólalás Amerikában is visszhangra talált, sőt, a bizottság svájci tagja, Gonzague de Reynold memorandumot kívánt megjelentetni a kapcsolatok helyreállítása érdekében kifejtett munkájáról. Henri Bergson, a bizottság francia nemzetiségű elnöke ellenezte a memorandum megjelentetését, „mivel ez azt a félrevezető benyomást keltené »hogy kívánjuk és mérlegeljük a német tudományos élettel való normális kapcsolatok azonnali helyreállítását.«”¹⁵ Oskar Halecki lengyel történész, a bizottság titkára felvilágosította Lowes Dickinsont, hogy nem zárták ki Németországot, és egyúttal bátorította Gonzague de Reynold-ot memorandumának megjelentetésére, ami Bergson megütközését váltotta ki.¹⁶ Ez a megosztottság és a francia–német szembenállás fennmaradt Németország 1926-os népszövetségi felvételéig és azon túl, egészen az 1920-as évek végéig. Kivételt ez alól csak az Egyesült Államokkal való német viszony jelentett, amelynek a kulturális diplomácia terén jól látható jelei voltak.

Magyarország

Magyarországnak kezdetben ugyanazokat a következményeket kellett elszenvednie, mint volt szövetségeseinek. Ahogy a tanulmány címében is utaltunk rá, az egyetemi levéltári anyagokban alig maradt fenn több mint egy-két utalás a kulturális elszigeteltségről és annak konkrét megnyilvánulási formáiról. A fellelhető anyag azt mutatja, hogy már 1920-ra világossá vált a helyzet és az egyetemi oktatók ezt köztudott tényként kezelték.

A budapesti egyetem már 1920 májusában tudatában volt az egykori központi hatalmak országai elleni, tudományos bojkott létezésének, és hangot is adott ennek egy a tanárcserét szorgalmazó, külügyminisztériumi átirat kapcsán, amelyet a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) továbbított az egyetem felé.¹⁷

Kánya¹⁸ rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter leiratában így indokolta a tanárcsere fontosságát:

¹³ *Commission Internationale de Coopération Intellectuelle*

¹⁴ Laqua 2011: 235.

¹⁵ Idézi: Laqua 2011: 235.

¹⁶ Laqua 2011: 236.

¹⁷ ELTE 8.b. Iktatott irat. 1338/1919–20. 36d.

¹⁸ A másolatban érkezett szövegben az „olvashatatlan aláírás” formula szerepel, de ceruzával a Kánya nevet írták fölé.

„A magyar kultúrának külföldön való ismertetése érdekében rendkívül fontosnak tartanám, ha a csereprofesszori intézményt a különböző államok egyetemlein az eddiginél fokozottabb mértékben ki lehetne építeni. A tárgyalások megkezdésére az időt politikai szempontból annyiban látom alkalmasnak, amennyiben a béketárgyalásokkal kapcsolatban országunk és kultúránk iránt külföldön felébredt az érdeklődés. A valutáris nehézségek miatt oda kellene hatni, hogy a hozzánk érkező vendégtanár költségei az itteni olcsóbb megélhetési viszonyok között magyar részről fedeztessenek, míg a külföldön állomásozó magyar csere tanár költségeit a külföldi egyetem fedezné.”¹⁹

Dr. Frölich Izidor, az ügy referálásával megbízott előadó, visszautalva a kar egy 1914-es döntésére egyáltalán nem találta rendszeresítésre alkalmasnak a javaslatot mint „sem nem időszerű, sem nem szükséges”, majd így folytatta:

„Sőt még a különböző országok tudományos testületei és egyes tudósai között is különösen ami illeti az entente-eit és a legyőzött országokéit másfelől oly mélyre menő felfogásbeli és érzelmi különbségek keletkeztek és fennállnak most is, hogy a tanárcsere szempontjából a legnagyobb elővigyázatra és óvatosságra van szükség nehogy a különböző országok tudósainak jelenleg annyira kiélesedett mentalitása helyrehozhatatlan szakadást létesítsen a tudósok személyes érintkezésben.”²⁰

Frölich továbbá tényként közölte, hogy az antant országok tudományos akadémiái szövetséget hoztak létre, amelybe a semleges országokat meghívták, de a volt ellenséges államokat nem. Azt is megemlítette, hogy a tagok felléptek a semleges országok akadémiái ellen, amelyek fenntartották a jogot, hogy más országokkal is kapcsolatba lépjenek. Az előadó felidézte Léon Guignard-nak, a francia akadémia elnökének 1919. december 22-én mondott beszédét, mely szerint „bármely igazi tudós érdeklődik ugyan bármely tudományos esemény és gondolat iránt, bárki is legyen ennek szerzője, még ha leggonoszabb ellensége is: de mikor erről tudomást vesz, személyes érintkezést nem keres vele; hozzáteszi, hogy ez Franciaországban és a vele szövetséges országokban a közfelfogás.”²¹ Frölich szerint Guignard arra is kitért, hogy az akadémiák szövetségébe a „németek és barátai” addig nem nyernek felvételt, amíg a jóvátételt meg

¹⁹ Az idézeteket az eredeti helyesírással közöljük. ELTE 8.b. Iktatott irat. 1338/1919–20. 36d.

²⁰ ELTE EL 8.b. Iktatott irat. 1338/1919–20. 36d.

²¹ ELTE EL 8.b. Iktatott irat. 1338/1919–20. 36d.

nem fizették. Majd Guignard hangsúlyozta: „mig e népek elmebeli vad-sága nem változott, azt fogjuk mondani, hogy mi nem ismerjük ezeket az embereket és nem is akarjuk őket ismerni.”²²

Frölich kiemelte, hogy nem egyedi megnyilvánulásról volt szó, és a fentiek miatt még nem látta elérkezettnek az időt cserekapcsolatok kiépítésére. Továbbá azt javasolta, hogy a válaszbba foglalják bele, hogy „a Kar csak akkor fog idegen tudóst vendéglőadás tartására meghívni, ha teljesen biztos abban, hogy e meghívást elfogadja és itt²³ semmi sem fogja zavarni előadásait. Másrészt Kartársaink bármelyike is csak ugyanilyen feltételek mellett fog Külföldi egyetem meghívását elfogadni.”²⁴ A kar a jelentéssel egyetértett és annak alapján válaszolt a minisztériumnak.

A fenti forrás eddig az egyetlen, amely részletesen feltárta a két fél szembenállását és érzékeltette a szakadás mélységét a két tábor között. Továbbá, jól példázta azt a diplomáciai elszigeteltséget is, amely arra kényszerítette a külügyminisztériumot, hogy tudományos csatornákon keresztül, kultúrdiplomáciai eszközökkel próbáljon meg hatást gyakorolni a nemzetközi közvéleményre és változtatni a Magyarországról kialakult képen a béketárgyalások előtt. Természetesen nem ez volt az egyetlen alkalom, amikor a magyar diplomácia megpróbálta mozgósítani az egyetemeket az ország külpolitikai céljainak támogatására.

Kísérletek a kitörésre a diplomáciai és kultúrdiplomáciai elszigeteltségből

A következőkben a téma szempontjából olyan fontos esettanulmányokat közlünk, amelyek illusztrálják azokat a különféle erőfeszítéseket, amellyel az egyetemek, illetve a magyar külügy az elszigeteltségből kitörni igyekezett. Továbbá azt is érzékeltetik, hogy mennyire lassan haladt ez a folyamat még az országnak a Népszövetségbe való felvételét követően is.

Az egyik ilyen fontos kultúrdiplomáciai elem volt az egyetemek egymásnak küldött jubileumi ünnepekre szóló meghívása, illetve az ilyen összejövetelek szervezése. A jubileumi ceremóniák nagy fontossággal bírtak az egyetemek életében. Az önreprezentáció, az ünnepek szimbolikája, a külföldi egyetemek képviselőinek részvétele az eseményen hozzájárultak az egyetem mint szervezet kohéziójához és önképének formálásához, illetve jelezték az egyetem nemzetközi presztízsét és beágyazottságát a tudományos világba. A kor politikusai felismerték az ebben rejlő lehetőséget, és megpróbálták azt minél hatékonyabban kihasználni.

²² ELTE EL 8.b. Iktatott irat. 1338/1919–20. 36d.

²³ Szövegben aláhúzva.

²⁴ ELTE EL 8.b. Iktatott irat. 1338/1919–20. 36d.

A szegedi egyetem rektora, dr. Menyhárt Gáspár az egyetemi tanács 1922. április 26-i ülésén arról az értesüléséről számolt be a tanácsnak, hogy a kormányzó köreiből az az elképzelés merült fel, hogy az egyetem fennállásának ötvenedik évfordulóját „minél szélesebb körben és minél fényesebben, a világ összes [...]”²⁵ egyetemeinek és tudományos intézményeinek a bevonásával, illetve meghívásával ünnepeljük meg.”²⁶ A rektor továbbá arra hivatkozva, hogy a fenti értesülés szerint a külföldi egyetemek megjelenésére számíthatnak, javasolta, hogy módosítsanak az ünnepség kerekein. A tanács az indítványt elfogadta, és az ünnepség napját június 29-ben határozta meg. A szervezés azonban a fent említett diplomáciai fontosság miatt nagy körütekintést igényelt. Az egyik fontos kérdés az volt, hogy a kisantant országainak egyetemei meghívást kapjanak-e. A rektor ismét informális úton, „puhatolózván a külügyi kormányhoz közelálló köröknél”²⁷ azt a választ kapta, hogy a kisantant országok mellőzése a meghívottak listájáról külpolitikailag hibás lépés lenne. Ezért a tanács úgy határozott, hogy meghívják minden olyan egyetemet, amelyekkel a „békeidőben” is volt kapcsolatuk. Természetesen aggályok is felmerültek. Az orvostudományi kar az új egyetemi jelvények elkészülésének hiánya kapcsán azt vetette fel, hogy az egyetemi intézmények „szegényes viszonyai között ajánlatos-e hiányosságukat a külföldnek bemutatni?” A tanács egyértelműen a folytatás mellett foglalt állást, akár társadalmi gyűjtés megindítása árán is.

Az egyetem oktatói nem felsőbb akaratot teljesítettek, hanem a külpolitikai cél érdekében, amely jelen esetben a diplomáciai elszigeteltség megszüntetését, illetve távolabbi célként a béke revízióját jelentette, támogatónak álltak a kormányzat mellé. Hogy mennyire tisztában voltak saját szerepükkel és tevékenységük súlyával, azt jól példázza az ünnepséget követő tanácsülés határozata, mely szerint az egyetem „az ünnepi közgyűlés egész lefolyásáról Emlékkönyv alakjában részletes ismertetést közöl és azt, kiemelve azokat a momentumokat, amelyeket Propaganda célból és az Irredenta érdekében kívánatosnak és fontosnak ítél, az összes kultur nemzetek Egyetemeinek és tudományos intézményeinek az illető nemzetek nyelvén kiadja és megküldi.”²⁸

Az egyetemek részéről a Nemzetek Szövetségével, illetve azon belül a *Commission Internationale de Coopération Intellectuelle*-vel (továbbiakban

²⁵ Főként angol, német és olasz.

²⁶ SZTE EL VIII.1. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1922/23. tanév VIII. rendes ülés. 1922. április 26., 1771. egyetemi tanácsi szám.

²⁷ SZTE EL VIII.1. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1922/23. tanév IX. rendes ülés. 1922. május 12., iktatószám nélkül, 108.

²⁸ SZTE EL VIII.1. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1922/23. tanév X. rendes ülés. 1922. június 30., iktatószám nélkül, 124–125.

CCI) való kapcsolatfelvétel egyértelműen a külügyminisztérium kezdeményezésére, esetleg nyomására történt. Azt nehéz kimutatni egyelőre, a tanácsstagok személyes visszaemlékezéseinek feltárása nélkül, hogy az egyes professzorok és ezáltal a különböző karok mennyire tudtak azonosulni a hivatalos külpolitikai irányvonallal, kisebb szerencsés kivételektől eltekintve. Az egyik ilyen kivétel a budapesti egyetem jogtudományi karának állásfoglalása 1923-ból.

A külügyminisztérium az országnak a Nemzetek Szövetségébe való 1922 szeptemberi felvételét követően a VKM-en keresztül fordult az egyetemekhez. A külügyminiszter leirata szerint „kívánatos volna, hogy Magyarországnak a Nemzetek Szövetségébe való felvételével hazánkban a Nemzetek Szövetségével való érintkezése, eltekintve a kormánynak hivatalos érintkezésétől, mind sűrűbbé váljék. [...] Ennek a kapcsolatnak az előnyeit a külügyminiszter ur abban látja, hogy az felélesztene és fenntartaná a főtítkárság érdeklődését Magyarország és az ő problémái iránt [...]”.²⁹ A külügyminiszter a magyar tudósok és kutatók bevonását kérte a VKM-től a Nemzetek Szövetségét foglalkoztató ügyekben memorandumok kidolgozására és benyújtására angol és francia nyelven.

Dr. Magyary Géza véleményes jelentéséből az derült ki, hogy sem ő, sem a kar tagjai nem értettek teljesen egyet a fent említett külpolitikával. Magyary így fogalmazott:

„Habár a bpesti kir. m. Pázmány Péter tudományegyetem jog- és államtudományi kara sem a Nemzetek Szövetségét, sem pedig az annak védelme alatt létesített egész jelenlegi nemzetközi jogrendet sem tekinti olyannak, mely Magyarország jogos igényeit kielégítene, haladását és fejlődését biztosítaná, sőt a trianoni békeszerződést egyenesen olyannak tartja, mely Magyarország megrontására irányul s amelynek ennél fogva mielőbbi megváltoztatására kell törekednünk, mégis az a meggyőződése, hogy egyetlen alkalmat sem szabad elmulasztanunk, mely arra kínálkozik, hogy Magyarország tanúságot tegyen arról, hogy mostani megalázott és megcsonkított állapotában is meleg érdeklődést tanúsít az emberiség javát szolgáló nagy eszmék iránt s hogy mostani végtelenül szerencsétlen és válságos helyzetében azok megvalósítására megfogyatkozott erejéhez képest közreműködni törekszik.”³⁰

²⁹ ELTE EL 7.a.23. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1922/23. tanév V. rendes ülés. 1923. március 14., 24. pont.

³⁰ ELTE EL 7.a.23. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1922/23. tanév V. rendes ülés. 1923. március 14., 24. pont.

Magyary továbbmenve a gondolattal, azt látta az egyetlen kiútnak Magyarország számára, ha „a nagy kulturnemzetek rokonszenvét önmaga iránt felébresztheti” és ezzel elérheti a békés revíziót. Az együttműködés kivitelezésére állandó karközi bizottság felállítását javasolta. Magyary azt is megemlítette, hogy a Nemzetek Szövetségének szellemi együttműködést segítő bizottsága (CCI) a Tudományos Akadémián keresztül már felvette az egyetemmel a kapcsolatot. A jelentésben foglaltakkal a kar egyhangúan egyetértett és ez alapján válaszolt az egyetemi tanácsnak.

A kar következő ülésén került sor az egyetem tanácsa által kért, a fent említett bizottsággal való együttműködésre vonatkozó, véleményes jelentés tárgyalására, amelyet szintén dr. Magyary Géza állított össze. Magyary ebben a jelentésében rámutatott:

„A magyar szellemi élet fejlődésének fő akadály a trianoni békeszerződés, mely országunkat megcsonkította s ugyszólván lét-feltételeitől fosztotta meg. Ilyen állapotban, a magyar állam mostani erőforrásaival a magyar szellemi élet színvonalát fenntartani valóban lehetetlenség. Csak kívülről jövő segítő eszköznek kínálkoznék egy megfelelő feltételű nemzetközi tudományos kölcsön is, de csak úgy, ha ezzel Magyarország szuverenitása nem csorbulna. Nagyjelentőségű volna továbbá más vonatkozásban a nemzetközi tanácsere megvalósítása is.”³¹

A tanács ezt a jelentést is egyhangúan fogadta el és terjesztette fel az egyetemi tanácshoz.

A forrással kapcsolatban három dolgot emelünk ki. Az első, hogy bár a jogi kar professzorai nem értettek egyet azzal, hogy a Nemzetek Szövetsége lenne a megoldás Magyarország revíziós törekvéseire, ezt a véleményüket minden kertelés nélkül fogalmazták meg. Másodszor, ahogy Magyary hangsúlyozta, mindamelllett mégis támogatóan álltak a kormányzati irányvonal mellé a békés revízió reményében. Végül, hogy a tanácsereprogram a korábbi bölcsészkar állásponttal szemben a jogi kar részéről már mint igény merült fel 1923-ban. Itt vissza kell utalnunk arra a forrásproblémára is, hogy legtöbb esetben a karok véleményes jelentései nem vethetők össze egymással, így ebben az esetben sem ismert, hogy a bölcsészkar álláspontja változott-e a korábbihoz képest. Ugyanakkor a meginduló tanácsere nem mindenben találkozott a jogi kar elvárásaival sem.

A következő évben a jogi kar tanácsülésén dr. Notter Antal dékán bejelentette, hogy 1924. április 28-tól Robert Redslob strassburgi egyetemi tanár a diplomácia történetéből két hétig előadásokat tart az egyetemen.

³¹ ELTE EL 7.a.23. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1922/23. tanév VI. rendes ülés. 1923. április 25., 25. pont.

Nem is lett volna semmi szokatlan ebben a bejelentésben, de a dékán a következőkben kitért a kari meghívás „különleges s bizonyos tekintetben kényszerítő” körülményeire, amelyeket a tanácsjegyző nem foglalt a jegyzőkönyvbe.³² A kényszerítő körülmények mibenléte itt ismét homályban maradt, de a megfogalmazás tükrözte a dékán nemtetszését az ügy intézése kapcsán.

A korabeli sajtó nyomon követte az előadásokat és beszámolt a közönség soraiban ülő hírességekről is, így többek között megemlítette a francia követet is.³³ A Redslob utolsó előadásáról és búcsúzásáról szóló beszámoló azonban a francia diplomácia kezdeményezésére, valamint a magyar külügy és a VKM nyomására engedett következtetni a meghívás körülményeire. A *Világ* hosszan idézett a professzor búcsúbeszédéből a francia–magyar kapcsolatok állásáról:

„[Redslob] Búcsúelőadásán kifejtette, hogy bár Magyarország nemrég háborúban állott Franciaországgal, a két nép szellemi kapcsolatai mégsem semmisültek meg. A viharos ég fölött szívárvány emelkedik, amely Franciaországot összeköti Magyarországgal és ez: a latin eszme, a szabadság szeretete. 1848-ban ugyanazért a gondolatért hevültek a Szajna partján, mint Buda ősi vára körül. Oly dolgok ezek, amelyeket elfeledni nem lehet, s innen van az, hogy a magyarok és a franciák lehettek ellenfelek, de ellenségek sohasem.”³⁴

A tudósítás szerint a hallgatóság többször tapsviharral szakította meg a beszédet és ünnepelte a jogtudóst.

Ez a beszéd a francia professzor részéről egyrészt azt látszott alátámasztani, hogy a bevezetőben hangsúlyozott ellenséges érzelmek 1924-re Magyarországgal kapcsolatban megváltoztak, vagyis hogy az „elmék leszerelése” Franciaországban végbement. Az biztos, hogy a francia diplomáciai törekvések erre az időszakra már a status quo fenntartására és kultúrpolitikai befolyásszerzésre (is) irányultak a térségben, ahogy ezt az ideküldött, francia anyanyelvi lektorokkal kapcsolatban sikerült megállapítanunk.³⁵ Az, hogy ez a valóságban is így volt-e, egyelőre nem jelenthető ki teljes bizonyossággal, ami viszont biztos, hogy 1924 fordulópontot jelentett az egyetemek számára a kultúrdiplomáciai kapcsolatok tekintetében.

Mindez azonban nem jelentette, hogy minden zökkenőmentesen alakult volna az ország tudományos elitje számára a továbbiakban. A dip-

³² ELTE EL 7.a.24. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1923/24. tanév V. rendes ülés. 1924. április 9., 12. pont.

³³ *Magyarság* 1924. május 7. 6.; 1924. május 17. 6.

³⁴ *Világ* 1924. május 17. 7.

³⁵ Kovács 2021.

lomáciai szakirodalomban soft power-nek is nevezett eszközök közül nemcsak a csereoktatói program beindítása és lehetőségeinek kiaknázása okozott nehézséget a magyar egyetemeknek, hanem például a nyári egyetemek hosszú távú életben tartása is, amint ezt az alábbi példa is mutatja.

A Pázmány Péter Tudományegyetem korai lépéseket tett a kapcsolatok felvételére és az izoláltság feloldására a nyugati szövetségeseikkel. Ebben nagy szerepe volt Arthur B. Yollandnak, az angol tanszék vezetőjének, akinek kezdeményezésére 1922-ben és 1923-ban sikeres nyári egyetemi kurzusokat tartottak jelentős számú brit és amerikai résztvevővel. Egyelőre még ismeretlen okok miatt ez az érdeklődés 1924-re teljesen eltűnt, és a nyári egyetem ettől kezdve szünetelt.³⁶ Az egyik ok, amely e mögött meghúzódhatott, hogy 1925-től az amerikai hallgatók érdeklődése a német egyetemek felé fordult a német kultúrdiplomácia tevékenységének, illetve az amerikai diplomácia európai nyitása miatt.³⁷

Arthur B. Yolland keserű hangon reflektált a kudarc lehetséges okára, és egységes szervezett kultúrdiplomáciai akció kidolgozását sürgette:

„Itt is szabad legyen megjegyeznem, hogy a külső propaganda tekintetében valami hibának kell lennie; mert úgy a British Universities Bureau mint az oxfordi Appointments Committee és a londoni Leplay House Sociological Trust mindent elkövettek a tanfolyam sikerének érdekében. Hogy mi a hiba, nem vagyok abban a helyzetben, hogy megmondhassam; de az ideai tanfolyam kudarca még egy ok arra, hogy értekezlet hívassék egybe, hogy a megfelelő apparatus együttműködése biztosítsa olyan hathatós propaganda-eszköz támogatására, amely hivatva van arra, hogy a kulturális propaganda egyik legfontosabb tényezője legyen.”³⁸

A diák-, illetve tanárcsere tárgyában sem volt sikeres Magyarország az 1920-as évek elején. A Magyar Külügyi Társaság 1923-ban levélben kereste fel az Erzsébet Tudományegyetemet, megpróbálva hallgatókat és oktatókat ajánlani az újonnan létesített Hágai Nemzetközi Jogi Akadémiára, de kísérletét teljes elutasítás fogadta.³⁹

Az Erzsébet Tudományegyetem, amelynek helyzete amúgy is sajátosnak tekinthető a háború előtti alapítása és a kényszerű székhelyváltások miatt, nem tudott olyan jelentős nemzetközi kapcsolatokat kiépíteni, amelyekre a háború lezárását követően támaszkodhatott volna. Továbbá a hosszabb ideiglenes budapesti elhelyezés, valamint a költözési folyamat

³⁶ ELTE EL 8.b. Iktatott irat. 609/1924–25 52.d.

³⁷ Piller 2021a: 236–237.

³⁸ ELTE EL 8.b. Iktatott irat. 609/1924–25 52.d.

³⁹ PTE EL VIII.104.b. Iktatott irat. 70/1923–24.

elhúzódása szintén nem volt ideális az egyetemi külkapcsolatok ápolása szempontjából. Az egyetem csak az 1923-as Pécsre költözése után tudta figyelmeztetni a nemzetközi kapcsolatokra fordítani, és ebből a szempontból a Nápolyi Egyetem 700 éves jubileumi ünnepségére szóló meghívó mérföldkövet jelentett a számára. Dr. Nagy József rektor az ünnepségek kapcsán kiemelte a szintén megrendezésre kerülő filozófiai konferenciát. Felhívta továbbá a figyelmet arra, hogy a meghívás jelentőségét növelte az a tény, hogy: „[az ünnepségre] a háború óta először lesznek meghív[v]a a központi hatalmak országaiban fennálló filozófiai társaságok.”⁴⁰ Az egyetem tanácsa szintén kitörési pontként értékelte a szellemi elszigeteltségből ezt az eseményt, ezért felterjesztésében magát a rektort kérte fel az ünnepségen és a kongresszuson való személyes részvételre.

Mindezen légkör dacára az egyetemi levéltári forrásokban, az eddigi kutatások tükrében nincs nyoma, hogy a német egyetemek vagy kutatók be akarták volna vonni Magyarországot mint korábbi szövetségesüket, a tudományos ellenbojkottba, vagy hogy bármiféle közelebbi együttműködésre sor került volna a magyar egyetemekkel, illetve arra, hogy magyar részről felmerült volna bármilyen együttműködési kezdeményezés.

Összegzés

Az 1920-as évek közepétől a magyar egyetemek visszakerültek a nemzetközi tudományosság vérkeringésébe, annak ellenére, hogy nem volt egységesen kialakult vélemény az egyetemi oktatók között sem, hogy milyen álláspontot kell képviselni a volt ellenséges országokkal szemben. A lassú változás, amely az „elmék leszereléséhez” vezetett, inkább tekinthető az elmék más diplomáciai célok érdekében való mozgósításának. Míg 1920-ban a magyar attitűd közel állt a németek sértettségéhez a tudományos bojkott miatt, addig 1922-re ez már nyitássá enyhült, köszönhetően a kultúrdiplomácia fontossága felismerésének. A nemzetközi diplomáciai változások, valamint a Bethlen által meghirdetett beilleszkedési politika hatására 1924-től a magyar tudományosság számára a tudományos bojkott oldódni kezdett. Magyarország meghívásra került a korábban említett nemzetközi szervezetekbe. Így a Nemzetek Szövetségének keretein belül működő Egyetemenközi Hivatalba, amely 1924 februárjában beszámolt a Szellemi Együttműködés Intézete (*Institute International de Coopération*

⁴⁰ PTE EL VIII.101.a. Tanácsulési jegyzőkönyv, 1923/24. tanév IV. rendes ülés. 1924. január 30., 9. pont.

Intellectuelle) megszervezéséről.⁴¹ Ez a lépés a francia és az európai diplomácia Magyarországhoz való hozzáállásának megváltozását is jelezte.

A magyar–német viszonylatban az ellenbojkottal kapcsolatosan elmondható, hogy a német tudósoknak, illetve tudományos társaságoknak nem volt szüksége a korábbi központi hatalmak tudósainak támogatására. Ennek okai közül az egyik, hogy ezeknek az országoknak a tudományos-sága nem bírt olyan korábbi presztízzsel, mint a németeké, ez főként igaz volt Magyarországra nézve. Mindamellett, hogy a német tudományosság ennek a presztízskülönbségnek tudatában volt és nem igényelt külső támogatást, a weimari kormányzat is igyekezett minden látszatát elkerülni, hogy a korábbi külpolitikai vonalat akarná követni. Ez a német hozzáállás nagy különbségnek bizonyult a volt nyugati szövetséges országokéhoz képest, ahol a háború utáni tudományos élet megindítását főként a korábbi szövetségi rendszer határozta meg, amit lassan felváltott az eltérő diplomáciai érdekek befolyása.

Források

Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára (ELTE EL)

- 7.a. Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának tanácsülési jegyzőkönyvei.
- 8.b. Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Dékáni Hivatal iktatott iratai.

Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár (PTE EL)

- VIII.101.a. Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Rektori Hivatal iratai, egyetemi tanácsülési jegyzőkönyvek.
- VIII.104.b. Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kar iktatott iratai, Kari ülési jegyzőkönyvek.

Szegedi Tudományegyetem Levéltára (SZTE EL)

- VIII.1. Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanácsülési jegyzőkönyvei.

⁴¹ PTE EL VIII.101.a. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1923/24. tanév V. rendes ülés. 1924. február 27., 2. pont.

Magyarság, 1924

Világ, 1924

Felhasznált irodalom

Cock, A. G. 1983: Chauvinism and Internationalism in Science: The International Research Council, 1919–1926. *Notes and Records of the Royal Society of London* (37.) 2. 249–288.

Horne, John 2009: Demobilizing the Mind: France and the Legacy of the Great War, 1919–1939. In: Drapac, Vesna – Lambelet, André (ed): *French History and Civilization. Papers from the George Rudé Seminar. 2006 Seminar Papers*. Volume 2. 101–119. https://h-france.net/rude/wp-content/uploads/2017/08/vol2_Horne_Final_Version.pdf – utolsó letöltés: 2021. április 10.

Irish, Tomás 2015: From International to Inter-allied: Transatlantic University Relations in the Era of the First World War, 1905–1920. *Journal of Transatlantic Studies* (13.) 4. 311–325.

Kecsksés D. Gusztáv 2015: Egy befolyásszerzési kísérlet anatómiája. Franciaország Kelet-Közép-Európa-politikája az 1920-as években. *Külgügyi Szemle* (14.) 4. 94–121.

Kevles, Daniel 1971: 'Into Hostile Political Camps': the Reorganization of International Science in World War I. *Isis* (62.) 1. 47–60.

Kovács Adrienn 2021: Anyanyelvi lektorok és előadók szerepe az egyetemeken kulturális kapcsolataiban 1921 és 1941 között. In: Lengvári István (szerk.): *Felsőoktatási intézményeink kapcsolatai a 20. században. (Egyetem és társadalom 3.)* – megjelenés alatt.

Laqua, Daniel 2011: Transnational intellectual cooperation, the League of Nations, and the problem of order. *Journal of Global History* (6.) 2. 223–247.

Piller, Elisabeth 2021a: *Selling Weimar, German Public Diplomacy and the United States, 1918–1933*. Stuttgart.

Piller, Elisabeth 2021b: The Transatlantic Dynamics of European Cultural Diplomacy: Germany, France and the Battle for US Affections in the 1920. *Contemporary European History* (2021) <https://www.cambridge.org/core/journals/contemporary-european-history/article/transatlantic-dynamics-of-european-cultural-diplomacy-germany-france-and-the-battle-for-us-affections-in-the-1920s/9845E0A8ECE419EDDA-2E47A5F5F814EB> – utolsó letöltés: 2021. április 9.

Szanathy Aniella, az első jogi doktornő Magyarországon

A nagy nap

1922. június 24-én különleges esemény helyszíne volt a Budapestre menekült pozsonyi egyetem.¹ A szinte filmszerű sajtóbeszámoló így örökítette meg az első jogi doktornő avatását:

„[A] jelenleg Budapesten elhelyezett pozsonyi Erzsébet-tudományegyetemen az államtudományok doktorává avatták Szanathy Aniellát, az Országos Menekültügyi Hivatal titkárnőjét. Szanathy Aniellának jutalmul adták meg az engedélyt a kultuszminisztériumban, hogy a jogi fakultásnak rendes hallgatója legyen azokért az érdemekért, miket a megszállott Pozsonyban a magyarság érdekeiért kifejtett hazafias tevékenységével szerzett. Az impozáns keret, melyek közt az első magyar női jogász doktorrá avatása történt, emlékeztet a néhány héttel ezelőtt elhunyt első orvostudományi doktornőnek, dr. Hugonnay Vilma grófnőnek – a későbbi dr. Wartha Vincénének – a felavatására. A nagyszámú közönség színtől megtöltötte a pozsonyi egyetem Szegényház-utcai épületének könyvtártermét, ahol az ünnepi aktus végbement. A tanárok zöld asztalát a felavatandó doktorok félkörben vették körül, a terem többi részét az érdeklődő publikum foglalta el, kiknek a soraiban feltűnően sok volt a nő. Az aktus a megszokott formák között kezdődött, az új doktorok – számszerint tizenhatan – letették a hivatalos esküt, majd egyenkint kezét fogták az asztalnál álló tanárokkal és öt percig mást sem lehetett hallani a teremben, mint a tanárok »doktorrá avatom...«, »doktorrá avatom...« szavait. Szűrken, egyhangúan hangzott a komoly tanárok szava, csak mikor a doktorinára [sic!, értsd: doktorjelöltre], Szanathy Aniellára került a sor, akkor mosolyogtak csak el kissé és fejüket már sokkal-sokkal udvariasabban hajtották meg, látszott az üdvözlésen, hogy az nemcsak az új doktornak, hanem részben legalább a nőnek is szól. Az avatás után dr. Lukinich Imre prorektor rövid beszédben rámutatott a mai

¹ Az Erzsébet Tudományegyetem történetéről lásd: Lukinich 1933; Szabó 1940; Pohánka–Lengvári 2017.

nap jelentőségére, amikor Magyarországon az első jogi doktornőt avatják, akit nemcsak szorgalmáért és kitartásáért kell megdicsérni, hanem azokért az önfeláldozó, hazafias cselekedeteiért is, amiket igen nehéz időkben tett. A beszéd végén a hallgatóság lelkesen megéljenzte Szanathy Aniellát, akinek az arcán lassan peregetek a meghatottság könnyei. A folyosón a fiatal doktornőnek egyik barátja hatalmas rózsacsokrot nyújtott, amit a közönség hatalmas éljenzéssel kísért.”²

A kortársak számára is hírértékű, közéleti esemény bejárta a magyar sajtót, még némi késéssel a New York-i, magyar nyelvű, kommunista *Új Előre* című lap is beszámolt róla.³ Sőt, nem csak a diplomázás, de már alapvizsgái 1920-as letétele is hírértékű volt.⁴ Mint látni fogjuk az alábbiakban, élete utolsó 30 évében a közéletből, a tudósításokból érthető módon kimaradó Szanathy Aniella haláláról szóló hírekben (legyen az rövid szerkesztőségi cikk⁵ vagy a család gyászjelentése⁶) a legfontosabb tény életéről, hogy az első magyar jogásznő volt. Élete, munkássága azonban nemcsak emiatt fontos, az alábbiakban egyrészt ennek részleteit tárjuk fel, másrésztől megpróbáljuk elhelyezni a korszak társadalmi hálózataiban.

Családja, gyermek- és ifjúkora és tanulmányai

1895. június 23-án született Vágszereden,⁷ Pozsony vármegyében, református családban. Apja, Szanathy István pénzügyőri főszemlélsz, anyja, Szelle Julianna (†1955)⁸. Öt leányuk született, sorrendben Mária, Aniella, Erzsébet, Júlia és Margit.⁹ Aniella mellett Júlia is egyetemet végzett: az Erzsébet Tudományegyetem orvosi karán szerzett 1931-ben diplomát,

² Az első magyar államtudományi doktornő. *Világ* 1922. június 25. 16. – A szöveget betűhíven közöljük.

³ *Új Előre* 1922. július 12. 5.

⁴ *Nemzeti Újság* 1920. július 31. 3.

⁵ *Dunántúli Napló* 1975. július 1. 4.

⁶ *Magyar Nemzet* 1975. június 28. 6.; *Népszabadság* 1975. június 28. 11.

⁷ 1880-ban a 4000 fős település lakóinak csak tizede volt magyar. Vende 1904: 116–117.

⁸ A szülők születési és halálozási dátumáról annyit tudunk, hogy az édesanya 1955-ben, a 83. életévében hunyt el. OSZK Plakát- és kisnyomtatványtár. Gyászjelentések. Szanathy Istvánné Szelle Julianna gyászjelentése. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/588820> – utolsó letöltés: 2021.05.05.

⁹ OSZK Plakát- és kisnyomtatványtár. Gyászjelentések. Szanathy Istvánné Szelle Julianna gyászjelentése. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/588820> – utolsó letöltés: 2021.05.05.

majd Gödöllőn lett fogorvos, ahol 1982-ig aktívan praktizált.¹⁰ Személye az irodalomtörténet számára sem ismeretlen; a gödöllői Léda-villából megvásárolt bútorokat halála után a helyi múzeumnak adta át.¹¹ A társadalmi mobilitás szempontjából figyelemre méltó, hogy a felsőfokú végzettséget nem igénylő munkakörben dolgozó tisztviselő apa családjának két leánya is nemcsak egyetemi diplomát szerzett, hanem sikeres szakmai (és Aniella esetén közéleti) életpályát futott be.

1914-ben már Pozsonyban élt a család, ezt onnan tudjuk (az utóbbi években a már tömegesen elektronikusan hozzáférhető napi- és hetilapoknak köszönhetően), hogy Aniella a *Színházi Élet* rejtvényfejtője volt.¹² Valószínűleg 1919 őszén a család Magyarországra menekült, legalábbis Aniella ekkor váltott munkahelyet (lásd alább). Az 1920-as évekbeli, egyetemi beiratkozási lapok őrizték meg, hogy a család ekkor már Gödöllőn lakott, és apjuk már nyugdíjas volt.¹³

Pozsonyban 1914-ben felső-kereskedelmi iskolai, majd 1918-ban főgimnáziumi érettségit szerzett.¹⁴ Közben, 1915. június 1-jétől már munkába állt: Pozsony vármegye főispáni hivatalában napidíjas 1919. szeptember végéig¹⁵, tehát munka mellett, magántanulóként¹⁶ szerezte meg főgimnáziumi érettségijét. A cél egyértelmű lehetne: az egyetem, a munkahely alapján a jogi karon való továbbtanulás. Ennek lehetősége azonban az érettségi megszerzésekor még nem állt fenn, de hamar bekövetkezett: a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1918. december 7-én megjelent rendeletével valamennyi felvételi korlátozást megszüntette, és minden kart megnyitott a nők előtt.¹⁷ Így Szanathy Aniellának is lehetősége volt beiratkozni: két félévet Pozsonyban végzett, majd a többit Budapesten, részben a szintén ott elhelyezett kolozsvári egyetem jogi karán, mivel a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem előbbivel együtt átmenetileg közösen Budapesten működött, miután menekülni kényszerültek eredeti székhelyeikről. A sikeres féléveket követően került sor a fent megidézett ünnepélyes aktusra, mely-

¹⁰ Lengvári 2008: 403; PTE EL VII.105.d. Orvostudományi doktorok albuma VI. kötet, 1829/1930–31.

¹¹ G. Merva 2002: 1037.

¹² *Színházi Élet* (3.) 1914. 1. 32; (3.) 1914. 5. 31.

¹³ PTE EL VIII.104.e. Iratkozási lapok 1921/22. tanév; PTE EL VIII.105.d. Iratkozási lapok 1925/26–1929/30. tanévek.

¹⁴ PTE EL VIII.102.j. Dr. Szanathy Aniella szolgálati és minősítési táblázata.

¹⁵ PTE EL VIII.102.j. Dr. Szanathy Aniella szolgálati és minősítési táblázata.

¹⁶ *A Pozsonyi Kir. Kath. Főgimnázium értesítője a 1917–18 iskolai évről.* 1918: 38.

¹⁷ A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter 1918. évi 206.626. számú rendelete, nőknek az egyetemekre való felvételéről, valamint a gyógyszerészeti pályára lépésüket korlátozó intézkedések hatályon kívül helyezéséről. *Budapesti Közlöny* 1918. december 12. 3.

nek keretében átvehette *cum laude* minősítésű, államtudományi diplomáját. 1923. augusztus 31-én pedig ugyanilyen minősítésű jogtudományi oklevélét is megszerezte.¹⁸

Érdemes kitérni arra, hogy az idézett újságcikkek többségében egyrészt szerepel az, hogy Szanathy Aniella külön engedéllyel folytathatta tanulmányait és vizsgázhatott 1919 után, és hogy hazafias cselekedeteinek köszönhető ez a kivételezés. A jogi helyzet azonban más: az említett 1918-as, a nők egyetemre való beiratkozását engedélyező rendeletet csak 1922 júliusában¹⁹ helyezték hatályon kívül, tehát külön engedélyt elvileg nem kellett kérnie, és ennek nem találtuk nyomát az egyetem irataiban sem. Ami a hazafias cselekedeteit illeti: a magyar háborús emlékérem tulajdonosa volt,²⁰ de különleges szolgálatainak részletei (egyelőre) nem ismertek. Egyetlen, valószínűleg hozzá köthető fontos érdem lehet, hogy az Országos Széchényi Könyvtár számára mentett és hozott át Budapestre Pozsony környéki kiadványokat.²¹

Munkahelyei Budapesten, majd Pécsen

A Pozsony vármegyei, főispáni, hivatali munkáját követően 1919. október elsejétől Budapesten a Propagandaminisztériumban, 1920. február elejétől a Miniszterelnökségen, 1920 májusától 1923. április végéig a Menekültügyi Hivatalban dolgozott mint kezelő.²² 1923. május elsején került kinevezésre az Erzsébet Tudományegyetem jogi karára mint fogalmazó,²³ és az egyetemmel együtt Pécsre költözött, ahol ősztől számára ismét új városban kezdte meg munkáját. 1928 októberétől előléptették és segédtitkári kinevezést kapott,²⁴ és ebben a beosztásban került sor 1940-

¹⁸ PTE EL VIII.102.j. Dr. Szanathy Aniella szolgálati és minősítési táblázata.

¹⁹ Az 5230/1922.M.E. Rendelet alapján. *Budapesti Közlöny* 1922. július 28. 21. – Ezúton is köszönöm Szilágyi Mariann könyvtáros (PTE ETKK) segítségét a jogszabály hatályvesztésének megállapításához.

²⁰ PTE EL VIII.102.j. Dr. Szanathy Aniella szolgálati és minősítési táblázata.

²¹ Németh 1997: 89. – Szanathy Andreaként említve, de csaknem bizonyos, hogy az Aniella félreolvasásáról van szó.

²² PTE EL VIII.102.j. Dr. Szanathy Aniella szolgálati és minősítési táblázata.

²³ PTE EL VIII.102.j. Dr. Szanathy Aniella szolgálati és minősítési táblázata. PTE EL VIII.104.a. A Jog- és Államtudományi Kar 1922/23. tanévi VII. rendes tanácsulása. 1923. május 25., 12. pont.

²⁴ PTE EL VIII.102.j. Dr. Szanathy Aniella szolgálati és minősítési táblázata. PTE EL VIII.104.a. A Jog- és Államtudományi Kar 1928/29. tanévi II. rendes tanácsulása. 1928. október 17., 2. pont.

es nyugdíjaztatására.²⁵ Nem tudjuk, hogy az egyetemi jegyzőkönyvekben fennmaradt, egyetemi titkárrá történő kinevezése tervének²⁶ kudarca, vagy más, alább részletezett okok játszottak közre Pécsről való távozásában.

Egy 1924-es munkahelyi minősítése szerint mindenben a legjobb értékelést kapta: felfogása és ítélőtehetsége éles, szorgalma fáradhatatlan, előadása igen szabatos, szakértettsége „alapos és terjedelmes”, magaviselete pedig példás volt; nyelvtudásnál a magyar mellett a németet, franciát és a „tótot” tüntették fel.²⁷ Ezekre a képességekre szükség is volt munkájához, hiszen a jogi kar teljes adminisztrációja hozzá tartozott, mai fogalmaink szerint a dékáni hivatalvezető áll legközelebb korabeli munkaköréhez. Az akkor tanévenként változó dékán mellett ő képviselte az állandóságot a karon. Eközben természetesen egyre szélesebb kapcsolati hálója alakulhatott ki az egyetemen belül és a városban.

Szanathy Aniella (Árvai 2015: 199.)

Az Erzsébet Kollégium vezetője

Szanathy Aniella a szűkebben vett munkaköre mellett további egyetemi tisztséget is vállalt: az Erzsébet Női Kollégium felügyelőnőjeként dolgozott. Az intézmény igazgatója Pekár Mihály orvosprofesszor volt.²⁸ Hasonlóan a jogi karhoz, itt a kollégium gyakorlatilag összes napi ügyét vitte, ő foglalkozott a kollégisták mindennapi problémáival. A mintegy

²⁵ PTE EL VIII.104.a. A Jog- és Államtudományi Kar 1940/41. tanévi V. rendes tanácsulása. 1941. január 22., 1. pont.

²⁶ PTE EL VIII.101.a. Az Erzsébet Tudományegyetem 1939/40. tanévi VIII. rendes tanácsulása. 1940. május 29., 150. pont.

²⁷ PTE EL VIII.102.j. Dr. Szanathy Aniella szolgálati és minősítési táblázata.

²⁸ Életére és munkásságára lásd: *Pekár Mihály emlékezete* 1944; Lengvári 2016.

70 fős kollégium a mai Rákóczi és Bajcsy-Zsilinszky (akkor Siklósi) utak sarkán álló Vadember Szálloda épületében (melyet Pécs városa vásárolt meg az egyetem számára) került elhelyezésre a 300 fős menzával együtt.²⁹ A korabeli beszámolók kiemelik, hogy kiemelkedő szakmai munka folyt az intézményben: a kollégiumban tartott nyelvórákkal, külön előadásokkal segítették a hallgatók felkészülését.³⁰ Ugyanakkor az intézmény ellátását részben csak adományokból tudta fenntartani,³¹ elsősorban a trianoni határon túlról érkező hallgatókét.³² Az intézmény leírása mint követendő példa Amerikába is eljutott az egyetemi női internátusok ügyeinek miniszteri előadója, Bobula Ida³³ révén.³⁴

Szanathyt a kollégiumügy, a lehetséges fejlesztési lehetőségek annyira érdekelték, hogy 1928-ban németországi tanulmányúton vett részt, hogy megismerje az ottani kollégiumi és diákjóléti intézményeket, illetve intézkedéseket. Tapasztalatairól előadást tartott Pécsen, melyet élénk vita követett egyetemi professzorok részvételével.³⁵ A *Felső Oktatásügyi Egyesület Közleményeiben* is beszámolt útjáról, különös hangsúlyt fektetve elemzésében az első generációs egyetemi hallgatóság támogatására és a diákházak intézményére.³⁶

A kollégium mindennapi életébe azoknak a leveleknek köszönhetően nyerhetünk bepillantást, melyek Pekár Mihály hagyatékából maradtak fenn.³⁷ Nemcsak a külföldi vendégek fogadásáról, a különféle pénzügyi problémákról, felvételi ügyekről, de a különféle kihágásokról (dohányzás, éjszakai kimaradás, lopás) is beszámolnak a levelek; minden olyan ügyről, melynél Szanathy Pekár közbenjárását vagy segítségét kérte.³⁸ A tisztelettudó stílusú leveleket író, Pekárt hivatalosan „Méltóságos Úr”-ként megszólító Szanathyt 1939. május 30-án búcsúztatták el mint a kollégium

²⁹ Pilkhoffer 2014: 40.

³⁰ Árvai 2015: 198–199.

³¹ PTE EL VIII.108.e. Az Erzsébet Kollégium iratai. A kollégium irataiból egyetlen levéltári doboznyi maradt fent, ezek 1945 előtti része csaknem kizárólag gazdasági elszámolásokat, számlákat, fuvarleveleket tartalmaz.

³² *Dunántúl* 1925. július 26. 5.

³³ Életére lásd: Kozák 2013.

³⁴ Bobula 1932.

³⁵ *Pécsi Napló* 1928. december 16. 11.

³⁶ Szanathy 1929. – Beszámolóját Magyar Zoltán miniszteri tanácsos elismerő levele nyugtázta. PTE EL VIII.102.j. Dr. Szanathy Aniella szolgálati és minősítési táblázata.

³⁷ BFL XIV.170. Pekár Mihály orvosprofesszor, felsőházi tag magánlevelezése.

³⁸ A levelek közlésére, hosszabb idézésére itt most nincs mód, ezt külön cikkben teszem meg: Lengvári 2021.

vezetőjét.³⁹ Személyére és a kollégiumra is évtizedekkel később örömmel emlékezett Hajdu Irén volt orvostan- és Barri Istvánné volt bölcsészhallgató:

„Az Erzsébet leánykollégiumban laktam, ezért fizettem valamit, de ingyen kaptam menzát és varrtam a többieknek, ebből éltem. Szerettem a kollégiumban élni magam előtt látom a társalgót, ahol sokat énekeltünk, én mindenkinek megtanultam a kedvenc nótáját. A társalgóban volt egy zongora, egy csontváz, egy varrógép, vagyis a művészet, a tudomány, a háziasság együtt, diákéveink alatt mindhármát el kellett sajátítanunk. Vasárnaponként meg kirándultunk a Mecsekbe.”⁴⁰

„Eljártunk az egyetemi bálókba, ahova csak 'gárdé'-val lehetett menni, édesanyám olykor 10–12 lányt is gárdérozott. A hallgatókon kívül megjelentek a bálókban neves professzoraink is, feleségükkel együtt, s ott volt Vargha Damján professzor is. A bálók után a leánykollégiumban – a Rákóczi út sarkán lévő Szent Erzsébet Kollégiumban – nagy vidámsággal idéztük föl dr. Szanathy Aniella felügyelő tanárral együtt élményeinket. Volt beszédtemánk bőven.”⁴¹

Közéleti tevékenysége és a „Magyar a magyarért” akció

Szanathy Aniella aktivitását mutatja, hogy két egyetemi állása mellett még számtalan szervezet munkájában vett részt, így például az egyetem Erzsébet Egyetemi Tudományos Szövetség Jogi és Társadalomtudományi Szakosztályának jegyzője és pénztárosa, a Magyar Nemzeti Szövetség Pécs-Baranyai Körének választmányi tagja, a pécsi református nők Regnum Christianum Szövetségének választmányi tagja és jegyzője is volt.⁴² Mindegyik közül a legfontosabb talán 1934-től a Magyar Egyetemet és Főiskolát Végzett Nők Egyesülete pécsi csoportjának alapító elnöki posztja volt.⁴³ A jogi karon megalakult csoport későbbi összejöveteleit – nem véletlenül – az Erzsébet Kollégiumban tartotta. Az egyesület célja (mint egy nagyobb nemzetközi szervezet, az International Federation of University Women tagja) a nők diplomaszerezésének és elhelyezkedésének az elősegí-

³⁹ Árvai 2015: 199.

⁴⁰ Berkovits György: Az adakozó főorvos-asszony. [Interjú.] *Tükör* 1972. október 12. 4–5.

⁴¹ Zemplényi 2008: 109–110.

⁴² PTE EL VIII.102.j. Dr. Szanathy Aniella szolgálati és minősítési táblázata.

⁴³ *Pécsi Napló* 1934. december 12. 5.

tése volt.⁴⁴ Az alapításon részt vett Magyar Zoltánné dr. Techert Margit is, az Egyesület elnöke és a *Magyar Női Szemle* szerkesztője – a folyóiratnak Szanathy Aniella is munkatársa volt.⁴⁵ A pécsi alapítás körülményeiről nincsenek forrásaink, de bizonyára Techert Szanathyra támaszkodva tudta a pécsi csoportot megszervezni, mivel utóbbi infrastrukturális hátteret is tudott biztosítani a működéshez.

1938-ban különleges megbízást kapott az Imrédy Béla felesége által irányított „Magyar a magyarért”⁴⁶ mozgalom keretében. Az akció célja, melyet adománygyűjtésből finanszíroztak, a visszatért Felvidék népét sújtó éhínség enyhítése volt. Ahogy a hírlapi tudósítás beszámol róla:

„A nagy tudást, szervezőképességet és magasfokú intelligenciát kívánó munkakörre maga vitéz Imrédy Béláné választotta ki a főleg diplomával rendelkező szociális megbízottakat. A 28 körzetvezető közül 27 budapesti hölgy volt, az egyetlen vidéki szociális megbízott pedig Pécsről indult el Dr. Nánássyné dr. Szanathy Aniella személyében. A pécsi egyetem jogi karának titkárnője [sic!] és az Egyetemet és Főiskolát Végzett Nők pécsi csoportjának tb. elnöke, november első napjaiban indult el a Csallóközbe, hogy a somorjai járás községeiben végezze el a reá bízott munkát.”⁴⁷

A közvetlen segélyezési munkálatokról való beszámoló mellett Szanathy megemlíti, hogy a járás területén hiányzik az óvoda, és hogy az elhagyott gazdaságokat újra művelés alá kellene venni.⁴⁸

A következő két évben arról van csak adatunk, hogy Budapesten aktív: a Magyar Egyetemet Végzett Nők Egyesülete szervezésében a Gellért Szállóban rendezett vitaestet vezette, melyen Imrédy Béláné is részt vett. Itt olyan „határozati javaslatot fogadtak el, amely szerint felirattal fordulnak az országgyűlés két házához, a miniszterelnökhöz és a kultuszminiszterhez és kérni fogják, hogy az ország egyeteméin a jogi fakultást nyissák meg a nőhallgatók előtt.”⁴⁹ A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége ankétján pedig 1940-ben a „Nő magánjogi és közjogi védelme háború esetén”

⁴⁴ Papp–Sipos 2017: 184–185.

⁴⁵ Papp–Sipos 2017: 267. – Szanathy Aniella apja foglalkozását tévesen jogászként jelölve.

⁴⁶ A mozgalomról: *A magyar a magyarért* 1939; Hámosi 2001; Bárány–Szilfai 2017.

⁴⁷ *Dunántúl* 1938. december 4. 4.

⁴⁸ *Dunántúl* 1938. december 4. 4.

⁴⁹ *Esti Újság* 1940. június 27. 3.

címmel tartott előadást arról, hogy az 1939-es honvédelmi törvény miképpen vonatkozott a nőkre.⁵⁰

Család és késői évei

Férjét Pécssett, az egyetemen ismerhette meg, házasságot pedig 1928. december 23-án kötöttek Gödöllőn.⁵¹ Nánásy (1934-ig Niemczik) Géza⁵² 1898. január 10-én született, tehát feleségénél fiatalabb volt. A pécsi orvosi karon radiológusként, Rhorer László tanítványaként, majd annak tanársegédjeként és adjunktusaként dolgozott.⁵³ 1939 tavaszán, 17 éves pécsi tevékenysége után a székesfehérvári Szent György közkórház főorvosának nevezték ki⁵⁴ – ennek lehetett döntő szerepe abban, hogy feleségével és az 1930-ban született Aniella Zsuzsanna lányukkal elhagyták a várost. Dér Zoltán visszaemlékezésében így ír róla:

„Tanársegéd kollégám Niemczik Géza negyedéves orvostanhallgató volt. Magas termetű, barna hajú fiatalember. Szokása volt a vállát kissé felhúzva tartani. Kissé jobbra-balra himbálódzva járt. Alsó ajka kiduzzadt, mert ajkait összeszorította. Sok kedélyesség volt benne. Szerette a társaságot. A röntgenosztályunkon dolgozott és a professzor utasításai szerint a röntgen-készüléket kezelte. Utolsó orvosi vizsgáira szorgalmasan tanult és kb. egy év múlva [1924] kész orvos volt.”⁵⁵

1963. április 11-én Nánásy Géza „embertársait gyógyítva, hivatásának áldozata lett” – ahogy a sírköve⁵⁶ megemlékszik róla, valószínűleg ugyanúgy, ahogy mesterének is: a röntgensugarak káros hatásai okozták halálát.

Szanathy Aniella 1940 utáni tevékenységéről 1975-ös haláláig semmit nem tudunk. Feltételezhető, hogy ez időszak alatt Budapestre költözhettek, mert mindketten ott hunytak el. Nyilvánvaló, hogy az Imrédy Bélánéval fenntartott kapcsolatot vagy a „Magyar a magyarért” akcióban való részvételt követően, az 1945 után kialakuló új rendszerben inkább

⁵⁰ *Magyar Országos Tudósító* 1940. március 29. 3. kiadás.

⁵¹ *MTI Napi Hírek* 1928. december 24. 3. kiadás.

⁵² Szabó 1940: 707–709.; *Almanach* 1. 2015: 156.

⁵³ Rhoreréről és a Nánásyval való együttműködéséről: Bugyi 1977.

⁵⁴ „Távozása vesztesége az egyetemnek, különösen pedig annak a sok betegnek, akik Nánásy Gézában a mindig segíteni kész, melegszívű orvost ismerték meg s akik mint emberre is – mindnyájunkkal együtt – mindenkor szeretettel gondoltak.” *Dunántúl* 1939. április 16. 7.

⁵⁵ Jakatics 2018: 138.

⁵⁶ Tóth–Zsigmond 2003: 324.

a retorzióktól kellett tartani a családnak, mint továbbra is aktív, közéleti életet élni.

Összegzés

Szanathy Aniella pályája egy ritka, de az újabb kutatások alapján már jól körülhatárolható típusba tartozik. Pályája elején meg kellett küzdenie az-
zal, hogy első generációs értelmiségi, és munka mellett végezte egyetemi tanulmányait. Ugyanakkor bírhatta családjának támogatását, és ifjúkora munkahelyein már köthetett fontos kapcsolatokat. Olyan anyagi és szel-
lemi függetlenséget alakított ki magának, hogy nem a férje és a családja társadalmi státusza alapján volt rangja és presztízse, hanem egyéni szorgalma révén. 1915-től 1940-ig rövidebb megszakításoktól eltekintve állásban volt, aktív közéleti életet élt, ugyanakkor házas volt és gyermeket is vállalt. Megfelelt annak a diplomás, dolgozó, munkáját és közéleti tevékenységet értéknek tartó típusnak, melyet a *Magyar Női Szemle* is ideálisnak tartott, és amit Magyary Zoltánné Techert Margit⁵⁷ vagy Bobula Ida is képviselt.⁵⁸ Fontos vidéki példája a dualizmus internacionalista feminista irányzatai⁵⁹ után a Horthy-korszak konzervatív feminista, nemzeti érzelmű, a családi szerepeket is előtérbe állító felfogásának, ahol az emancipációs törekvések ugyanúgy fontosak voltak.⁶⁰ Saját példája is mutatja, hogy a szakmai karrier nem volt ellentétben a családayai szereppel, és emellett még bátran fel tudott lépni a női egyenjogúságot érintő kérdésekben a felsőoktatás és az álláskeresés területén is.

Források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XIV.170. Pekár Mihály orvosprofesszor, felsőházi tag magánlevelezése.

Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár (PTE EL)

VIII.101.a. Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem (ETE) Rectori Hivatal iratai. Egyetemi Tanács ülésjegyzőkönyvei, 1923–1944

⁵⁷ Papp–Sipos 2017: 269–297.

⁵⁸ Papp–Sipos 2017: 294.

⁵⁹ Ehhez lásd: Kéri 2008; Czeferner 2020.

⁶⁰ Lásd ehhez Papp–Sipos 2017 monográfiáját, különösen 2017: 17–42.

- VIII.102.j. ETE Quaestura iratai. Intézeti alkalmazottak és hallgatók törzslapjai, 1923–1945
- VIII.104.a. ETE Jog- és Államtudományi Kar iratai. Kari ülési jegyzőkönyvek, 1921–1950
- VIII.104.e. ETE Jog- és Államtudományi Kar iratai. Tanulmányi iratok, (1915–) 1921–1950 (–1956)
- VIII.105.d ETE Orvosi Kar és intézeteinek iratanyaga. Tanulmányi iratok, 1918–1955
- VIII.108.e ETE Diákjóléti intézmények iratai. Az Erzsébet Kollégium iratai, 1926–1949

Országos Széchényi Könyvtár (OSZK)

Plakát- és kisnyomtatványtár. Gyászjelentések.

A Pozsonyi Kir. Kath. Főgimnázium értesítője a 1917–18 iskolai évről.
Közvettes Schwartz Kálmán igazgató. Pozsony 1918.

Budapesti Közlöny, 1918; 1922

Dunántúl, 1925; 1938; 1939

Dunántúli Napló, 1975

Esti Újság, 1940

Magyar Nemzet, 1975

Magyar Országos Tudósító, 1940

MTI Napi Hírek, 1928

Nemzeti Újság, 1920

Népszabadság, 1975

Pécsi Napló, 1928; 1934

Színházi Élet, 1914

Tükör, 1972

Új Előre, 1922

Világ, 1922

Felhasznált irodalom

A magyar a magyarért 1939: *Magyar a magyarért. Beszámoló.* Budapest.

Almanach 1. 2015: Lengvári István (szerk.): *Pécsi Egyetemi Almanach 1. 1367–1950.* Pécs.

Árvai Tünde 2015: *Városanyák. Mozaikok a pécsi nők 19–20. századi történetéből.* (Pécsi Mozaik 5.) Pécs.

Bárány-Szilfai Alida 2017: Nők egy országos társadalmi akció élén. A Magyar a Magyarért Mozgalom (1938–1939). *Újkor.hu* <https://ujkor.hu/content/nok-egy-orszagos-tarsadalmi-akcio-elen-a-magyar-a-magyarert-mozgalom-1938-1939> – utolsó letöltés: 2021. május 15.

Bobula, Ida 1932: The problem of student housing in Hungary. *Bryn Mawr Alumnae Bulletin* (12.) 3. 26–27.

Bugyi Balázs 1977: Első biofizikus professzorunk: Rhorer László. *Orvosi Hetilap* (118.) 42. 2336–2337.

Czeferner Dóra 2020: *Polgári-liberális, feminista nőszervezetek és sajtójuk az Osztrák–Magyar Monarchiában (1907–1918). Egyesületek, periodikák, tartalomelemzés.* Doktori (PhD) értekezés. PTE, Pécs.

G. Merva Mária 2002: A gödöllői Léda-villa titkai. *Holmi* (14.) 8. 1037–1043.

Hámori Péter 2001: Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására. A Magyar a Magyarért Mozgalom története (1938–1940). *Századok* (135.) 3. 569–624.

Jakatics Árpád 2018: Tanársegédként egy szerveződő egyetemen. Dér Zoltán visszaemlékezése a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemen eltöltött időszakáról (Budapest–Pécs, 1922–1925). *Per Aspera ad Astra* (5.) 1. 133–150.

Kéri Katalin 2008: *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914.* Pécs.

Kozák Péter 2013: Bobula Ida. *Névpont.hu* <https://www.nevpont.hu/palyakep/bobula-ida-64509> – utolsó letöltés 2021. május 15.

Lengvári István 2008: A pécsi Magyar királyi Erzsébet Tudományegyetem Orvostudományi Karának női hallgatói (1919–1945). In: Czoch Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Pozsgai Péter (szerk.): *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára.* Budapest, 395–405.

Lengvári István 2016: Pekár Mihály munkássága levéltári dokumentumokban. *Orvosi Könyvtárak* 13. 10–13.

- Lengvári István 2021: „Tisztelettel jelentem Méltóságodnak...” Szanathy Aniella és Pekár Mihály levelezése az Erzsébet Kollégiumról. Kézirat.
- Lukinich Imre 1933: *Az egyetem alapításának története*. Pécs.
- Németh Mária 1997: *Az Országos Széchényi Könyvtár története*. (Az Országos Széchényi Könyvtár füzetei 10.) Budapest.
- Papp Barbara – Sipos Balázs 2017: *Modern, diplomás nő a Horthy-korban*. Budapest.
- Pekár Mihály emlékezete 1944: *Pekár Mihály emlékezete 1871–1942*. (Kis Akadémia Könyvtára 42.) Budapest.
- Pilkhoffer Mónika 2014: Az Erzsébet Tudományegyetem pécsi épületei. *Per Aspera ad Astra* (1.) 2. 37–61.
- Pohánka Éva – Lengvári István 2017: A pozsonyi, majd pécsi M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem. In: Fedeles Tamás – Lengvári István – Pohánka Éva – Polyák Petra: *A pécsi felsőoktatás évszázadai*. 2. kiadás. Pécs, 49–83.
- Popély Gyula 2001: A pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem végnapjai az impériumváltás után. In: Fischer Ferenc – Hegedüs Katalin – Majoros István – Vonyó József (szerk.): *A Kárpát-medence vonzásában. Tanulmányok Polányi Imre emlékére*. Pécs, 379–394.
- Szabó Pál 1940: *A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága*. Pécs.
- Szanathy Aniella 1929: Egyetemi diákjóléti intézmények Németországban. *Felső Oktatásügyi Egyesület Közleményei* 2. 37–59.
- Tóth Vilmos – Zsigmond János 2003: A Farkasréti temető 2003-ban – Adattár. *Budapesti Negyed* (11.) 3. (41. sz.) Budapest.
- Vende Aladár 1904: Pozsony vármegye községei. In: Borovszky Samu (szerk.): *Pozsony vármegye és Pozsony*. (Magyarország vármegyéi és városai.) Budapest, 23–130.
- Zemplényi Vera 2008: Dr. Barri Istvánné tanárnő – Ili néni 100 éves. *Pécsi Szemle* (11.) 2. 104–112.

Prinz Gyula és a négy szobor Az egyetemi emlékezetkultúra egy pécsi epizódja

I.

1925. május 27-én különleges ünnepségre gyűltek össze a meghívottak a pécsi Erzsébet Tudományegyetem (ETE) dísztermében: a Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar kezdeményezésére „a történelmi tudományok, a magyar kultúrpolitika és a magyar közoktatásügy terén szerzett érdemeire való tekintettel”¹ díszdoktorrá avatták gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi minisztert. A rendezvényen a tanári kar és a hallgatók mellett a régió társadalmi és kulturális életének szinte valamennyi főbb képviselője megjelent. A miniszter is tisztában volt azzal, hogy a kitüntetést az egyetem érdekében kifejtett tevékenységéért (is) kapja, így székfoglalójában is kultúrpolitikai programját ismertette. Ismételt kiállását a vidéki egyetemek fenntartása mellett minden bizonnyal örömmel hallgatta a pécsi közönség.²

A díszoklevél átadása után az ünnepélyes közgyűlés programja szerint „az egyetem fennmaradása és pécsi elhelyezése körül felejthetetlen érdekemeket szerzett kiváló férfiak mellszobrának leleplezése”³ következett, melyeket Kisfaludi Strobl Zsigmond készített el. E megtiszteltetésben részesült a díszdoktor, valamint Tóth Lajos kultuszminisztériumi államtitkár – mindketten az egyetem alapítása óta kiemelt szerepet játszottak a karok felállításában, épületeik kijelölésében, majd az egyetem Pécsre költözésének lebonyolításában. Mellszobrot kapott Pekár Mihály, az egyetem professzora, ekkor orvoskari dékán, aki ebben az egyetemszervező munkában az ETE oldaláról vállalt oroszlánrészt, valamint Korb Flóris műegyetemi

¹ PTE EL VIII.101.a. Az Erzsébet Tudományegyetem 1924/25. tanévi VI. rendes tanácsulése. 1925. május 28., 1. pont.

² A székfoglalót teljes terjedelmében közli: Ünnepek a pécsi egyetemen. *Pécsi Lapok*, 1925. május 18. 1–3. Az eseményről szóló további beszámolókat lásd például: A pécsi egyetem ünnepe. *Dunántúl*, 1925. május 28. 1–3.; A kultuszminiszter díszdoktorrá avatása. *Budapesti Hírlap*, 1925. május 28. 2. A székfoglaló kormányparti lapok méltatásától eltérő értelmezését adta: Klebelsbergnek vitája. *Esti Kurír*, 1925. május 29. 1.; Az arisztokrácia kultúrája. *Népszava*, 1925. május 29. 11.

³ PTE EL VIII.101.a. Az Erzsébet Tudományegyetem 1924/25. tanévi VI. rendes tanácsulése. 1925. május 28., 1. pont.

nyilvános rendes tanár, építész, aki a pécsi klinikák átépítésében közreműködött. A szobrokat felavató rektor, Mihálffy Ernő jogászprofesszor elragadtatott szavakkal dicsérte a négy férfiút, a ceremóniának azonban szokatlan jelleget kölcsönzött, hogy azon az emlékművel felmagasztaltak is részt vettek:

„E szoborban itt jobbomon, dr. Klebelsberg Kunó[,] hazánk kultuszminiszterének nemes alakját fogjuk állandóan tisztelhetni és látására a hideg ércen keresztül is érezni fogjuk mindenkor meleg szívének dobbanását és nagy concepciójú agyának élénk lüktetését, melynek legfőbb törekvése a virágzó magyar kultúra.

E szoborban Dr. Tóth Lajos államtitkár úrnak arca tekint reánk, akinek a kultúra terén évtizedeken át kifejtett munkássága és annak nagy eredményei olyan széles körben vannak méltányolva, hogy teljesen felmentve érzem magamat annak ismételése alól.

Hosszú múltja mögött a komoly munkának legszebb diadalútját látjuk, melynek nevezetesebb státiói Budapest, Kolozsvár, Lágymányos, Pozsony[,] Debrecen[,] majd Szeged és Pécs. Van-e még kivüle más[,] akinek beváltott életprogramja az eredmények ilyen tömegével dicsekedhetnék.

Amott Korb Flóris műegyetemi rendes tanár, műépítésznek a tervező és alkotó tudást és erőt visszatükröző arcát látjuk, kinek ugyan nem kínálkozott itt alkalom monumentális alkotásokban hatalmas énjét a jövő számára [...] megörökíteni, mert mindenütt az adott tér és annectált – teljesen más célokra rendelt épületek átgyúráásával kellett alkotnia. Könnyű a művésznek ott, hol hatalmas tudása és alkotó erejének nincsenek bilincsei, de nagyon nehéz teremteni ott, hol mindenütt négy fal sáncolja már körül gondolatait.

És ő teremtett[,] a lehetetlennek látszó nehézségeket is legyőzve egyetemünknek olyan otthont biztosított, mely a mai körülmények között minden részről elismerést érdemel és a jövőndő fejlődés kedvező perspektíváit biztosítja. – Egyetemünk történetében tehát nevét és vonásait mi örökítettük meg. [sic!]”⁴

⁴ PTE EL VIII.101.b. 2105–1924/25. Mihálffy Ernő rektor avatóbeszéde. H. n., d. n.

1. kép – Klebelsberg Kuno mellszobra.
Fotó: PTE Pécsi Egyetemtörténeti
Gyűjtemény

2. kép – Tóth Lajos mellszobra.
Fotó: Molnár Dávid / PTE Pécsi
Egyetemtörténeti Gyűjtemény

3. kép – Korb Flóris mellszobra.
Fotó: Molnár Dávid / PTE Pécsi
Egyetemtörténeti Gyűjtemény

4. kép – Pekár Mihály mellszobra.
Fotó: PTE Pekár Mihály Orvosi és
Élettudományi Szakkönyvtár

A legfennköltebb méltatást azonban a szinte krisztusi magasságokba emelt Pekár kapta:

„Amott az árnyékban szerényen Pekár Mihály dr. kartársunk alakja áll.

Pekár Mihály, az Erzsébet egyetem fogantatásának pillanatától kezdve érdekeinknek legtantoríthatatlanabb hőse és harcosa.

És amidőn az idegen megszállás egyetemünket a szenvedések góltájára veti, törhetetlen hittel a jobb jövőben viszi vállain az egyetem nehéz keresztjét a meredélyen felfelé.

Felemeli a csüggedőket, hinni tanítja az egyetem jövőjében kétkedőket és János apostol szavaival hirdeti mindenfelé[:] »szeressétek a pécsi egyetemet.«

Mint az Egyetem Pécsre helyezésének miniszteri biztosa minden lehetőt megmozgat, s midőn egyik tervével vereséget szenved, törhetetlen hittel új concepciót alkot, míg végre ügyünket diadalra vezet. [sic!]⁵

Az aznapi események között ezt az epizódot a díszdoktori avatás némi-képp elhomályosította, a korabeli tudósítások rendszerint csak a szobrok leleplezésének tényét említették.⁶ Három nappal később azonban hosszú cikket közölt a *Dunántúl*, melynek szerzője éles kritikával illette a szobrok felavatását. A *négy szobor* című írás P. Gy. monogram alatt jelent meg,⁷ de a szövege egyértelművé tette, hogy szerzője az egyetem tanára, így könnyen rá lehetett ismerni a helyi közéletben is aktív bölcsészkar földrajzprofesszorra, Prinz Gyulára.⁸ Prinz kritikája három szempont köré szervezhető:

⁵ PTE EL VIII.101.b. 2105–1924/25. Mihálffy Ernő rektor avatóbeszéde. H. n., d. n.

⁶ A 2. sz. jegyzetben említettekén túl lásd továbbá: Négy szobrot lepleznek le az egyetem szerdai közgyűlésén. *Dunántúl*, 1925. május 24. 4.

⁷ P. Gy.: A négy szobor. *Dunántúl*, 1925. május 30. 2.

⁸ Prinz Gyula (1882–1973) egyetemi tanulmányait Budapesten kezdte, 1904-ben a Breslaui Egyetemen doktorált. Előbb Breslauban tanársegéd, majd 1908-tól a budapesti egyetem Földtani Intézetének adjunktusa, a leíró földtan egyetemi magántanára. 1906–1907-ben, majd 1909-ben belső-ázsiai kutatóexpedíciókon vett részt, utazásairól készített beszámolóit országosan ismertté tették a nevét: ő volt „az utolsó magyar felfedező-kutató, aki fehér foltokat tüntetett el Földünk térképéről” – fogalmazott egy méltatója a születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett emlékülésen (Jakucs 1984: 3.). 1913-tól az Erzsébet Nőiskola Földtani Tanszékét vezette, majd 1918-ban a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem Földrajzi Tanszékére kapott egyetemi tanári kinevezést. Az 1919/20., az 1933/34. és az 1934/35. tanévben a bölcsészkar dékánja, az 1935/36. tanévben pedig az egyetem rektora. A bölcsészkar

érintette önmagában a szoborállítás tényét, a szobrot kapottak személyét, valamint az emlékművek elhelyezésében rejlő üzenetet. A rektori avatóbeszédből ugyanis az is kiderült, hogy az egyetem a szobrokat a jövőben is a díszteremben kívánja felállítani.

II.

Írásában Prinz elsőként arra a körülményre hívta fel a figyelmet, hogy valamennyi személy még életében részesült e kitüntetésben, így valamennyien jelen is voltak saját szobruk felavatásánál. Ez – vetette be a korszakban mindent vívó érvet a professzor – még Kossuth Lajosnak sem adatott meg:

„[Á]tértékelésben annyira gazdag évtizedünkben a szoboremelés egész lelki tartalmát átértékelték az egyetemen. Mind a négy szobor élő személyt ábrázol, akik mind a négyen élő valóságukban, fizikai és szellemi erejük egészével ott ültek a szobraik körül. Amit nem érhetett meg az évtizedekig élőhalott Kossuth Lajos száműzötti remeteségben, azt megérte most egyszerre négy férfiú, idehaza és saját meghajlással köszönheték meg az ünneplő közönség lelkes ovációját. Öregebb közéleti férfiak közül bizonyára akadtak egyesek, akik értelmetlenül néztek az élő és bronz vonásokra, és fejcsóválva állapították meg, hogy új idők, új erkölcsök, új szokások járnak.”⁹

A tisztelet és a hála kifejezésének egyetemi repertoárja a korszakban meglehetősen változatos szimbolikus gesztusokat foglalt magában. Az ETE leggyakrabban köszönőiratok formájában fejezte ki elismerését, más esetekben különféle állami kitüntetésekre terjesztett fel egy-egy személyt, míg az egyetem által adományozható kitüntetések között a legrangosabb kétségtől a díszdoktori cím adományozása volt. Ezek mellett gyakran előfordult, hogy az ETE valamilyen műalkotással fejezte ki a háláját, 1927-ben például a költözéssel összefüggő munkálatokban közreműködőknek,

1940-es bezárását követően az újra felállított kolozsvári egyetemre távozott. 1945-ben visszatért Szegedre, ahol 1958-as nyugdíjazásáig vezette a Földrajzi Intézetet. A Magyar Tudományos Akadémia 1934-ben levelező tagjának választotta, ám tagságát 1949-ben felfüggesztették, csak 1989-ben rehabilitálták. Részletesebben lásd: Tésits-Tóth 2000; Kuglics 2014. A professzor személyiségére vonatkozó kortársi megállapítások döntően az ötvenes évektől szerzett benyomásokon nyugszanak, így elsősorban egy mellőzöttsége és az őt ért támadások miatt megkeseredett ember portréját adják (Fehér 1984; Krajkó 2000). E jellemzésekből, valamint a pécsi működése alatt keletkezett egyetemi, közéleti írásaiból, tanácsi felszólalásaiból egy szilárd meggyőződésű, a vélt vagy valós igazáért számos konfliktust felvállaló professzor képe rajzolódik ki.

⁹ P. Gy.: A négy szobor. *Dunántúl*, 1925. május 30. 2.

összesen 34 személynek ajándékozott művészi kivitelű emléklaketteket.¹⁰ Az egyetem szobrot csak néhány esetben készíttetett, a jelen tanulmányban említettekén túl – szintén még életében – e megtiszteltetésben részesült „az egyetem alapítása körül elévülhetetlen érdemeket szerzett” Apponyi Albert, valamint Zichy Gyula, kalocsai érsek, volt pécsi püspök.¹¹ E szobrok jóval többet jelentettek egy díszes ajándéknál. Emlékmű-funkciójukat nyilvánvalóvá tette, hogy ünnepélyes keretek közepette felavatták és az egyetem legfontosabb nyilvános terében, a díszközgyűlések és az egyetemi tanács üléseinek helyszínén, a fokozatosan az egyetemi emlékezet panteonjává váló díszteremben helyezték el őket.

A Horthy-korszak az emlékműszobrok állításának minden korábbinál intenzívebb időszakát hozta el. A különféle szoborpályázatok, az azokra érkező pályaművek és a felállított szobrok száma már a dualizmus időszakától kezdve folyamatosan nőtt. De az adakozóké is: az uralkodói, állami, városi kezdeményezések mellett lokális és kisebb szakmai, kulturális egyesületekben, csoportokban is egyre népszerűbbé vált az ötlet, hogy emlékművel örökössé tegyék meg a közösség életében fontos szerepet játszó személyek emlékét.¹² Az élénk szoborállítási kedv és a gombamód szaporodó emlékműszobrok a harmincas évek közepére már komoly szemrehányásokat váltottak ki a korszak (mű)kritikusaiból. E szerzők mértékletességre intették a kedves halottaikat túl korán halhatatlanná nyilvánítani kívánó közösségeket,¹³ s arra figyelmeztettek, hogy az időbeli távolság jelentette kellő önkritika hiányában kerülendő, hogy valakinek közvetlenül a halála után állítsanak szobrot:

„Mindig kétséges vállalkozás – írta Vámbéry Rusztem 1934-ben –, ha valaki a történelmet előre leszámítoltatja. Klio, mint rögtönítélő bíróság, ritkán hoz oly ítéletet, melynek igazsága az eljövendő idők próbáját kiállja, minthogy alig tud a homorú vagy domború szemüvegtől szabadulni, amellyel a kortársak érdekei és érzései éleslátását megbénítják. (...) [N]em célszerű a kategorikus ítéletet kihirdetni, mielőtt időt engedünk a történelemnek, hogy a véleményellentéteket kiegyenlítve igazságos ítéletét megfogalmazza. (...) [A]z anyag állandósága nem biztosíték a szellem változásával szemben.”¹⁴

¹⁰ PTE EL VIII.101.a. Az Erzsébet Tudományegyetem 1926/27. tanévi IV. rendes tanácsulása. 1927. január 26., 33. pont.

¹¹ PTE EL VIII.101.a. Az Erzsébet Tudományegyetem 1925/26. tanévi VI. rendes tanácsulása. 1926. március 24., 6. pont. Zichy Gyula szobráról és finn alkotójáról részletesen lásd: Dezső 2014.

¹² Liber 1934: 104–127.

¹³ Radocsay 1942: 105. Vö. Porkoláb 2005: 75–76.

¹⁴ Vámbéry 1934: 135–136.

Egy szobor önmagában – írta néhány évvel később Vámbéryvel egybehangzóan Radocsay Dénes – nem garancia a halhatatlanságra. Ha a szoborban megtestesülő eszmény hamis, az utókor a megemlékezés helyett korrigálni fogja az elődök tévedését, ennek ódiума viszont az emlékműál-lítók fejére száll.¹⁵ Ezt elkerülendő, Genthon István például azt javasolta, hogy halála után ötven évig senki se kaphasson szobrot: „Fél évszázad alatt az érdemesek tettei kivirágoznának az esendő arcvonások közül.”¹⁶

E szerzőkben az fel sem merült, hogy valakinek megadasson, hogy részt vegyen saját szobrának felavatásán, holott a jelenség a korszakban nem volt egyedi. Amikor 1936-ban kisebb sajtóvita kerekedett a berlini olimpián arany- és bronzérmes szerző, Csik Ferenc úszó kaposvári szobra kapcsán, a *Magyar Jövő* újságírója a következőképpen figyelmeztetett az elsietett szoborállítás veszélyeire:

„A háború után következő mohó hangulatkonjunktúrában bukkant fel egyre sűrűbben az a szokás, hogy élő nagyságokról keresztelték el az uccákat, intézményeket és élő nagyságoknak állítottak közterekre szobrokat. Így aztán a történelmi bírálatot még ki nem állott nagyságok – ha úgy tetszett – naponta elvétálhattak a saját szobruk előtt, a saját nagyságukat hirdető névvel elnevezett uccákon. A világszerte elterjedt balszokás természetesen komikus helyzeteket teremthet. Előfordulhat például, hogy akinek szobrot állítottak, akiről uccákat neveztek el, még életében kiderül, hogy egész közéleti működése panamák, tolvajlások sorozata volt.”¹⁷

A fent idézett kritikusokhoz hasonlóan az újságíró úgy vélte, hogy az érme feletti pillanatnyi lelkesedés alkalmatlan annak megítélésére, hogy „hol kezdődik az az emberi nagyság, amely köztereken kőbe, márványba, bronzba kívánczik,” míg a *8 Órai Újság* egyik szerzője arra hívta fel a figyelmet, hogy a szobor éppen Csiknek árt a legtöbbet, hiszen a 22 éves fiatalember előtt még ott áll az egész élet, melynek jövője teljesítményeit immár mindig e szoborhoz kell majd mérnie, annak is tudatában, hogy mennyi, egész életművével bizonyító tudós, költő és politikus nem részesült e megtiszteltetésben.¹⁸ A négy pécsi szoborhoz hasonló szimbolikus gesztusra utóbb egyébként más egyetemen is sor került: 1930-ban helyezték el például a szegedi Kémiai Intézet falán Szentgyörgyi István

¹⁵ Radocsay 1942: 101.

¹⁶ Genthon 1933: 78. Vö. Genthon 1937; Szűcs 2000; Pótó 2003: 17–29.

¹⁷ (hb): Az úszóbajnok szobra. *Magyar Jövő*, 1936. augusztus 30.

¹⁸ H. A.: Az elsietett emlékmű. *8 Órai Újság*, 1936. augusztus 25. 1. Az ellenérvekre lásd: Fővárosi támadás „az elsietett emlékmű” miatt. *Somogyi Újság*, 1936. augusztus 27. 2.

Egyetemalapítók című domborművét, mely a kolozsvári egyetem Szegedre költözésének kívánt emléket állítani. Igaz, e domborművet 1930-ban éppen azért nem avatták fel, mert a rajta szereplő személyek többsége (így Klebelsberg és Korb Flóris is) élt még.¹⁹

A helyzet szokatlanságát a pécsi szoboravatók is érzékelték. Beszédében Mihálffy rektor némiképp furcsa logikával azzal indokolta a rendhagyó kitüntetést, hogy a „hervadhatatlan” érdemek ilyen formátumú elismerésére azért van szükség, mert az utókor másképp nem szerezne tudomást azokról:

„Némelyek előtt tudom idegennek tetsző gondolat az, hogy élő emberek alakjait így megörökítettük, de mélyebb meggondolással éreztük azt, hogy a késő utódok – akik csak a maradandó eredményeket látják, de nem ismerik azokat az óriási küzdelmeket, melyeket meg kellett vívni akkor, midőn egyetemünk további fennmaradása is kockára volt vetve, majd midőn egyetemünk Pécssett való elhelyezésének technikai kérdését több sikertelen – verességet szenvedett terv után is, diadalra sikerült vezetni – nem fogják, de nem is tudhatják már ezeket az érdemeket ismerni, méltányolni és megfelelő formában elismerni. Ezért mi[,] közvetlen szemlélői és megértői e nehéz küzdelmeknek, tartottuk kötelességünknek, hogy az elismerés adóját lerójjuk és e nemes alakokban az utódoknak követendő példát állítsunk. [sic!]”²⁰

Mihálffy érvelésében az ETE egy a korszakban gyakran használt intézménytörténeti toposza jelent meg. Az egyetem működésének első tizenegy éve valóban rendkívül turbulens időszakra esett. Csak az alapítást követően két évvel, 1914-ben kezdődött meg az oktatás a jogi karon, a működés első éveit pedig azzal teltek, hogy egy világháború közepette próbálták felállítani a további karokat. Azonban csak alig néhány hónapig működhetett egyszerre a jogi és az 1918-ban megnyitott orvosi és bölcsészkar, amikor Pozsony csehszlovák megszállás alá került. Ekkor kilenc bizonytalan, zaklatásoktól sem mentes hónap következett, majd 1919 szeptemberében az egyetem Budapestre menekült, ahol kölcsönépületekben folyt az oktatás mindaddig, amíg meg nem kezdődött a költözés Pécsre, és mindeközben rendszeresen fel-felbukkantak olyan elképzelések, amelyek megkérdőjelezték az intézmény létjogosultságát, és

¹⁹ Tóth 1993: 189–190.

²⁰ PTE EL VIII.101.b. 2105–1924/25. Mihálffy Ernő rektor avatóbeszéde. H. n., d. n.

bezárását követelték.²¹ E meglehetősen zaklatott, létbizonytalanságban eltelt időszak egy olyan intézményi identitást eredményezett, melynek középpontjában a hányattatások, a sorsüldözöttség és egy hol mítikus, hol bibliai magasságokba emelt szenvedéstörténet állt, melyben a túlélést biztosító erőfeszítések szükségszerűen rendkívülinek és heroikus teljesítményeknek tűntek fel.

A szoborállításban az egyetemi közösség sajátos időtapasztalata is megmutatkozott: a néhány év alatt átélt viszontagságok egy emberöltőre elegendő szenvedés és küzdelem érzetét teremtették meg. Vasváry Ferenc rektor 1928-ban például a következő átirattal köszöntötte a bölcsészkart alapítása tízéves évfordulóján:

„10 év még a kultúrintézmények életében sem nagy idő, ha azok békés viszonyok között háborítatlanul élhetnek hivatásuknak. Másként áll ez azonban a mi sorsüldözött egyetemünkön keresztül a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karunkra, melynek osztályrészül működésének első felében a szomorúság és aggodalom keserves kálváriája jutott. Még jóformán fel sem ocsúdott a boldog ünnepi hangulatból, már is arra ébredt, hogy a vesztett világháború után ránk zúduló mérhetetlen csapás, a cseh megszállás folytán 1919. szeptember 22-én egyetemével együtt hontalanná vált s azóta a száműzés keserű kenyerén tengődve, létéért kellett állandóan remegnie, mígnem az 1921. évi XXV. t.c.-el Pécs szab. királyi városában nyert elhelyezést. A hányattatással járó szenvedéseknek és lelki gyötrelmeknek 4 esztendő keretei közé összezsúfolt ezen szakadatlan sora nyújtotta hosszúvá s tette jelentőssé a fennállás első 10 esztendejét”.²²

1938-ban Pekár Mihály hasonló gondolatmenetet követve köszöntötte az orvosi kart fennállása húszéves évfordulóján: „20 év egy századnak ötöd része; nem sok idő az egyetemek életének, de a mi emberöltőnk javát vitte el. Ha nyugalomban telik ez az idő, alig vesszük észre; küzdelmeink mellett, események sora tette hosszúvá.”²³ Ebben az értelmezési keretben tűnt az orvosi kar számára indokolhatónak, hogy egyes személyek egyetemért kifejtett erőfeszítéseit olyan horderejű teljesítményként értékelje, melyért

²¹ Az Erzsébet Tudományegyetem történetéről lásd: Lukinich 1933; Szabó 1940; Pohánka–Lengvári 2011. A Pozsonyból való távozás körülményeiről: van Duin 2009: 207–243.; Popély 2001.

²² PTE EL VIII.101.b. 1969–1927/28. Rektori köszöntés a Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar 10 éves fennállása alkalmából, 1928. március 17.

²³ PTE EL VIII.101.b. 1322–1937/38. Pekár levele az orvosi karnak, 1938. április 12.

még életükben szobrot érdemelnek.²⁴ Ezt a nézetet azonban nem mindenki osztotta, Prinz e gesztusban az akadémiai közegben rendkívülinek elismert teljesítmények devalválását látta.

III.

A földrajzprofesszor kritikája azonban nemcsak a szoborállítás tényét, hanem részben a szobrot kapott személyeket vette célba. Klebelsberg esetében a megtiszteltetést teljesen elfogadhatónak vélte, abban a kultuszminiszterként elért eredmények jogos elismerését, valamint az egyetem érdekében kifejtett erőfeszítésekben megnyilvánuló hűség eszményének megtestesülését látta. A másik három szoborral kapcsolatban azonban úgy vélte, hogy bár Tóth, Korb és Pekár érdemei az egyetem pécsi kiépítésében elvitathatatlanok, szobraik funkciója egészen más, mint Klebelsbergé. E szobrok nem bírnak eszmei, szimbolikus tartalommal, hanem pusztán az orvosi kar háláját fejezik ki – vélte Prinz. Tóth szobrát mint egy „nagyon kiváló embernek” szóló nagyrabecsülés jelképét elfogadhatónak tartotta, ugyanakkor alaptalannak, sőt disszonánsnak vélte, hogy Korb és Pekár is szobrot kapjon. Korb esetében azt kifogásolta, hogy – ahogy erre avatóbeszédében a rektor is utalt – az építész csak a már meglévő épületek átalakításában vett részt. Ahogy Prinz fogalmazott, „ügyesen foltozgatott, toldott és javított”, de „[m]ég csak egy új, művészi értékű portale sem tartja fenn plajbászának emlékét”.²⁵ E „méltatásból” már kiérezhető annak a bölcsészprofesszornak a neheztelése is, akinek karára jóval kisebb figyelem irányult, és amely jóval kevesebb anyagi ráfordításban részesült a költözés során. Miközben a pécsi bölcsészkar ekkor egyetlen tantermet és néhány apró szemináriumi

²⁴ A szobrok elkészíttetésének hátterében húzódó megfontolásokat természetesen legkönnyebben az orvosi kar tanácsának erre vonatkozó döntései alapján lehetne rekonstruálni. Sajnálatos módon azonban a kar iratai között sem az 1924/25. tanévi kari tanácsülési jegyzőkönyvek, sem egyéb ezzel összefüggő dokumentáció nem található meg.

²⁵ P. Gy.: A négy szobor. *Dunántúl*, 1925. május 30. 2. Korb pécsi munkásságával kapcsolatban az Erzsébet Tudományegyetem épületeit kutató Pilkhoffer Mónika megjegyzi, hogy bár az építész pécsi egyetemépítő tevékenységét számos korabeli forrás méltatja, ebből az időszakból egyetlen olyan tervrajz sem került elő, amely ezt alátámasztaná. A pécsi egyetemi építkezésekkel kapcsolatos megbízást a Korb és Giergl iroda kapta, mely ekkor a debreceni és a szegedi egyetemi építkezéseken is dolgozott, így az ezeknél kisebb volumenű pécsi munkálatokat minden bizonnyal az irodában dolgozó Kappéter Géza építész irányította. Pilkhoffer 2014: 41.

szobácskát jelentett, a klinikák átépítésében jeleskedő Korb teljesítménye a bölcsészprofesszor számára láthatóan csekély jelentőséggel bírt.

Azonban kétségkívül Pekár Mihály szobra volt az, amely a legnagyobb megütközést keltette Prinzbén. Az előzőekkel szemben ugyanis Pekár nem kívülálló volt, hanem a tanártestület tagja, szobra az egyetemi közösségen belül teremtett hierarchiát. Ezt csak fokozta, hogy az avatás során Pekár kapta a legmagasztosabb méltatást, és szobrának leleplezése váltotta ki a legnagyobb ovációt a jelenlévő hallgatóságból. Pekár esetében a professzor elsősorban azt utasította el, hogy az egyetem még életében megdicsőítse egy tanárát, ebben egyértelműen aránytévesztést látott:

„A negyedik szobor, Pekár Mihályé. Nagyon rossz szolgálatot tett neki az a barátság, mely a szobrát az egyetem dísztermébe állította. Klebelsberg szobrát az új idők korszellemé, az egyetem különleges nehéz története, ennek az embernek sajátzerű sorsdöntő belehelyezése ebbe a történetbe, szimbolisztikus jelentéssé avatta. Ezt a jelentést kár volt magunkkal lerontani. (...) Bármennyire emelkedjék ki egyikünk közülünk, ilyen felmagasztalást nem teremhet meg magunknak a történelemnek prejudikáló barátságunk.”²⁶

IV.

A következő hetek eseményei egyértelműen mutatják, hogy Prinz számára legsérelmesebb momentum az volt, hogy az avatás jellege és a szobrok díszteremben való elhelyezése azt sugallta, mintha ez a szimbolikus gesztus az egyetemi közösség egyhangú állásfoglalását tükrözné. Ezért cikke zárásaként az egyetem hagyományteremtő szerepének védelme és tekintélyének megőrzése érdekében a szobrok felállításáért való felelősséget (ha nem is konkrétan említve, de) teljesen az orvosi karra és a rektorra ruházta át:

„Ezeket az egyéni véleményeket és feltett kérdéseket le kellett írnom minden szemrehányás veszedelme mellett. Mert mindenki azt hitte, hogy a szoborállítás hagyományait az egyetem egésze értékelte át, építette le, destruálta, demolálta. Ezt azonban a szobrok története élesen megcáfolja. A szobrokat nem maga az egyetem állította, hanem kapta [ti. az orvosi kartól]. A szobrok bemutatása az egyetemi közgyűlés keretében nem az egyetem határozatából történt, hanem a közgyűlésnek mellékepízódja volt, annak tekintendő. Ezt a példát pedig ne kövessük. Mert különben elveszítjük képességün-

²⁶ P. Gy.: A négy szobor. *Dunántúl*, 1925. május 30. 2.

ket ahhoz, hogy nagy eszményeket és nagy érdemeket az utókornak átörökíthessünk.”²⁷

Az, hogy Prinz nincs egyedül a véleményével, már a szobrok átadását követő, másnapi egyetemi tanácsülésen kiderült. Mihálffy rektor indítványát ugyanis, miszerint az egyetemi tanács a szobrok díszteremben való elhelyezését *utólag* vegye tudomásul, a tanácsstagok korántsem támogatták egyöntetűen, és Halasy-Nagy József bölcsészprofesszor, prorektor javaslatára az előterjesztést azzal a módosítással fogadták el, hogy a dísztermi elhelyezést ideiglenesnek tekintik.²⁸

Prinz azonban nem elégedett meg azzal, hogy a véleményét a nyilvánosság elé tárja, néhány nappal később határozati javaslattal fordult a bölcsészkar tanácsához, amely némi vita után megerősítette, hogy örömmel veszi, hogy az elhelyezés pusztán ideiglenes, s egyben felkérte az egyetemi tanácsot, hogy a szobrok végleges helyéről kérje ki a karok véleményét.²⁹ Az egyetemi tanács 1925. június 27-i ülésén foglalkozott a *Dunántúl*-ban megjelent cikkel és a bölcsészkar beadványával. Az orvosi kar Pekár Mihály dékán által szignózott beadványa leszögezte, hogy Klebelsberg, Tóth és Korb szobrát külön-külön, egyhangú kari határozatok alapján a kar készítette el, az összeget pedig a kar biztosította az e célra gyűjtött összegekből, ehhez semmilyen állami támogatást nem kért vagy kapott. A kar hangsúlyozta, hogy a szobrokat saját tulajdonának tekinti és csak ideiglenes elhelyezésre ajánlotta fel az egyetemi tanácsnak. Bár a dékán beadványa saját szobrát nem említette, de kinyilvánította, hogy a négy szoborral kapcsolatos valamennyi rektori intézkedést helyesli.³⁰ A tanácsülésen Mihálffy is kiállt saját eljárása mellett, ti. hogy a kari vélemények kikérése nélkül, utólag terjesztette a szobrok elhelyezésének ügyét az egyetemi tanács elé. Arra hivatkozott, hogy a szobrok helye az egyetemen köztudomású volt, s rektorként egyébként is joga van „általános egyetemi kormányzati ügyekben” a karok véleményének kikérése nélkül döntést hozni. Mihálffy ezért a bölcsészkar beadvány elutasítását javasolta, az egyetemi tanács azonban nem állt mellé, határozatában csak annyit mondott ki, hogy a beadvány ügyében „külön intézkedést nem tart szükségesnek”, mellyel lényegében

²⁷ P. Gy.: A négy szobor. *Dunántúl*, 1925. május 30. 2.

²⁸ PTE EL VIII.101.a. Az Erzsébet Tudományegyetem 1924/25. tanévi VI. rendes tanácsulása. 1925. május 28., 1. pont.

²⁹ PTE EL VIII.107.a. A Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Kar 1924/25. tanévi VIII. rendes tanácsulása. 1925. június 2., 30. pont.

³⁰ PTE EL VIII.101.a. Az Erzsébet Tudományegyetem 1924/25. tanévi hetedik rendes tanácsulása, 1925. június 27., 8. pont.

megegyeztetette a szobrok elhelyezésének ideiglenességére vonatkozó saját korábbi döntését.³¹

Az egyetemi tanács júniusi határozatát szeptemberben ismertették a bölcsészkaron, Prinz hivatalosan ekkor ismerte el, hogy ő az inkriminált cikk szerzője.³² Ekkor derült ki azonban a földrajzprofesszor számára, hogy a júniusi tanácsülésen Mihálffy rektor beszámolt arról is, hogy Stráner Vilmos, az Evangélikus Hittudományi Kar dékánja telefonon közölte vele, hogy a kar tanácsa a cikkel „egyáltalán nem ért egyet s rosszlását fejezi ki annak közzététele fölött”, egyrészt, mert az egyetemi tanács már döntött a szobrok elhelyezéséről, „másképp pedig azért, mert támogatni szolgáltatta arra, hogy a külvilágnak az egyetem belső összhangja iránt táplált meggyőződését megingassa. [sic!]”³³ Prinz felháborodással vette tudomásul, hogy ezek szerint ő bontotta meg az egyetem egységét, ezért októberben beadvánnyal fordult a bölcsészkarhoz, melyben a cikk keltette botrányra kívánt reagálni. Ebben hangsúlyozta, hogy nem kétkedett abban, hogy a szobrok az orvosi karhoz tartoznak, és írásában csak óhajt fejezte ki, hogy ezt a tulajdonjogot rögzítsék (tulajdonképpen azért, hogy a többi kar elhatárolódása egyértelmű legyen). Beadványa második felében az evangélikus hittudományi kar dékán telefonhívására tért rá, és a kar jegyzőkönyvi kivonatával bizonyította, hogy Stráner nem „rosszallását”, hanem „mindössze” „sajnálata” fejezte ki, így a rektor valótlanságot állított. Mivel Mihálffy látta a kari jegyzőkönyvet – érvelt Prinz –, hiszen alá is írta, hanyagságból vagy szándékosan, de félretájékoztatta az egyetemi tanácsot:

„A Rector Magnificus akkor, amikor egy előkelő testület hamis rosszalló ítéletét, általa meghamisított rosszallást tartalmazó ítéletét egy másik előkelő testület elé terjesztette, akár tudatos rosszakarattal, akár a köteles gondosság elkerülésével tette ezt, olyan sérelmet követett el velem szemben, mely alkalmas tekintélyem rombolására, reám nézve sértő, de tekintettel arra, hogy ez a hamis állítás tanácsi jegyzőkönyv útján a magas kormány elé is került, nekem erkölcsi és esetleg anyagi kárt is okozott. Természetes az elhatározásom, hogy

³¹ PTE EL VIII.101.a. Az Erzsébet Tudományegyetem 1924/25. tanévi hetedik rendes tanácsulása, 1925. június 27., 9. pont.

³² PTE EL VIII.107.a. A Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Kar 1925/26. tanévi I. rendes tanácsulása. 1925. szeptember 7., 45. pont. Prinzt egyébként a júniusi egyetemi tanácsülés jegyzőkönyve sem nevezte meg. Noha nehezen elképzelhető, hogy ne tudták volna, kiről van szó, az ügy ismertetésekor csak „P. Gy. úr”-ként hivatkoztak rá.

³³ PTE EL VIII.101.a. Az Erzsébet Tudományegyetem 1924/25. tanévi hetedik rendes tanácsulása, 1925. június 27., 8. pont.

ezért a súlyos sérelemért minden rendelkezésre álló törvényes módon elégtételt venni törekszem.”³⁴

Prinz ehhez azt kérte, hogy felhasználhassa a júniusi egyetemi tanácsülés jegyzőkönyvének kivonatát. Mihálffy az egyetemi tanács október 28-i ülésén elismerte, hogy a Sopronnal való „köztudomásúan” rossz telefonos összeköttetés miatt alig értette, hogy mit mond Stráner, így pusztán „rosszul fejezte ki magát akkor, amikor »rosszallást« jelentett be s nem »sajnálatot«.”³⁵ Az egyetemi tanács tagjai ekkor már érzékelhetően le kívánták zárni a négy szobor ügyét, ezért Mihálffy magyarázatát követően úgy módosították jegyzőkönyvet, hogy az Evangélikus Hittudományi Kar tanácsa „sajnálattal vesz tudomást” a cikkről, de ezzel az ügyet elintézettnek tekintve elutasították Prinznek a kivonat felhasználására vonatkozó kérelmét.

A feszültség elűlte után a szobrok ideiglenes elhelyezése végül is tartóssá vált. A szobrok ügyét többet nem tárgyalták tanácsuléseken, eltávolításuk akkor sem merült fel, amikor 1928-ban Zichy Gyula és Apponyi

5. kép – Az Erzsébet Tudományegyetem 1931/32. évi tanévnyitó ünnepsége a díszteremben. Fotó: Fodor / PTE Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény

³⁴ PTE EL VIII.101.b. 415–1925/26. Prinz Gyula beadványa, 1925. október 10.

³⁵ PTE EL VIII.101.a. Az Erzsébet Tudományegyetem 1925/26. tanévi II. rendes tanácsulése, 1925. október 28., 10. pont.

Albert szobrának kerestek helyet a díszteremben.³⁶ Klebelsberg, Tóth Lajos és Korb Flóris szobra a díszteremről készített harmincas évekbeli fotókon is kivehető (5. kép). Elköltöztetésüket az 1935/36. tanévre rektori kinevezést nyert Prinz Gyula sem kezdeményezte. Így bizonytalan, hogy pontosan mikor is kerültek ki a szobrok a díszteremből, de vélhetően nem tévedünk, ha azt feltételezzük, 1945 után sokáig nem volt maradásuk. A szobrok azonban a rendszerváltoztatás után sem kerültek vissza eredeti helyükre. A négy közül az egyetlen, mely egy nyilvános egyetemi térben került elhelyezésre, éppen a legvitatottabb, Pekár Mihály szobra lett, amely ma a Pekár Mihály Orvosi és Élettudományi Szakkönyvtárban található. Klebelsberg, Tóth Lajos és Korb Flóris szobra ma a Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény kiállításán, illetve a Klimó Könyvtárban tekinthető meg.

V.

Az Erzsébet Tudományegyetem működésének első évei nem egy, az akadémiai-tudományos közegben lábát megvetni kívánó intézmény nyugodt, fokozatos építkezésének időszakát jelentették. Az egyetem fogalmának megfelelő intézményi működésért, majd a fennmaradásért folytatott állandó küzdelmek hatására az egyetemi közösségen belül igen korán megmutatkozott a saját múlt historizálásának igénye. A szilárd, „örök időkre” szóló vonatkoztatási pontok kijelölése iránti szükségletet minden bizonnyal az első világháború, az azt követő rendszerváltások, valamint a Trianon jelentette létbizonytalanság és kiszámíthatatlanság érzete is felerősítette.³⁷ A szoboravatások pillanatában az ETE hivatalosan már tizenegy éve működött, mégis mindössze a második olyan tanévét zárta, melyet jogi, orvosi és bölcsészkar is háborítatlanul, saját épületeiben tölthetett el. A Pécsre költözés – az ideiglenesnek hitt tartózkodás és az egyetemi infrastruktúra kialakításának zökkenői ellenére – nyugvópontot jelentett, mely immár lehetőséget kínált az ünneplésre is.

A bölcsész- és az orvosi kar szimbolikus gesztusainak közös pontja Klebelsberg volt, a kultuszminiszter felmagasztalása identitásbiztosító és affirmatív karakterrel bírt az egész egyetemi közösségre nézve. Klebelsberg díszdoktori címében és szobrában a viszontagságokon felülkerekedő egyetem önmagát is ünnepelte, a vidéki egyetemek fenntartása mellett elköteleződött miniszter kitüntetései pedig a jelennek és a jövőnek is szóló legitimációs üzenetet hordoztak. A két kar azonban eltérő formát választott

³⁶ PTE EL VIII.101.a. Az Erzsébet Tudományegyetem 1927/28. tanévi VII. rendes tanácsulása. 1928. március 28., 8. pont.

³⁷ Vö. Barna 2000.

a tiszteletadásnak, az orvosi kar pedig a kitüntettek körét is kibővítette. Valamennyien még életükben részesültek a megtiszteltetésben, ám míg ez a díszdoktorátus esetében – jellegeből fakadóan – egyértelmű volt, az emlékműszobrok vonatkozásában – a korszak saját mércéjével mérve – sem volt magától értetődő. A négy szobor arról az igyekezetről tanúskodott, amellyel felállítóik történelemmé kívánták avatni kiszámíthatatlannak tűnő jelenüket és közelmúltjukat, és megpróbálták ellenőrzés alá vonni saját emlékezetüket: ennek érdekében megkísérelték kijelölni az utódok számára az emlékezetre méltó momentumokat, s ehhez előre megalkották megemlékezés térbeli alakzatait is.³⁸ Egyrészt ez a buzgalom váltott ki visszatetszést a szobrok kritikusaiból. Talán nem tévedünk, ha ennek az epizódnak az utóöngéjét fedezzük fel abban, hogy 1933-ban, amikor az orvosi kar felvetette, hogy az egyetem rendezzen díszes ünnepséget a Pécsre költözés tizedik évfordulója alkalmából, a más karokról érkező ellenvetések miatt Pekár szükségét látta, hogy megerősítse, hogy az egyetem, nem pedig a tanárok személyének megünnepléséről lenne szó.³⁹

Másrészt már a jelenben megkérdőjeleződtek az „örök időkre” szánt vonatkoztatási pontok. Ez természetesen fakadt abból a sajátos körülményből, hogy a közös múlt eseményeinek alakításában résztvevők és az arról történeti ítéletet mondó közösség azonos volt. A közösség tagjai személyes érintettségük révén ezen eseményekről közvetlen, de eltérő tapasztalatokkal bírtak, azoknak különféle jelentőséget tulajdonítottak. A szobrok felállításával és elhelyezésével kapcsolatos viták világosan megmutatták, hogy az egyetemi tanártestület mint emlékezetközösség korántsem volt egységes, az egyetemtörténet egyes momentumaira, alakjaira más és más hangsúlyokkal tekintett. Azt Prinz is elismerte, hogy az orvosi karnak joga van ahhoz, hogy a maga számára meghatározza, hogy mit vagy éppen kit tekint emlékezetre méltónak, kritikáját elsősorban az váltotta ki, hogy a szobrok felavatásával és elhelyezésével összefüggő szimbolikus gesztusok azt a látszatot keltették, mintha a szobrok a közösség egységes értékítéletét jelenítenék meg, mintha Mihálffy az *egész* közösség nevében beszélt volna.⁴⁰ A felavatást követő viták alapján úgy tűnik, a rektor valóban nem bírt az ehhez szükséges felhatalmazással.

³⁸ Vö. Burke 2001; Szűcs 2000.

³⁹ Az ünnepségre végül nem került sor. A négy szobor ügye mellett ez az epizód is jól mutatja az egyetemi emlékezetközösségen belüli választóvonalakat. Az esetről részletesen lásd: Polyák 2019.

⁴⁰ Vö. Porkoláb 2005.

Források

Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár (PTE EL)

- VIII.101.a. Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Tanácsának ülésjegyzőkönyvei, 1923–1944
- VIII.101.b. Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Rektori Hivatala iktatott iratai, 1923–1951
- VIII.107.a. Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kara kari üléseinek jegyzőkönyvei, 1923–1940

8 Órai Ujság, 1936

Budapesti Hírlap, 1925

Dunántúl, 1925

Esti Kurír, 1925

Magyar Jövő, 1936

Népszava, 1925

Somogyi Újság, 1936

Pécsi Lapok, 1925

Felhasznált irodalom

Barna Gábor 2000: Idő és emlékezet. In: Árva Judit – Gyarmati János (szerk.): *Közelítések az időhöz. Tanulmányok*. Budapest, 152–171.

Burke, Peter 2001: A történelem mint társadalmi emlékezet. *Regio* (12.) 1. 3–18.

Dezső Krisztina 2014: Yrjö Liipola Zichy Gyula szobra. *TGYO Blog* <http://tgyoblog.wordpress.com/2014/04/28/yrjo-liipola-zichy-gyula-szobra/> – utolsó letöltés: 2021. április 7.

van Duin, Pieter C. 2009: *Central European Crossroads. Social Democracy and National Revolution in Bratislava (Pressburg), 1867–1921*. New York – Oxford.

Fehér József 1984: Prinz professzor a tanítvány szemével. *Földrajzi Közlemények* 108. (1.) 17–18.

Genthon István 1933: Az új Erzsébet-szobor. *Magyar Szemle* (17.) 1–4. 72–78.

Genthon István 1937: Újabb emlékszobraink. *Magyar Szemle* (30.) 5–8. 232–238.

- Jakucs László 1984: Megnyitó. *Földrajzi Közlemények* (108.) 1. 2–4.
- Krajkó Gyula 2000: Prinz Gyula oktatási tevékenysége. In: Tésits Róbert – Tóth József (szerk.): *Prinz Gyula a tudós és az ember. Konferenciakötet*. Pécs, 27–31.
- Kuglics Gábor: Egy felfedező földrajztudós élete és emlékezete. Prinz Gyula (1882–1973). *Vasi Szemle* (68.) 3. 350–360.
- Liber Endre 1934: *Budapest szobrai és emléktáblái*. Budapest.
- Lukinich Imre 1933: *Az egyetem alapításának története*. Pécs.
- Pilkhoffer Mónika 2014: Az Erzsébet Tudományegyetem pécsi épületei. *Per Aspera ad Astra* (1.) 2. 37–61.
- Pohánka Éva – Lengvári István 2011: A pozsonyi, majd pécsi M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem. In: Fedeles Tamás – Lengvári István – Pohánka Éva – Polyák Petra: *A pécsi felsőoktatás évszázadai*. Pécs, 49–83.
- Polyák Petra 2019: Pécsi egyetemi jubileumok a 20. században. In: Wéber Adrienn (szerk.): *Évszázados történetek Pécsről. Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből*. Pécs, 111–126.
- Popély Gyula 2001: A pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem végnapjai az impériumváltás után. In: Fischer Ferenc – Hegedüs Katalin – Majoros István – Vonyó József (szerk.): *A Kárpát-medence vonzásában. Tanulmányok Polányi Imre emlékére*. Pécs, 379–394.
- Porkoláb Tibor 2000: Községi emlékezet, ceremonialitás, panteonizáció. Szempontok az emlékbeszéd műfajának vizsgálatához. In: Kalla Zsuzsa – Takáts József – Tverdota György (szerk.): *Kultusz, mű, identitás. Kultusztörténeti tanulmányok 4*. Budapest, 56–88.
- Póto János 2003: *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika*. Budapest.
- Radocsay Dénes 1942: Budapest szobrai. *Magyar Szemle* (42.) 1–6. 101–106.
- Szabó Pál 1940: *A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága*. Pécs.
- Szűcs György 2000: Ars memoriae, ars obliuendi. Emlékművek térben és időben. In: Mikó Árpád – Sinkó Katalin (szerk.): *Történelem – Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon*. Budapest, 689–694.
- Tésits Róbert – Tóth József (szerk.) 2000: *Prinz Gyula a tudós és az ember. Konferenciakötet*. Pécs.
- Tóth Attila 1993: *Szeged szobrai és muráliái*. Szeged.
- Vámbéry Rusztem 1934: A szobor. *Századunk* (9.) 3. 135–137.

Magyar katonák naplói az angol és amerikai fogságból a II. világháborúban¹

A II. világháború alatt és után nyugati hadifogságba esett magyar katonák sorsa kevésbé kutatott téma. Magyarországon az 1990-es évektől indulhatott meg a hadifogság vizsgálata, de a kutatói érdeklődés fókuszában a szovjet táborok álltak.²

A témaválasztást illetően személyes érintettséggel rendelkezem: anyai nagyapám, Szamosfalvi János 1945. május 3-án német területen amerikai hadifogságba esett. Május 25-én átadták őt és szakaszát az angol megszálló egységeknek. A wuppertali, majd az eselheidei fogolytáborokban voltak, 1946. május 16-án érkeztek meg Kaposvárra.

A téma historiográfiáját tekintve megállapítható, hogy az eddig megjelent szakirodalmak statisztikát adnak a veszteségekről, bemutatják a nyugati fogságba esett katonák helyzetét, ellátásukat, hétköznapi életüket, valamint a hazatérésüket.

A napló szubjektív forrás, mellyel kapcsolatban fontos, hogy tudjuk, mikor, hol, milyen körülmények között és milyen szándékkal fogalmazta meg mondandóját a szerzője. Jellemzője, hogy a beszélő személyes hangon fogalmazza meg mondanivalóját, figyelme pedig önmagára irányul. A naplóíró bejegyzéseit az eseményekkel szinkronban készíti, célja élményeinek és gondolatainak lejegyzése. A naplót saját magának írja a szerző, hogy megörökítse az eseményeket. Akadnak hosszabb időn keresztül, rendszeresen vezetett naplók, de az is előfordul, hogy a szerző egy általa fontosnak ítélt időszakban írja le érzéseit, vagy valamilyen különleges, sorsfordító helyzet készíti erre.³ A szerző számára a naplójába lejegyzett írások azt jelenítik meg, hogy milyen eseményeket élt át, és hogyan tapasztalta meg korának történéseit. Ennél a megközelítésnél a hallgatás éppolyan beszédes, mint a szókimondás.⁴

A harctéri és a fogságbeli naplók a nem mindennapi élet dokumentumai: szerzőik rendkívüli körülmények közé került hétköznapi emberek. Az életveszély mindennapos élménnyé vált. Lehetséges, hogy a szerzők

¹ A tanulmány a 2018 márciusában a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán leadott Történelem diszciplináris mesterszakos szakdolgozatom rövidített és átdolgozott változata (konzulens: dr. Dévényi Anna egyetemi adjunktus).

² Vasvári 2007: 440.

³ Pihurik 2015: 11–12.

⁴ Gyáni 2000: 151–152.

többsége ezen körülmények miatt érezte szükségesnek, hogy lejegyezze élményeit.⁵ A naplók szerzői azonnali élményeket, gondolatokat és érzéseket örökítenek meg, ebben rejlik forrásértékük. Továbbá, a személyes feljegyzések mellett gyakran leveleket, térképeket, vázlatokat, fényképeket, rajzokat, karikatúrákat, kottákat, vagy vers- és dalszövegeket is tartalmazhatnak. Sokan írtak naplót olyanok is, akik számára ez nem volt mindennapos tevékenység korábban. Ez védekező reflex volt ebben a rendkívüli helyzetben: a megszokott körülményeiket elveszítő, életveszélybe kerülő emberek természetes válasza.⁶

A HM HIM Hadtörténelmi Levéltár *Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteményének* segédlete alapján húsz naplót találtam, amelyeknek írói angol vagy amerikai fogságba kerültek. Ezek közül Antalics Ferenc levante, Bakóczy László honvéd, Csicsery Zsigmond hadapród, Ettig Elemér hadapród őrmester, valamint Rajos István levante naplóját választottam ki, amelyek elemzésével szeretném bemutatni, hogy a magyar katonák miként élték meg a fogságot. A kiválasztás szempontjai között fontos volt, hogy a naplók a fogságba eséstől a hazaérkezésig, a hivatalos leszerelésig tartanak, így az egész fogságban töltött idő dokumentálásra került bennük. Tekintettel voltam arra is, hogy azokat válasszam ki, amelyek olvasmányosak, informatívak, terjedelmesek, és ahol a szerzőik igyekeztek a lehető legtöbb eseményt és gondolatot megörökíteni. A naplóírás célját tekintve elmondható, hogy a szerzők maguknak, illetve a családjuknak írták bejegyzéseiket, melyek témái mindannyiuknál hasonlóak: a fogságba esés körülményei, a tábor leírása; napi történések lejegyzése a bajtársak említésével; otthon hagyott szeretteik utáni vágyódás és aggódás; élelmezés, tisztálkodás, elhelyezési körülmények romlása vagy javulása; névnapokról, születésnapokról való megemlékezés; közösségi események megörökítése; a táborba beszűrődött, a háborúval kapcsolatos információk leírása; másik táborba való átköltözés és annak körülményei; a szökés latolgatása; hazatérés és az ahhoz köthető előzetes információk lejegyzése.

Fogságba esés az amerikai zónában

A II. világháború idején az I. és II. Hágai (1899 és 1907), valamint az 1906-os és az 1929-es Genfi Egyezmények voltak érvényben.⁷ A Genfi Egyezményekben háború idején a hadifoglyokkal és a civil személyekkel való bánásmódot szabályozták. Ennek értelmében tilos volt a hadifoglyok

⁵ Pihurik 2007: 131.

⁶ Pihurik 2015: 16–18.

⁷ Füzes 1994: 7–8.

életének vagy egészségének veszélyeztetése, megfélemlítése vagy megtorló rendszabályok alkalmazása velük szemben. A fogságban tartó államot terhelte a foglyok elszállítása az arcvonalból, emberhez méltó körülmények közti elhelyezése és ellátása, egészségügyi gondozása, kapcsolattartása a külvilággal – például levelezés révén –, majd pedig a hazaszállítása. A hazaszállításnak nem volt kötelező feltétele a fegyverszünet vagy a békeszerződés aláírása. A hadifoglyokat alkalmazni lehetett munkavégzésre, de a tiszteket csak önkéntes módon.⁸ A szökést vagy annak kísérletét csak fegyelmi úton, például kedvezmények megvonásával lehetett megtorolni. A hadifoglyok átadása más államok részére tilos volt.⁹ A II. világháború alatt és után ezeket az egyezményeket minden hadviselő fél többé-kevésbé kijátszotta vagy megszegte. Az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia fogolytáboraiiban a lehetőségekhez képest megpróbáltak eleget tenni a Genfi Egyezményben biztosított, hadifoglyokat megillető jogoknak.¹⁰

A II. világháborúban 1945 tavaszán a két front közé szorult magyar katonai alakulatok célja az volt, hogy nyugat felé indulva angol vagy amerikai zónában hadifogságba essenek. Ennek egyik oka, hogy féltek a szovjet fogságtól, a másik pedig, hogy a szövetséges gépekről leszórt rőpcédulák reményt keltettek bennük. Minden tiszt és közkatona abban a hitben élt, hogy a fegyverszünetek megkötése után 1–2 héttel hazaengedik őket majd a fogságból. A Németország nyugati részében elhelyezett egységek biztosak lehettek abban, hogy angolszász katonákkal fognak találkozni. A fronton szétszórt magyar alakulatoknak alig volt használható fegyvere, ellenállni nem akartak, így a megadás tűnt a legkézenfekvőbb megoldásnak számukra. Előfordult olyan eset is, hogy az alakulatok kisebb csoportokba szerveződve próbáltak Magyarországra szökni vagy az anyaországhoz közelebb hadifogságba esni. Sokat számított az is, hogy a hazai seregrészek melyik szövetséges hadsereggel és annak melyik parancsnokával találkoztak.¹¹

Ettig Elemér 1945. április 26-án esett amerikai fogságba csapataival a barbingi erdőben. Naplójába így jegyezte le a szomorú eseményt: „A szántásokon előttünk jön az amerikai gyalogság. Szabad szemmel is jól látni, hogy minden egyes embernél géppisztoly van [...]. S most gyáván elfognak minket, fegyvertelen utászokat. [...] Délután fél négy volt! Megadtuk magunkat!”¹² A foglyok begyűjtésének az volt a célja, hogy a táborokban

⁸ Vasváry 2013.

⁹ Tarczai 2007: 689.

¹⁰ Vasvári 2013.

¹¹ Tarczai 1992: 16–18.

¹² HIM HL TGY 3912: 10.

rendezett szűrőakciók által kiszűrik az SS- és más fegyveres alakulathoz tartozókat, a náci tisztviselőket és a kollaboráns személyeket. A katonai rendőrség és az elhárító szolgálat gyakran végzett ellenőrzéseket a fogolytáborokban.¹³ A hadifoglyok a katonai rendőrség és a tábori őrszemélyzet tagjaival voltak közvetlen kapcsolatban. A foglyok és az őrk közötti feszültség az idő múlásával enyhült. Az 1945 novemberében Eisenhowert váltó Lucius Clay tábornok megértőbben viszonyult a legyőzöttekhez és a hadifoglyokhoz.¹⁴

Csicsery Zsigmond rengeteg amerikai katonát látott fogságba esésekor. „Mind csupa hatalmas, jólmegtermett ember, elsőrangú vasalt ruhákban, mintha skatulyákból huzzák volna ki őket. Revolvere mindegyiknek volt, géppisztolya is majdnem mindnek. [...] Rágógumit rágtak, és nagyokat köptek.”¹⁵ A magyar leventék a fogságuk alatt Eselheideben különös látványnak lettek szemtanúi. A szabadnapos skót katonák minden vasárnap és ünnepnapon népviseletbe öltöztek. A színes „rakott szoknyás”, térdharisnyát viselő férfiak látványa kuncogást váltott ki a fiatalok körében: „közülük kettő valami népi hangszert nyektet a hóna alatt. Olyan forma hangja van, mint nálunk a köcsögdudának.”¹⁶

Élet az amerikai és angol táborokban

A szállítások voltak a fogolyélet talán legnehezebb időszakai, attól függetlenül, hogy gyalog vagy közlekedési járművel történtek. Egy-egy tehergépkocsi platójára körülbelül 100 főt zsúfoltak fel, ha szükség volt rá, akkor puskatussal noszogatták a foglyokat. Az utazás felettébb körülményes volt, ha a rossz úton gyors sebességgel haladt a sofőr vagy túl kanyargós volt, ilyenkor az emberek egymásra dőltek, rosszabb esetben kirepültek a járműből. A vasúti szállítás többnyire nyitott vagonokban történt, ami Franciaországon és Belgiumon keresztül nem volt veszélytelen, ugyanis a lakosság hevesen kinyilvánította ellenszenvét a rabvonatokkal szemben.¹⁷ Antalics Ferenc a teherautókkal való kellemetlen utazást így írta le: a dülmeni „sártábor” körülbelül 130 leventével és 10 katonával nyugat felé elhagyva „az egyik hirtelen kanyarnál úgy zuhantak a gyerekek a korlátnak, hogy az kiszakadt és huszan is kiestek az autóból. Sokan össze-vissza zuzták magukat. S alighanem egy halottunk is lett.”¹⁸

¹³ Tarcai 1992: 19.

¹⁴ Tarcai 1992: 41–42.

¹⁵ HIM HL TGY 3247: 66–67.

¹⁶ HIM HL TGY 3299: 139.

¹⁷ Tarcai 1992: 41–42.

¹⁸ HIM HL TGY 3335: 24.

A háború végére az angolszász szövetségesek fogolytáboraiiban körülbelül 7 millió ember raboskodott.¹⁹ 280–300 ezer magyar katona esett angolszász fogságba,²⁰ közülük 80–90 ezren ott vesztették el életüket.²¹ Mintegy 100 ezer magyar saját elhatározásából nem tért haza nyugatról.²²

Az első fogolytáborok a megszállt területeken, a frontvonalak közelében alakultak meg. Mezőn vagy szántóföldön jelöltek ki egy területet, ahol a rabok a szabad ég alatt voltak kénytelenek élni, kitéve az időjárás viszontagságainak. Kezdetben nem állt rendelkezésre az elkerítésükhöz szükséges szögesdrót sem, így eleinte a körbekerítést gépkocsikkal, tankokkal oldották meg. Alvásra, pihenésre nem volt lehetőség a körülmények és az állandó nyüzsgés miatt. A foglyokat nem különítették el nemzetiségük szerint, de az azonos nemzethez tartozók egy tömbbe szerveződtek.²³

Az arcvonal mögött elsőként létrehozott táborok gyűjtő- és elosztóhelyként működtek. A szabad ég alatti táborok a hadifoglyok „csillagtábornak” nevezték. Itt tilos volt bármiféle, akár ideiglenes céllal létrehozott építményt emelni. A táborparancsnokság néhány helyen megengedte, hogy a rabok gödröket vájjanak maguknak. A táborok kisebb karámokra osztották, attól függően, hogy mennyi volt az összlétszám és a terület nagysága. A karámokon belül százas csoportokat hoztak létre. A kommunikációt tolmácsok segítették.²⁴ A legnevezetesebb csillagtáborok a következők voltak: Buderich, Rheinberg, Remagen, Sinzig, Bretzenheim, Bad Kreuznach, Biebesheim, Bingen-Dietersheim, Mainz, Würzburg, Heilbronn-Böckingen, Gotha, Regensburg, Bad Aibling. Ezekben a táborokban változó létszámban és ideig magyar katonák is voltak. Ezen kívül volt néhány, rövid ideig működő tábor, amelyeket hamar felszámoltak: Worms, Büdesheim, Bayreuth, Kulmbachban pedig kettő tábor is. A táborok felszámolásakor a foglyok egy részét elbocsátották, másik részüket pedig elköltöztették. Állandó volt a foglyok mozgatása a táborok között és ezeken belül is. Sokan 8–10 táborot is megjártak az átlagosan 1–1,5 évnyi fogságban töltött idő alatt.²⁵

1945. június–júliusára lezajlottak a foglyok költöztetései, ezzel megszűntek a szabad ég alatti táborozások, a sátrak, barakkok építése révén pedig a táborhelyek komfortosabbá váltak. Később a szövetségesek használatba vették a németek által korábban épített katonai és fogolytáborokat,

¹⁹ Tarcai 1992: 20.

²⁰ Stark 1989: 56.

²¹ Vasvári 2013.

²² Tarcai 2001: 349.

²³ Tarcai 1992: 19., 33.

²⁴ Tarcai 1992: 19., 33.

²⁵ Tarcai 1992: 38–39.

laktanyákat, üzemen kívüli gyárépületeket és sportpályákat is.²⁶ Az amerikaiaknak a nyugati hadjáratban az anyaországtól nagy távolságra kellett a hadseregüket fenntartaniuk, és őrizniük kellett a milliós nagyságrendű hadifogolytömeget, valamint nekik kellett ellátni a megszállt területeken a katonai igazgatást, és fel kellett kutatniuk a háborús bűnösöket. Az amerikai zónában – Németországban és Ausztriában – különböző táborítípusok alakultak ki. Annak érdekében, hogy fenn tudják tartani és ki tudják szolgálni a Franciaországon keresztül kiépített utánpótlási útvonalakat, táborokat építettek a kikötőkbe, például Marseille-be, Cherbourgba, valamint a raktárbázisok mellé, a laktanyákba, a hadikórházakba, a katonai üdülőkbe, sőt még a börtönökbe is. Ebből kifolyólag Franciaország egész területén lehetett amerikai fogolytáborokat találni, ezekben pedig szinte mindenhol magyar katonákat.²⁷ Antalics Ferenc lejegyezte naplójába például a cherbourgi fogolytábort, ahol 1945. április 21-től töltötte hadifogolyként idejét. „Kb. 25.000 hadifogoly van itt. Mértani pontossággal kirajzolt kövezett utak osszák 25 kisebb Cage-re (angol, jelentése ketrec – G. Cs.) a nagy tábor. Minden Cage-nek külső Lägerführerje (német, jelentése táborvezetés – G. Cs.), Vöröskeresztes sátra és konyhája van. 24 sátor sorakozik egymás mellé. A sátrak között kövezett utak s az utak mentén kétoldalt »virágágyak«, különböző színű kövekből és anyagokból. A sátrak alatt már gyepest tiszta térség, napozásra, fekvésre alkalmas. A másik határoló útvonal mentén vízvezeték, ügyesen megszerkesztett mosó és mosdó állványokkal. Az egyik sarokban WC. Egész rendes. S mindenütt a legnagyobb tisztség, rend. Az egész tábor, s azon belül minden »Cage« külön-külön is négy méter magasan tüskésdróttal, mellette 1 m magasan akadály-dróttal határolva. [...] 55 ember lakik egy sátorban, s rendszeresen adnak szappant és még WC papírt is mindenhova.”²⁸

A foglyokkal a mindennapi kapcsolatot a Stammpersonal (a német foglyokból létrehozott táborvezetés) tartotta. Ide tartozott a konyha, a raktár, a ruhaellátás, a betegellátás, a tábori rendőrség és a munkacsoportok szervezése. A különböző tábori szolgáltatokat dupla ételadaggal jutalmazták, valamint egyéb előnyöket is élvezhettek. Az így kiváltságos helyzetbe került foglyok anyagi előnyökre is szert tettek.²⁹

Olyan táborok is voltak, ahol az idő előrehaladtával egyre több tenivaló akadt. El kellett végezni a megszálló hadseregek laktanyái, üdülői, kórházai körüli teendőket, hozzá kellett fogni a romok eltakarításához, az utak, hidak, vasutak újjáépítéséhez, össze kellett szedni a fel nem robbant

²⁶ Tarcai 1992: 20., 29.

²⁷ Tarcai 1992: 39.

²⁸ HIM HL TGY 3335: 27–28.

²⁹ Tarcai 1992: 33–34., 127.

robbanószerkezeteket, le kellett rombolni a bunkereket. Munkaerőhiány volt a bányászatban, a mezőgazdaságban és a nehezen beinduló iparban.³⁰ Ettig Elemér egyik bejegyzésében leírta, hogy mit csinál a többi fogoly: „Ha tőlem megkérdeznék, hogy mivel foglalkoznak a hadifoglyok a szabad idejükben, a következőket tudnám elmondani: Kártyáznak, lakást rendeznek be papíron, cigarettát hajszolnak valami vacak holmiért, de van aki csikkeket gyűjt, vagy fel-alá sétál, mint egy őrült. S ha az ember unatkozik, akkor ezeket figyeli meg és feljegyzi magának”.³¹

A mostoha körülmények leleményessé tették az embereket, akik megpróbáltak kitalálni valamit, hogy helyzetükön könnyítsenek. A tábor körüli munkavégzéssel, például személtakarítással, latrinatakarítással és fertőtlenítéssel, rakodással–szállítással lehetett némi élelmiszerpótlásra és esetleges, táboron kívüli kapcsolatokra szert tenni. Voltak, akik barkácsolással, edények, kések, emléktárgyak készítésével igyekeztek magukon segíteni. A borbélyok, cipészek, szabók nemcsak a táborban élők, hanem az örök – közvetítésekkel pedig külső megrendelők – részére is dolgoztak. A széles körben elterjedt foglalkozásnak a cserekereskedelem bizonyult, a valutának pedig a cigarettát, a vágott dohányt és a napi kenyéradagot tekintették. A táborok rendje tiltotta az örök és a foglyok közti barátkozást és a cserekereskedelmet. Az elveken azonban túlnőttek az érdekek, a magyar katonák megtanulták németül, angolul vagy franciául a kapcsolatteremtéshez és az üzletkötéshez szükséges kifejezéseket.³² A heilbronni tábor terén este a munkából hazatérő foglyok az „Ügrik a cigarettám!”, „Ügrik a kenyérem!” és ehhez hasonló felkiáltásokkal kínálták cserére holmijukat.³³ Rajos István az édesanyjától kapott óráját cserélte el egy konyhán dolgozó fogollyal két kenyérért és egy 1 kilogrammos húskonzervért, valamint egy csajka meleg ételért. Azzal vigasztalta magát, hogy az édesanyja majd jobban fog annak örülni, ha ő megy haza az óra nélkül, mintha az óra menne haza nélküle.³⁴

A táborok mindennapjainak egyik legkiszolgáltatottabb eseménye a motozás volt. A foglyoknak fel kellett sorakozniuk és zsebeik, zsákjaik tartalmát maguk elé rakniuk, amelyek között az örök vagy a német Stammpersonal tagjai botokkal turkáltak. Ezek az akciók hivatalosan a tiltott dolgok, például a szűrő-vágó eszközök, a fegyverek felkutatását szolgálták volna, de így a foglyok sok személyes tárgyának, például ékszereknek, töltőtollaknak, kitüntetéseknek, csapatjelvényeknek új gazdája lett. A foglyoknak át kellett adniuk mindent, amit nem tudtak úgyesen elrejte-

³⁰ Tarcai 1992: 34–35.

³¹ HIM HL TGY 3912: 47–48.

³² Tarcai 1992: 27–28.

³³ HIM HL TGY 3373: 22.

³⁴ HIM HL TGY 3299: 91.

ni, és az őrnek megtetszett. A Genfi Konvenció szerint a foglyok személyes holmijukat megtarthatták, ám a hadviseléshez szükséges eszközöket át kellett adniuk. Esetenként elvették a fogvatartottak noteszeit, naplóit, tartalék élelmiszereit, tisztálkodó szereit is.³⁵

A másik nagy esemény, amely az egész táborot mozgósította, a sorakozó és a létszámmellenőrzés volt: ezek akár óráig is eltarthattak. Akadtak rendkívüli számlálások, különösen éjszaka, amikor szökést fedeztek fel.³⁶ Rajos Istvánéknak az eselheidei táborban egy szökés után vezették be a reggeli létszámmellenőrzést. „El lehet képzelni mire 50–60 ezer ember felsorakozik, mennyi idő telik el. Sőt, mire leszámolják őket, jelentik a létszámot, ha nem jó a számolás újból kezdik [...]. Minden reggel emberáradat hömpölyög a hatalmas homoktérre. Csak a fekvő betegek maradhatnak a barakokban.”³⁷

Egyes táborokban a foglyok némi zsoldot is kaptak. Az angolok ezt német márkában fizették, az amerikaiak és a franciák úgynevezett lágerpénzben, amelyet a tábori kázinókban lehetett beváltani, főleg tisztálkodószerekre.³⁸ A tábori kázinó szegényes ellátottságára utal Ettig Elemér 1945. július 16-i bejegyzése: 1 csomag dohányt, 1 szappant, 1 borotvapengét és cigarettapapírt tartalmazott a kázináru-csomag.³⁹ A foglyok amerikai egyenruhákat kaptak, amelyekre rá kellett írni a PW (Prisoner of War, angol, jelentése hadifogoly) betűket. A festéket nem lehetett eltávolítani az anyagról.⁴⁰

1945 őszétől az amerikaiak saját táboraikban lehetővé tették, hogy a Vöröskereszt bekapcsolódjon a foglyok gondozásába.⁴¹ A táborok egészségügyi ellátottsága a kezdetekben nem volt megfelelő. A nyugati táborokban később elérték azt a színvonalat, hogy meg tudták akadályozni a járványok terjedését. 1946-ban kifejlesztették a DDT port, mellyel sikerült a foglyok eltetvesedését kezelni.⁴² A foglyok különféle betegségekkel fordultak a tábori orvoshoz. Csicsery Zsigmondnak például rühössége miatt kellett átköltözni két hétre a tábor betegek részére kialakított részébe. Társai kiközösítették és elűldözték régi fekhelyéről. A történetek nagyon elkésérették: „A vacsorát a fiuk közt ettem meg. Kijelöltek egy helyet nekem, csak oda ülhettem és mindenki biztos távrolról nézett engem megvető tekintettel és időnkint egy-egy megjegyzést tett rám. Szörnyű ilyen

³⁵ Tarcai 1992: 32.

³⁶ Tarcai 1992: 32.

³⁷ HIM HL TGY 3299: 139.

³⁸ Tarcai 1992: 35.

³⁹ HIM HL TGY 3912: 62.

⁴⁰ Tarcai 1992: 51.

⁴¹ Tarcai 1992: 50.

⁴² Füzes 1994: 58.

kitaszítottak és megvetettnek lenni, de még szörnyűbb az egyedüllet a rühtáborban.”⁴³ Csicsery Zsigmond⁴⁴, Ettig Elemér⁴⁵ és Rajos István⁴⁶ is kapott például tifusz elleni védőoltást a fogsága alatt.

Megbízható hírek alig-alig jutottak el a foglyotáborokba. A homogén magyar táborokban a parancsnokság engedélyezte a tábori híradó létrehozását. A foglyok jogfosztottságuk miatt levélben nem adhattak hírt magukról hozzátartozóiknak. Történt olyan is, hogy a szövetséges katonák elvállalták a levelek továbbítását, ugyanis ők szabadon mozoghattak a zónák között. Az angolok 1945 nyarán, az amerikaiak pedig 1946-ban adtak engedélyt a postaforgalom megindítására.⁴⁷

A hadifoglyok az előírás szerint kezdetben 2000 kalóriának megfelelő ételt kaptak naponta, amit 1150-re csökkentettek később. Ezzel szemben összehasonlításként, egy amerikai katona naponta 4000 kalóriának megfelelő ételhez jutott. Az első időkben feltűntek a Wehrmacht raktárából származó, körülbelül 1 kg-os, barna színű, felirat nélküli konzervek. Előfordultak olyan táborok, ahol folyamatosan osztottak ki a szövetséges hadsereg számára kiutalt ration (angol, jelentése fejadag) egységcsomagokat. Másutt különböző nyersanyagokat osztottak szét, azonban ez gondot okozott addig, amíg a tábori konyhát létre nem hozták. A szakácsok és a személyzet ezek után gyakran azzal lettek meggyanúsítva, hogy ellopják az élelmet.⁴⁸

A táborokban az éhezés és az ételbeszerzés okozta az egyik legnagyobb problémát. A rabok izgalommal várták az ételosztásokat, az adagok porciózása – a mérlegek készítése révén – milligrammnyi pontossággal történt. A magyar gyomor nagyon nehezen tudta elviselni a kenyérhiányt. Gyakori eset volt, hogy az élelemosztás veszekedéssel végződött, ugyanis mindig volt egy-egy rab, aki úgy érezte, hogy kevesebbet kapott társainál. A vízszolgáltatás problémáját is lassan sikerült megoldani, a „csillagtáborokba” tartálykocsikkal szállították a vizet. Sok időbe telt, mire a vezetékes vízellátást ki tudták alakítani a táborokban.⁴⁹ Számos naplóbejegyzésben megjelenik, hogy a rabokat mennyire megviselte a rendszertelen, kis adagokban osztott, gyakran elmaradó étkezés. Rajos Istvánékat schwienkuhli tartózkodásuk alatt vitte rá a kényszer, hogy a pajtájuk melletti réten például csigát és csalánt szedjenek. A naplóiرو nagyon őszintén fogalmazta

⁴³ HIM HL TGY 3247: 107.

⁴⁴ HIM HL TGY 3247: 115.

⁴⁵ HIM HL TGY 3912: 49.

⁴⁶ HIM HL TGY 3299: 138.

⁴⁷ Tarcai 1992: 30–31.

⁴⁸ Tarcai 1992: 25–26.

⁴⁹ Tarcai 1992: 26–27.

meg, miként változtatta meg őket a fogság és az élelemhiány: „A testi és lelki kényszer hatására az ember egészen elállatiasodik. Létfenntartása érdekében az ételösztön belediktálja az ember gyomrába a normális életkörműmények között bármily ehetetlennek tartott ételeket is. Bíz Isten nem gondoltam volna, hogy valamikor még a csalánt is megeszem.”⁵⁰

Antalics Ferenc 1945. április 21-én a cherbourgi fogolytáborba való megérkezése után azonnal leírta, hogy miből állt a napi étkezésük. Reggelire 1 liter „édeslevest” vagy feketekávét kaptak felváltva. Délre 1 liternyi, húsból, krumpliból, zöldbabból, paradicsomból, babból álló főzeléket, vacsorára 1 liter kávét (minden második nap tejes kávét), 3 vagy 4 ember részére egy kenyeret és 15 dkg konzervhúst adtak nekik.⁵¹ Az első adag fehér, gömbölyű cipók kézhezvételét Csicsery Zsigmond naplója szerint izgalom és méricskélés előzte meg.⁵² Akad példa olyan esetre is, hogy a fogságban a rab olyan élelmiszerhez jutott, amelyek otthon vagy a harctéren hiánycikknek számítottak. Ettig Elemér a fogságban kóstolt először amerikai tisztjétől kapott Coca-Colát, amelynek ízét a medvecukorhoz hasonlította.⁵³

A némelyik táborokban előforduló kemény bánásmódtól, a bizonytalan élelmezéstől, az időjárás viszontagságaitól feszült katonák olykor egymás ellen fordultak. A megváltozott helyzetben mindenki a saját sorsát igyekezett alakítani, a maga erkölcsi mércéje szerint. Előfordultak veszekedések, kritizálások, gyanakodások. Fel kellett ismerniük, hogy a megpróbáltatások túlélése csak egymás rovására lehetséges. Ezért fordult elő, hogy az emberek loptak egymástól értékes, esetleg értéktelen dolgokat, vagy kezdeményeztek veszekedést az ételosztásnál. Annak, aki nem dohányzott, vagy le tudott mondani a cigarettaadagjáról és kenyérre cserélte, nagyobb volt a túlélési esélye. Az esetleg bekövetkező fogságra való felkészítés nem kapott helyet a katonai nevelésben. Ez a felkészületlenség, valamint a lelki gyengeség lehetett az oka a gyakran elkövetett öngyilkosságoknak.⁵⁴

Helyenként a tiszteket a legénységgel együtt helyezték el. Azok a tisztek, akik a fogságba esést megelőző időkben nem tudták magukat elfogadtatni beosztottaikkal, tekintélyüket veszítették. Viszont azok, akik elnyerték legénységük bizalmát, a fogságban is jóban-rosszban együtt tudtak maradni. A bajban a bajtársaknak nagy szükségük volt egymásra, hiszen még a legedzettebbek is összeomolhattak lelkileg a zord körülmények között. Példa volt arra, hogy a lelki problémával küzdő fogoly nekirohant a

⁵⁰ HIM HL TGY 3299: 93–94.

⁵¹ HIM HL TGY 3335: 27–29.

⁵² HIM HL TGY 3247: 106.

⁵³ HIM HL TGY 3912: 87.

⁵⁴ Tarcai 1992: 28–29., 90.

drótkerítésnek, ha ez éjjel történt, biztos volt, hogy lelövik a tiltott zóna megközelítéséért. A lágerben erre a „szögesdrótláz” kifejezést használták. A tragédiák megelőzésének módja a baráti közösség, amely helyre tudta billenteni a katona lelki egyensúlyát. A bajtársi közösségek hamar kialakultak, de fel is bomlhattak vagy újjászerveződhettek. A felbomlás okai között megtalálhatjuk az egymástól való elszakadást vagy a kiközösítést.⁵⁵

Rajos István barátjával közös hátizsákját a möllni fogolytáborban töltött első éjszakán lopta el valaki. Az előző napról megmaradt nyolc konzervjüket megette, a hátizsákot pedig a felszerelésükkel együtt a szemétdombra hajította. A foglyok közül volt, aki kárörvendően csak annyit mondott, miért nem ették meg az ennivalójukat, amikor lehetőségük volt rá. Rajos István szomorúan írta le véleményét a történekekről: „Bárki tette igen nagyot vétett. Ilyen helyen, ahol mindenki egyformán nyomorog, ahol mindenkinek kevés az élelem, gyilkossággal is felér az ilyen cselekedet.”⁵⁶

Antalics Ferenc hangulata Mailly le Camp-ban sokat romlott 1945. október 1-jére: nagy erőfeszítés kellett, hogy úrrá legyen a kétségbeesésén, elege volt a sátorban lakásból, a földön fekvésből, a sáros talajból a lábuk alatt, a céltalan ténfergésből, az őket körülvevő drótfalból, az éhezésből. Szeretett volna már ágyban aludni és végre asztalnál ülve enni egy igazán jót. Nagyon megviselte a tétlenség, az étkezésekre várakozás és a hazamenetelről felreppenő bizonytalan hírek, dátumok. Ennek ellenére örült annak, hogy legalább egészséges, és még bízott Istenben. A fogság hatására egy nagy igazságot is megállapított: „Sok emberrel éltem együtt. S a drótok között lehullik az emberről a külső máz. Akkor látszik ám meg, hogy ki, mit ér, amikor jönnek a próbák.”⁵⁷

A nemzetiségi hovatartozás a tábori élet kezdeti szakaszában nem játszott szerepet. A magyarok és a németek hasonlóan rossz sorsra jutottak.⁵⁸ A legtöbb tábor vegyes összetételű volt. Szinte a világ minden nemzetiisége megtalálható volt itt, többségében olyan fiatalok, akik még sohasem jártak külföldön, és elveszettnek érezték magukat a soknyelvű tömegben. A német és magyar foglyok között állandó volt a feszültség, tudniillik a németek szerint Magyarország miatt vesztették el a háborút.⁵⁹

Eleinte a foglyok saját maguk kezdeményezésére, később már a fogolytartó hatalom támogatásával kerestek maguknak elfoglaltságot az egyes táborokban. Ezek a tevékenységek térben és időben változtak aszerint,

⁵⁵ Tarcai 1992: 29–30.

⁵⁶ HIM HL TGY 3299: 87.

⁵⁷ HIM HL TGY 3335: 59–60., 72.

⁵⁸ Tarcai 1992: 26.

⁵⁹ Tarcai 1992: 30., 34.

hogy milyenek voltak a körülmények.⁶⁰ Azokban a táborokban, ahol az élelemellátásban adódtak súlyos problémák, az emberek napi menüket, recepteket gyártottak, felelevenítették emlékeiket a nagy évekről, valamint a hazatérésük utáni kárpótlásukról álmodoztak.⁶¹ Antalics Ferenc 1945. október 8-i bejegyzésében jegyezte le azt a megfigyelését, hogy mikor bajtársai nagyon éhesek, „elméletben főznek”. Különböző receptek hangzottak el, olyankor egy „nagy beszélő szakácskönyv” volt a sátor.⁶²

Sokan vezettek naplót lelki magányuk oldásának céljából, ha hozzá tudtak jutni papírhoz, illetve írószerszámhoz. Így lettek tele a zsebnaptárak, noteszek, különböző katonai nyomtatványok és az amerikai élelmiszeres fémdobozok csomagolópapírai napi feljegyzésekkel. A mindenkori motozók, valamint a hazai szűrőállomáson dolgozók előszeretettel kobozták el ezeket az írásokat, így tulajdonosaiknak gondosan el kellett rejteniük őket.⁶³ A legtöbben versekkel próbálták érzéseiket, vágyaikat kifejezni, amelyek a táborokban kézzől-kézre jártak, így maradhattak fenn.⁶⁴

A szövetséges hadifogoly-igazgatás felismerte a rabok szellemi gondozásának szükségességét. Az angolok azokban a táborokban, ahol nagyobb létszámban voltak leventék, megszervezték a középiskolai szintű oktatást pedagógus tisztek közreműködésével. A tanulók vizsgát is tettek, amiről bizonyítványt állítottak ki nekik.⁶⁵ 1945. szeptember 14-én Rajos Istvánnak és társainak is megkezdődött az iskola a friederikenhofi táborban: „Ma reggeli után 8 órakor megkezdődött a tanítás. A tanárok könyveket, mi füzeteket és ceruzákat kaptunk. Gimnázium, polgári, és elemi iskolai osztályokra tagozódtunk, és elfoglaltuk kijelölt helyeinket. A tanrend osztályonként ki van függesztve. 8-12-ig tanítás és ebéd után a szokásos szabadfoglalkozás estig.”⁶⁶

Az alkotóműhelyek foglalkoztató intézménnyé alakultak. A képzőművészek oktatták a fiatalokat, miközben ők is alkottak. Az elkészült munkákból kiállításokat rendeztek. Az angol és amerikai tisztek körében egyre keresettebbé váltak az elkészült emléktárgyak, amelyek mellékkeresetet biztosítottak a foglyoknak.⁶⁷ Rajos István barátja, Veress Zoltán olyan szépen rajzolt, hogy Eselheideben egy angol őr arra kérte meg, hogy rajzolja le menyasszonyát egy fotóról, amelyhez egy köteg papírt és színes ceruzá-

⁶⁰ Tarcai 1992: 90–91.

⁶¹ Tarcai 1992: 91.

⁶² HIM HL TGY 3335: 61.

⁶³ Tarcai 1992: 91.

⁶⁴ Tarcai 1992: 91–92.

⁶⁵ Tarcai 1992: 95.

⁶⁶ HIM HL TGY 3299: 114.

⁶⁷ Tarcai 1992: 96.

kat is biztosított. Az elkészült képpel nagyon meg volt elégedve, az ellenérték csokoládé, cigaretta, húskonzerv, valamint keksz volt. A rajztehetséggel megáldott fiúnak híre ment, és több ór is rendelt tőle képet.⁶⁸

Színészek, muzsikuskok és előadóművészek is akadtak a foglyok között, akik műsoros estekkel, varieté műsorokkal örvendeztették meg fogvatartott társaikat.⁶⁹ Antalics Ferenc például a táborban alakult műkedvelő csoportban elszavalta „Tépelődés” című versét, amely olyan nagy sikert aratott, amelyre nem is számított.⁷⁰ Jó feszültségvezetésnek bizonyult a futballmeccsek szervezése is. Ettig Elemér beszámolójából kiderült, hogy a lágerbeli csapatuk 6:2 arányban győzött az esti mérkőzésen.⁷¹ Azokban a táborokban, ahol nagy létszámú magyar közösség volt, kezdetleges formában, szűk terjedelemben adtak ki tábori újságokat, híradókat, amelyek a tábori eseményekről, közérdekű információkról, az otthonról és a várt hazatérésről szóltak.⁷²

A hírek lassú terjedése ellenére meglepő, hogy az amerikai fogságban levők, helyzetükhöz képest milyen tájékozottak voltak a világ eseményeit illetően. Antalics Ferencék a háborúval kapcsolatos nemzetközi eseményekről a Láger-hirdetőtáblára kitett hadijelentésekből értesültek. A fegyverszünet megkötését a felsorakozott tábor előtt hirdették ki angol, francia és német nyelven.⁷³

A vallásgyakorlás feltételei nagyon sokfélék voltak. A nagyobb táborokban felállítottak templomsátrakat vagy templombarakkokat építettek, azonban nem mindig állt rendelkezésre lelkész, még kevésbé magyar származású. Hamar feloldódtak az egyes felekezetek és nemzetiségek közötti különbségek, mindegy volt, hogy milyen nemzetiségű vagy felekezetű pap tartotta az istentiszteletet, azok, akik lelki vigaszra vágytak, részt vettek rajta. Ahol nem volt erre lehetőség, ott a fogvatartottak gyűltek össze ökümenikus imára. Legjobban a nagy ünnepeken igényelték a foglyok a közös vallásgyakorlást. A foglyok által hazamentett emlékek között nem egyszer találni kézzel másolt imakönyveket és saját költésű imádságokat.⁷⁴

A karácsony ünnepe a foglyok életében különleges szereppel bírt, az otthont és a családot juttatta eszükbe. Bakóczy Lászlóék nagy buzgalommal készülődtek a karácsonyra, az elsőre, amelyet szeretteik nélkül, távol a hazától töltöttek. 1945. december 24-én a délutánt az amerikaiaktól ka-

⁶⁸ HIM HL TGY 3299: 134–136.

⁶⁹ Tarcai 1992: 96.

⁷⁰ HIM HL TGY 3335: 51.

⁷¹ HIM HL TGY 3912: 59.

⁷² Tarcai 1992: 97.

⁷³ HIM HL TGY 3335: 31–34.

⁷⁴ Tarcai 1992: 91.

pott karácsonyfa feldíszítésével töltötték. Vécépapírba csomagolt kenyérkockákat és vattából készített hópelyheket akasztottak a fa ágaira, csillagot pedig ezüst konzervdobozból vágtak ki. Egy pakli dohányt és néhány szem kekszet tettek a fa alá. Mindannyian szomorúan hazagondoltak. Este meglátogatta őket a tábor katolikus lelkésze, egy betlehemes csoport és egy énekkar is járt körbe a táborban. „Mi ezt a Karácsony Estét – nem otthon – hanem a foglysátrunkban tartottuk 1945. december 24-én este a kis foglycsaládunk körében. Kapronczai bajtársunk ünnepélyesen valamennyi gyertyát meggyújtotta a fán. [...] A gyertyák lángjánál áhítattal énekelünk karácsonyi énekeket.”⁷⁵ A nemzeti ünnepeken való megemlékezés a magyarságtudat fenntartásának fontos momentuma volt. „Nevezetes nap ez, s úgy is emlékszünk rá. Az 1848-as eseményekhez méltó tisztelettel emlékezünk meg erről a napról. A tavalyi március 15-ét a németek úgy sem engedték megünnepelni.” – írta 1946. március 15-i bejegyzésében Rajos István.⁷⁶

Hazatérés

Elterjedt volt a fogságból való szökés a szigorítások és a büntetések ellenére. Akik szerencsével jártak, azok írtak ott maradt bajtársaiknak a tapasztalataikról, vagy közvetítették a foglyok levelezéseit. A szökésben közreműködő foglyok lefizették az őrköt, vagy segítettek a drót elvágásában, netán elterelték az őrk figyelmét. Az elbocsátási papírok hamisításától sem retentek vissza, és a kimenőket vagy a táboron kívüli munkavégzés alkalmát használták fel az engedély nélküli távozásra. Az angol szolgálatban álló belga vagy holland őrk között is előfordult a szökés. A felsőbb vezetés a rend visszaállításáért próbálkozott az őrk lecserélésével, megbüntetésével, de a helyzet nem sokat változott.⁷⁷

A szököttek célja az volt, hogy elérjék Münchent, Passaut, Pockingot vagy Ausztriát, mert ezeken a helyeken fel lehetett szállni egy Magyarországra igyekvő kórházvonatra, vagy csatlakozni lehetett egy menekültszállítmányhoz. Gyalog is át lehetett jutni a határon embercsempészek segítségével. Hamis okmányokhoz, elbocsátó levelekhez hozzá lehetett jutni már a táborokban, de külső források révén is.⁷⁸

Állandó beszédtema volt a táborokban a hazatérés esélyeinek mérlegezése. Amint kezdett kirajzolódni a háború utáni Európa képe, úgy kezdték

⁷⁵ HIM HL TGY 3335: 48–53.

⁷⁶ HIM HL TGY 3299: 137.

⁷⁷ Tarcai 1992: 60–61.

⁷⁸ Tarcai 1992: 105–106.

visszakérni az egyes országok állampolgáraikat a foglyotáborokból. Az első hetekben az osztrák, a jugoszláv, a csehszlovák, a román, a török, a görög, a baltikumai és a kárpátaljai foglyokat válogatták ki. Akadtak olyan magyar foglyok, akik jugoszlávnak, csehszlováknak vagy kárpátaljinak mondták magukat, annak reményében, hogy így hamarabb hazajuthatnak. Fennállt ez esetben annak a veszélye, hogy a következő szűrőtáborban a választott nemzet tisztjei előtt nem tudták kellőképpen bizonyítani illetőségüket, így többnyire visszakerültek a foglyotáborba.⁷⁹ A legyengült foglyok néhány hétre a hazabocsátás előtt úgynevezett „feljavító” táborokba kerültek. Itt az éhezéstől és a betegségektől rossz állapotban lévő foglyokat néhány hétig gondozták.⁸⁰

A hazaszállításban a szövetségesek sorrendet alakítottak ki. Előnyben részesültek a koncentrációs táborok volt lakói, a deportált kényszermunkások, a hadifoglyok közül azok, akik valamely győztes állam polgárai voltak. Emellett a hazaszállítás előtt akadályok álltak. Rossz volt az utak és a vasutak állapota, kevés volt a szállítóeszköz, nem állt rendelkezésre üzemanyag, és a közlekedési utak túlterheltek voltak. A téli időszakban az időjárás okozott problémát. Szubjektív akadályként felmerült a kérdés, hogy ki akart és ki nem akart hazatérni. A Vöröskereszten kívül 1945 augusztusában magyar kormányküldöttség járt Salzburgban, amely az amerikaiakkal tárgyalt, majd októberben legalizálták a müncheni székhelyű Magyar Menekültügyi Bizottságot. 1945 júliusában kezdte meg működését a magyar kormány hivatalos szerve, a Magyar Hazahozatali Bizottság. A landshuti kereső- és segítőszolgálat magyar részlege a Vatikán felügyelete alá tartozott.⁸¹

A szervezett hazaszállítás 1945 őszétől indult meg, elsőként az angol és amerikai zónákból. A nagyobb gyűjtőhelyek elbocsátó táborokká alakultak. Az amerikaiak a Franciaországban őrzött foglyokat Mailly le Camp-on keresztül, a többieket Münchenen és Pockingon keresztül bocsátották el. Az angolok Eselheidet, Munsterlagert és Klagenfurtot használták erre a célra. Az elbocsátó táborokban felöltöztették a hazatérőket, és ellátták élelemmel az utazás idejére. A vonatok megközelítőleg 1500–1600 fővel indultak útnak, azonban útközben voltak, akik megszöktek. Gyarapodhatott is a létszám, mert az indulás előtt megszökötteknek gyakran megengedték, hogy útközben felszálljanak a vonatra. A kísérő őrök a létszámingadozást jóindulattal kezelték. A hazautat több tényező is hátráltatta: a zónahatár környékén gyakran lépett fel torlódás, vagy útközben elfogyott a szén, vagy

⁷⁹ Tarcai 1992: 31.

⁸⁰ Tarcai 1992: 40.

⁸¹ Tarcai 1992: 104–105.

elvitték a mozdonyt. Az utazás ideje alatt a foglyok és az örök között már-már baráti viszony alakult ki.⁸²

Rajos István és társai elbocsátó iratait az eselheidei fogolytáborban 1946. május 2-án állították ki. Az őrség is csökkent körülöttük, emlékeket cseréberéltek az indulásra készülődő foglyokkal. A fogolydiákok megkapták a tanulmányukat igazoló bizonyítványukat. Május 5-én indultak a hővelhofi vasútállomásra, zártfedelű tehervagonokba szállították be őket. Az útra UNRRA⁸³ csomaggal látták el őket. Május 8-án érték el az osztrák-magyar határt. „Szinte lopjuk tüdönkbe a jó és régen áhitott magyar levegőt. Annyira örülünk, hogy alig találjuk helyünket. [...] Boldogan öleljük át egymást. Sirva vigadunk, mint az magyarhoz illik.”⁸⁴

A nyugatról érkezett foglyokat szűrőállomásokon fogadták, amelyek Komáromban, Kaposváron, Szentgotthárdon, Zalaegerszegen, Szobon és Székesfehérváron voltak felállítva. Az állomások eleinte a Honvédelmi Minisztérium hatáskörébe tartoztak, majd átvette tőlük a Rendőrség Politikai Osztálya. Miután felvették a személyi adatokat, minden hazaérkezettet kihallgattak, hogy kiszűrjék a nyilasokat és a háborús bűnöket elkövetőket. Általános gyakorlat volt a motozás, gyakran itt is elvették a névsorokat, naplókat, noteszeket, leveleket, munkabérutalványt, amerikai egyenruhát, pokrócot, konzervet és más holmikat. A motozást megvesztegetéssel lehetett megúszni. Az egykori „kincstári” felszerelést – akinél maradt még ilyen – mindenkinek kötelező jelleggel le kellett adnia.⁸⁵

Rajos István és barátai május 9-én este értek Kaposvárra, ahol másnap egy laktanyában megtörtént az igazoltatásuk. Akinek nem volt „vaj a fején”, az utazási igazolvány átvétele után mehetett haza. Rajos falujába, családjához május 14-én érkezett meg. Naplóját az alábbi, nagyon komoly gondolatokkal zárta: „Fiatal gyerekek visszatértek oda, ahonnan elindultak. Elindultak a háború legborzalmasabb napjaiban, és visszaérkeztek egy tönkretett, romokban heverő országba. [...] Ugy kell dolgozni és harcolni, s főleg politizálni, hogy a mi gyermekeinknek ilyen sors ne jusson. Ez legyen példa és tanulság mindenki számára.”⁸⁶

A szűrőtáborból elengedett foglyokat lakóhelyükön ismét kihallgatták, majd formálisan leszerelték. A hazatértek neveit kifüggesztették a helyi

⁸² Tarcai 1992: 106., 108.

⁸³ United Nations Relief and Rehabilitation Administration. Nemzetközi gazdasági segélyszervezet, amelyet 1943. november 9-én állítottak fel egy 44 ország által aláírt egyezmény keretén belül. Célja a háború sújtotta országok segélyezése, valamint azoknak gazdaságilag történő megerősítése volt.

⁸⁴ HIM HL TGY 3299: 141., 146–148.

⁸⁵ Tarcai 1992: 108–109.

⁸⁶ HIM HL TGY 3299: 149–151.

előjáróság hirdetőtábláin, ha valaki terhelő adatot tudott róluk, akkor köteles volt jelenteni, valamint a Magyar Hadifogoly Híradóban is megjelentek a névsorok.⁸⁷

A nyugati hadifoglyokat a „nyugatos” jelzővel illették itthon. Emiatt ők voltak az elsők, akiket B-listára tettek, megfosztottak katonai rangjuktól vagy szavazati joguktól, internáltak, vagy rendőri felügyelet alá helyeztek. Enyhébb esetben nem vették fel őket előző munkahelyükre vagy csak alacsonyabb munkakörbe, esetleg megfosztották hadirokkant járadékuktól. A bizalmatlanság légkörében azt feltételezték róluk, hogy kémeknek szervezték be őket. Súlyosbító körülménynek számított a nyugatosság, ha később más eljárási ügybe kerültek.⁸⁸

A hadifogság kezdeti mostoha viszonyai lassan normalizálódtak a táborokban, kialakult a foglyok ellátásához szükséges infrastruktúra, az egészségügyi viszonyok javultak. Az angol és az amerikai táborvezetés általános célja nem az volt, hogy minél inkább megbüntessék a foglyokat, hanem az, hogy lehetőség szerint minél előbb hazaengedjék őket, hiszen nekik kellett az ellátásukról gondoskodni. A foglyok és az őrk közti viszony is barátságosabbá vált az idő múlásával.

A rabok körében megszerveződött a társadalmi élet, körülményeikhez képest megpróbálták „normális” életet élni, és igyekeztek szabadidejüket hasznosan eltölteni. Kulturális programokkal, tanulással, írással és olvasással tették színessé napjaikat. A vallás és a barátság mint összetartó erő jelent meg a foglyok életében. A honvágy mindenkiben erős volt, még akkor is, ha aggasztó hírek jutottak el hozzájuk otthonról, ennek ellenére voltak, akik az emigrációt választották a hazatérés helyett.

Antalics Ferenc, Bakóczy László, Csicsery Zsigmond, Ettig Elemér, Rajos István és a többi fogoly naplója, amelyet a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár őriz, fontos forrása a nyugati hadifogságnak. Naplóik alapján nem csak a történelmi tények, hanem az átélt valóság is megismerhető.

⁸⁷ Tarcai 1992: 109.

⁸⁸ Tarcai 1992: 110.

Források

Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár (HIM HL)
VII., Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye 1945-ig (TGY)

3335. Antalics Ferenc: *„Vihar a levelet ide-oda szórja...”*. Egy elhurcolt levante háborus naplója.
3373. Bakóczy László: *Hadifogolynapló 1944–1945*.
3247. Csicsery Zsigmond: *Naplóm (1944. december 29. – 1945. április 21.)*. A m. kir. Gábor Áron Hadapródiskola növendékeinek visszaemlékezése.
3912. Ettig Elemér: *Napló az amerikai hadifogságról*.
3299. Rajos István: *Az emlékek örökké megmaradnak 1945–1946*.

Felhasznált irodalom

Füzes Miklós 1994: *Embervásár Európában. Hadifogoly magyarok a második világháborúban*. Pécs. Magyar Történelmi Társulat Dél-dunántúli Csoportja.

Gyáni Gábor 2000: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest. Napvilág Kiadó.

Pihurik Judit 2007: Második világháborús naplók és emlékiratok mint történeti források. *Aetas* (22.) 2. 130–146.

Pihurik Judit 2015: *Naplók és memoárok a Don-kanyarból 1942–1943*. (2. javított kiadás) Budapest. Napvilág Kiadó.

Stark Tamás 1989: *Magyarország második világháborús embervesztése*. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 3.) Budapest. MTA Történettudományi Intézet.

Tarcai Béla 1992: *Magyarok nyugati hadifogolytáborokban*. Budapest. Kötés Kereskedelmi és Szervező Kft.

Tarczai Béla 2001: Szellemi élet a fogolytáborokban. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* (40.) 347–359.

Tarczai Béla 2007: *Vae victis – Adalékok a hadifogság történetéhez*. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* (46.) 684–696.

Vasvári Zoltán 2007: Második világháborús hadifogoly-narratívák és a történelmi emlékezet. A hadifogság és a lágerévek idejéről született visszaemlékezések jellemzőiről. In: Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. Budapest. Akadémiai Kiadó, 440–451.

Vasvári Zoltán 2013: Emberveszteség és hadifogság a második világháborúban. *Ezredvég* (23.) május–június. http://ezredveg.vasaros.com/html/2013_05_06/1305062.html#vazo – utolsó letöltés: 2021. április 30.

‘UNRRA’ szócikk. In: Sipos Péter (főszerk.): *Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–ZS*. Budapest. Petit Real Könyvkiadó, 1997.

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-F062E/u-u-F0E52/unrra-F0E63/> – utolsó letöltés: 2021. április 30.

Pécsi Egyetemi Almanach technikai megvalósítása

„[A Pécsi Egyetemi Almanach] előkészítő munkálatai 2014 elején kezdődtek, amikor Bódis József Rector Úr szerkesztőbizottságot hozott létre a Pécsi Egyetemi Almanach megvalósítására. A feladat kettős volt: a tudományos kutatás számára használható adatbázis készítése, mely egyben reprezentálja a 650 éves jubileumra készülő egyetem és elődeinek szellemi teljesítményét is.”¹

Bár ötlet és elképzelés szintjén már korábban megfogalmazódott, de gyakorlatban ezzel az elhatározással indult a PTE Egyetemi Almanach (továbbiakban Almanach) megvalósítása. A kivitelezés történetsszakmai oldala is sok kihívást és munkát jelentett, azonban jelen írásomban inkább a technikai résszel foglalkoznék – ennek ugyanis minden fázisában valamilyen formában részt vettem.

A cél három kötet létrehozása volt. Ezek az Egyetem fennállásának különböző időszakai szerint tagolódtak, mégpedig:

A Pozsonyi és Pécsi M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem (1914–1950)

A pécsi felsőoktatás intézményei (1951–2000)

Az integrált Pécsi Tudományegyetem (2000–)

Az adattárformátumból természetesen adódott az igény, hogy az összegyűjtött adatokat elektronikusan, kereshető adattár formájában is elkészítsük, ez kezdettől fogva része volt az elképzelésnek. A szerkesztőbizottság (Fischerné Dárdai Ágnes, Font Márta, Borhidi Attila, Kajtár István, Schneider Imre és Lengvári István, a bizottság elnöke) első lépésként meghatározta, milyen adatokat kell összegyűjteni a kötetbe kerülő oktatókról. Ez a lista a következőképpen nézett ki:

Név (névváltozatok is)	Díszdoktor (év) és egyetemi tisztség
Fotófelvétel (igazolványkép)	(dékán, rektor és helyettesei)
Születési / halálozási hely, év, hó, nap	Tanulmányút (mikor, hol)
Munkahely (intézet, tanszék)	Szakmai szervezeti tagság / Kitüntetés
Egyetemi tanulmány (évei, hol)	(megnevezés, év)
Egyetemi diploma (év)	Kutatási terület
Szakorvos (év)	Távozás (mikor és hova)
Magántanár / Habilitáció (év)	Nyugdíjazás (év)
Kandidátus; PhD (év)	Fő művei (itt kb. 10 legjelentősebb
Tudományok doktora (év)	közlemény – könyv – kap helyet teljes
Egyetemi tanár (év)	specifikációval)
MTA (levelező / rendes) tag (év)	Irodalom (az illető kollegáról megje-
	lent méltatások stb.)

¹ Lengvári (szerk.) 2015: 9.

Az első kötet adatgyűjtési feladataira az Egyetemi Levéltár és az Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont munkatársaiból alakult munkacsoport. Az eredeti elképzelés szerint egy a szerkesztőbizottság adatsora alapján kialakított mezőkkel (oszlopokkal) rendelkező Excel-táblázatba gyűjtötte volna mindenki egyénileg az adatokat, amelyeket aztán összesítünk, és elkészítjük belőle a könyvet. Végül pedig ebből készült volna adatbázis. Felmerült bennünk ugyan annak a lehetősége is, hogy rögtön egy online adatbázisba rögzítsünk, azonban úgy gondoltuk, hogy ennek elkészítése túl sok időt venne igénybe.

Az Egyetemi Könyvtár vállalta az informatikai háttér biztosítását, ennek megbeszélésére ültünk össze hármasan Markó Tamással a Könyvtár részéről és Lengvári Istvánnal, a projekt szakmai vezetőjével 2014 augusztusában. Markó Tamás azt a megoldást szorgalmazta, hogy adatbázist készítsünk először, természetesen több felhasználós rendszerben, megfelelő webes hozzáférésű beviteli űrlappal, és az adatgyűjtés már ebbe történjen. A megoldás előnyeivel (pontosabb, kötöttebb adatfelvitel, jobban behatárolható mezőformák, könnyebb kezelés, ellenőrzés stb.) tisztában voltunk természetesen mi is, csak a rendszer elkészülésének ideje volt kérdés. Markó Tamás úgy gondolta, hogy ez megoldható két hónap alatt. Bár előre nem látható események miatt ez végül elég sokat csúszott, de ezzel együtt is nagyon jó döntésnek bizonyult, hogy ezt az utat választottuk. Sokkal könnyebb dolgunk volt így, és biztos vagyok benne, hogy sokkal jobb minőségű munkát tudtunk így végezni.

Első feladat a pontos adatbázis-struktúra felállítása volt. Bár a szerkesztőbizottság meghatározta az összegyűjtendő adatokat, ezt pontosítani, részletezni kellett. Egy példa: vegyük az első adatot, ami a Név. Egy mező kell magára a névre. De lehetnek előtagok, mint például nemesi előnevek stb. Ezeket nem írhatjuk ugyanebbe a mezőbe, mert minden névsorba rendezést felborítanánk, és egyébként is célszerű külön kezelni. Tehát ez még egy mező. Lehetnek magyarosított nevek vagy férjezett nők, ahol más a születési név, erre is kell egy mező. Ezen kívül előfordulhatnak közkeletű hibák, eltérő írásmódok, vagyis további névváltozatok – elég csak Kislégi Nagy Dénesre gondolni, akinek összeszámolni se könnyű, hány változatban fordul elő a neve, úgyhogy erre is kell egy mező. Ehhez hasonlóan minden adatot alaposan végig kellett gondolni, kibontani, részletezni. A megbeszélés jegyzetei alapján aztán Markó Tamás készített egy részletes és szabatos leírást, dokumentációt az adatbázisról, ami alapján aztán elkezdődhetett a megvalósítás.

Az első változatot Horváth Ádám készítette el, a végleges változathoz nagyon hasonló, funkcionális, jól használható beviteli űrlapot kaptunk. Azonban november elején ő távozott a könyvtárból, helyét a projektben

Takács Ákos vette át, aki ugyan nagyon gyorsan felvette a fonalat és folytatta a fejlesztést, azonban ez a személycsere óhatatlanul csúszást okozott, ami azzal járt, hogy belecúsztunk a karácsonyi ünnepekbe. Végül január végére állt össze a rendszer annyira, hogy el lehetett kezdeni a többfelhasználós adatrögzítést. A csúszás miatt előfordult, hogy – pl. szülési szabadság miatt – a későbbiekben elfoglalt kollégáknak mégis Excel-táblában kellett összeszedniük az adatokat, mert mire az adatbázis elkészült, már nem tudtak ezzel foglalkozni. Ezeket aztán a januári tesztidőszak során magam rögzítettem. Bár ezek a táblázatok már az adatbázisterv alapján újragondolt, részletesebb adattáblák voltak, a rögzítés során hamar kiderült, mennyire reménytelen feladat lett volna az egész projektet így készíteni. Ebben az esetben viszont jól jött, hogy volt egy koherensebb adattömeg, melynek felvitelével tesztelni lehetett az egész rendszert, így rögtön több hiányosságra is fény derült. Elsősorban arra, hogy a kialakítás során annyira az egyes rekordok rögzítésére koncentráltunk, hogy nem merült fel közben, hogyan fogunk eligazodni a felvitt, több száz rekord között. A több felhasználó részvételéből és a munka jellegéből adódó problémákra sem voltunk felkészülve. Utóbbi alatt arra kell gondolni, hogy egy hagyományos adatrögzítésnél az ember kitölt egy űrlapot és készen is van. Itt azonban kutatómunkáról van szó. A rekordokat folyamatosan módosítjuk, bővítjük, ahogy újabb adatmorzsák kerülnek elő. Ez azzal jár, hogy gyakran kell gyorsan elővenni egy rekordot, vagy végigmenni a hozzánk tartozó oktatók rekordjain, tehát a rekordok listázásához hatékony szűrő- és rendezőfunkciók kellek, amelyek be is lettek építve. Ilyen használhatósági és funkcionális problémák sora merült fel, de Takács Ákossal gyorsan megoldottuk mindet. Közben neki még az oldal mögött dolgozó motort is át kellett írnia, de végül egy nagyon jól kezelhető munkaeszköz lett a végeredmény.

Menet közben természetesen az adatstruktúrában is voltak változások, ami velejárója egy ilyen jellegű projektnek. A gondos adatbázis-leírás olyan, mint egy haditerv, és ahogy az a mondás szerint nem éli túl az ellenséggel való találkozást, a leírást is folyamatosan adaptálni kellett a felmerülő problémákhoz. Használat közben, a gyakorlatban derült ki, hogy mi az, ami elégtelen, mi felesleges, mi kényelmetlen, mi nem elég részletes – úgyhogy folyamatosan alakítottunk rajta. Kiderült többek közt az is, hogy pár szigorú adatrögzítési elven is lazítani kell. Bármennyire is úgy gondoltuk előzetesen, hogy például a születési és halálozási dátumokat meg fogjuk találni, be kellett látni, hogy ez nem minden esetben lehetséges. Ez ugyan nem technikai kérdés, viszont a hiányos dátumok rögzítése és jelölése már az, és okozott is némi fejtörést. A dátum adatformátuma nem engedte a csonka dátumok rögzítését, ezért ezt úgy oldottuk meg,

hogy egy jelölő mezőt iktattunk be a dátum mellé, ahol jelezni tudtuk, ha a napot nem ismertük, vagy esetleg csak az év volt ismert, az ismeretlen hónap/nap helyére pedig egyest írtunk. Ezután minden olyan esetben, ahol a dátumot kellett feltüntetni, a rendszer ellenőrizte ezeket az eshetőségeket, és ennek megfelelően prezentálta, szükség szerint csonka formában, a dátumot, legyen szó akár a könyvbe kerülő adatok előállításáról vagy később, a keresőben a kutatóknak szánt adatlap összeállításáról. Rengeteg ehhez hasonló apró probléma merült fel a használat során erről az oldalról is, amelyeket szintén orvosolni kellett. De január végére ezeket az akadályokat kiküszöböltük, és – a kollégáknak tartott gyors használati oktatás után – el is indulhatott az érdemi munka. A kutatás, adatrögzítés egész tavasszal folyt, és pár határidő-módosítás után nyár elejére zárult le.

Volt azonban még egy probléma, amely már a tesztidőszakban feltűnt. Mégpedig a következetes írásmód az intézményneveknél, tanszékek, intézetek neveinél stb. Ez még akkor sem mindig egyszerű, ha egyedül dolgozik az ember, hát még ekkora csapatnál: mikor mit rövidítünk, melyik forrás közli helyesen, pontosan az elnevezést, adott évben úgy hívták-e azt az intézményt – nagyon sok hibalehetőség. Hamar egyértelmű lett, hogy erre valamilyen megoldást kellett találni. Hogy egyenként, minden adatlapra belépve keresgélje és javítgassa valaki a következetlenségeket, nyilván nem járható út. Szükség volt tehát egy olyan javító eszközre, amellyel egyszerre, nagyobb mennyiségben lehet azonos mezőket módosítani, a tartalmukat egységes formára hozni. Szerencsére ennek elkészítésére az adatbázis-feltöltés lezárásáig bőven volt idő. Kidolgoztam, pontosan mit és hogyan kellene ennek az eszköznek csinálni, milyen kezelőfelülettel lehetne megoldani a feladatot, és Takács Ákos ezt az adatrögzítés végére meg is valósította. Ez a javító eszköz hatalmas segítséget jelentett. Nem

☒ Munkahely: Intézmény	Bernardinum Cisztercita Szerzetesrendi Tanárképző Intézet (Budapest)	Bernardinum Cisztercita Szerzetesrendi Tanárképző Intézet (Budapest)	Vargha Damján (ETE BNYTK)
☒ Tanulmány: Egyetem	Bernardinum Cisztercita Szerzetesrendi Tanárképző Intézet (Budapest)	Bernardinum Cisztercita Szerzetesrendi Tanárképző Intézet (Budapest)	Vargha Damján (ETE BNYTK)
☐ Tanári kinevezés: Egyetem	Budapesti Felsőkereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet	Budapesti Felsőkereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet	Waller Erő (ETE BNYTK)
☐ Egyetemi tisztség: Intézmény	Budapesti Felsőkereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet	Budapesti Felsőkereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet	Waller Erő (ETE BNYTK)
☐ Diploma: Egyetem	Budapesti Felsőkereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet	Budapesti Felsőkereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet	Waller Erő (ETE BNYTK)
☐ Díszdoktori cím: Egyetem	Budapesti Felsőkereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet	Budapesti Felsőkereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet	Waller Erő (ETE BNYTK)
☐ Munkahely: Intézmény	Budapesti Felsőkereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet	Budapesti Felsőkereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet	Waller Erő (ETE BNYTK)
☐ Tanulmány: Egyetem	Budapesti Felsőkereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet	Budapesti Felsőkereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet	Waller Erő (ETE BNYTK)

Kiválasztott mezők tartalmának cseréje erre:

« 1 oldalon 24 találat »

1. kép – A javító eszköz

csak az említett következtetések oroszlánrészét sikerült ezzel korrigálni, hanem adatszűrő- és keresőeszközként is fel tudtuk használni. Például a kötet végén található tanszékvezetői kronologikus listák alapját is ezzel gyűjtöttük ki az adatbázisból.

Nyár elejére tehát készen volt az adatbázis, és hála a jól sikerült segéd-eszköznek, a nagyobb javítások is hamar elkészültek. A felvitt rekordok szakmai szempontból is ellenőrzésre kerültek, lassan minden adatlapra rákerült a „Kész” jelzés. Adva volt tehát a következő feladat: az elektronikus adatbázisból egy könyvet kell nyomtatni. Mire idáig jutottunk, volt időm végiggondolni a kívánalmakat és a megvalósítási lehetőségeket. Az adatbázisból valamilyen véglegeshez közeli formában szöveget kell generálni. A könyv végső formáját aztán egy szerkesztő programban (Adobe InDesign) nyeri el. Szükség van azonban egy köztes fázisra, ahol a szerkesztők átnézhetik, átjavíthatják a szöveget, lehetőleg valamilyen ismert szövegszerkesztőben, ha egy mód van rá, MS Wordben.

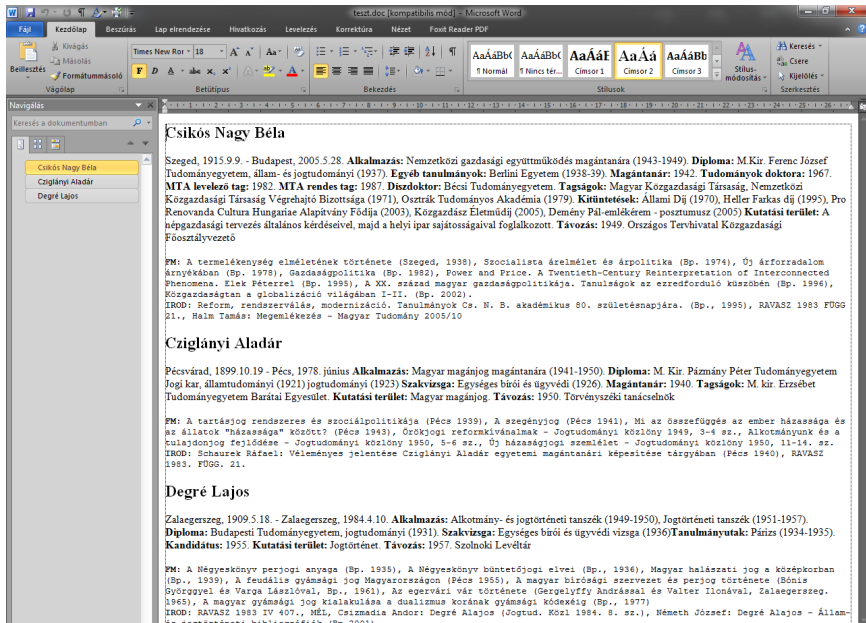
Hogy lássuk, hogyan valósítható meg ez a feladat, készítettem egy egyoldalas „proof of concept”-et. Ezen keresztül próbáltam ki a konverziót, és ezzel be lehetett mutatni az egyes fázisokat a munkában résztvevőknek. Első lépésben karonként egy html-formátumú fájlt generálunk az adatbázisból. Azért a html-t választottam, mert ez egy nagyon egyszerű, sima szövegfájlról nagyon hasonló formátum, amelyet könnyű gépi generálással összeállítani, azonban a szöveg alapszintű formázására (vastag és dőlt betűk használata) is alkalmas, valamint MS Wordben is megnyitható. Továbbá van lehetőség olyan eltérő szövegrész-formátumok alkalmazására, amelyeket a későbbi szerkesztőprogramok különböző bekezdés-stílus-ként tudnak értelmezni, ami nagyban megkönnyíti a későbbi tördelőszerkesztői munkát.

```

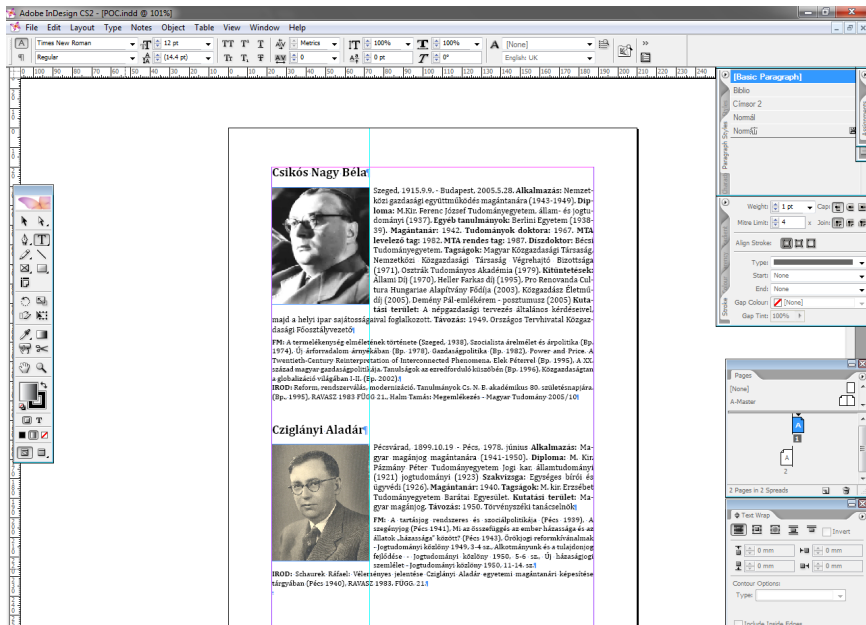
2 <html>
3 <head>
4 <meta http-equiv="content-type" content="text/html; charset=WINDOWS-1250" />
5 </head>
6 <body>
7 <h2>Cziglányi Aladár</h2>
8 <!--  -->
9 <p>Szeged, 1915.9.9. - Budapest, 2005.5.28. <b>Alkalmazás:</b> Nemzetközi gazdasági együttműködés magántanára (1943-1949).</p>
10 <p><b>Diploma:</b> M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi (1937). <b>Egyéb tanulmányok:</b> Berlini Egyetem (193</p>
11 <p><b>Magántanár:</b> 1942. <b>Tudományok doktora:</b> 1947. <b>MTA levelező tagja:</b> 1952. <b>MTA rendes tagja:</b> 1957.</p>
12 <p><b>Előadókör:</b> <b>Bécsi Tudományegyetem</b> <b>Tagaságok:</b> Magyar Közgazdasági Társaság, Nemzetközi Közgazdasági Társaság Végrehajt</p>
13 <p><b>Kitüntetések:</b> <b>Állami Díj</b> (1970), Heller Farkas díj (1995), Pro Rencvanda Cultura Hungariae Alapítvány Fődíja (2003), Közgazd</p>
14 <p><b>Kutatási terület:</b> <b>A népgazdasági tervezés általános kérdéseivel, majd a helyi ipar sajátosságaiával foglalkozott.</b></p>
15 <p><b>Távoktatás:</b> 1949. Országos Terhívhatatl Közgazdasági Főosztályvezető</b></p>
16 <p><b>PM:</b> <b>A termelési rendszer és a szociálpolitika (Pécs 1939), A szegényjog (Pécs 1941), Mi az összefüggés az ember háza</p>
17 <p><b>IROD:</b> Reform, rendszerváltás, modernizáció. Tanulmányok Ca. N. B. akadémikus 80. születésnapjára. (Bp., 1995), RAVA82 19</p>
18 </h2>Cziglányi Aladár</h2>
19 <p><b>Pécsvárad, 1899.10.18. - Pécs, 1978. június</b> <b>Alkalmazás:</b> Magyar magánjog magántanára (1941-1950).</p>
20 <p><b>Diploma:</b> M. Kir. Pázmány Péter Tudományegyetem Jogi kar, Államtudományi (1921), Jogtudományi (1923). <b>Szakvizsga:</b> <b>Egyes</p>
21 <p><b>Magántanár:</b> 1940. <b>Tagaságok:</b> M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem Borsái Egyesület. <b>Kutatási terület:</b> Magyar magán</p>
22 <p><b>Távoktatás:</b> 1950. Törvényességi tanácselnök</p>
23 <p><b>PM:</b> <b>A tartásjog rendszere és a szociálpolitika (Pécs 1939), A szegényjog (Pécs 1941), Mi az összefüggés az ember háza</p>
24 <p><b>IROD:</b> Schaurck Ráfael: Véleményes jelentése Cziglányi Aladár egyetemi magántanára képzésére tárgyában (Pécs 1940), RAV</p>
25 </h2>Degré Lajos</h2>
26 <p><b>Zalaegerszeg, 1909.5.18. - Zalaegerszeg, 1984.4.10.</b> <b>Alkalmazás:</b> Alkotmány- és jogtörténeti tanszék (1949-1950), Jogtörtén</p>
27 <p><b>Diploma:</b> Budapesti Tudományegyetem, Jogtudományi (1931). <b>Diploma</b> <b>Szakvizsga:</b> <b>Egyes</b> <b>bírói</b> <b>és ügyvédi vizsga</b> (1936) <b>Tanulm</p>
28 <p><b>Kandidátus:</b> 1935. <b>Kutatási terület:</b> Jogtörténet.</p>
29 <p><b>Távoktatás:</b> 1957. Szolnoki Levéltár</p>
30 </h2>

```

2. kép – Html formátumú teszanyag

3. kép – MS Wordben szerkesztett teszanyag

4. kép – A teszanyag InDesignban

A szövegszerkesztőben ezután elvégezhető az átnézés és kézi javítás hosszú és aprólékos folyamata, ami ezután fájl .doc-formátumban is lementhető.

Ha az elkészül, ezt importálni lehet az InDesign-ba, ahol a végleges formázás, tördelés, képek behelyezése történik.

Első feladat tehát a szöveg gépi generálásának elkészítése. Ehhez nagyon alapos, részletes exportálási leírást készítettünk, amely az utolsó szóköz, vesszőig megadta, hogyan kell összeállítani fix szövegekből és az adatmezők tartalmából a html-fájlt. Ez alapján aztán Takács Ákos elkészítette azt az exportáló modult, amely gombnyomásra, önműködően elkészítette ilyen formában a megadott karról szóló fejezet szövegét.

A képek ekkor még nem kerültek a szövegbe. A különféle méretben és minőségben az adatbázisba feltöltött fotókat az exportálás során, egy maximális méretre korlátozva az exportált html-fájl mellé mentette a rendszer, így a későbbi feldolgozás és felhasználás során is mindig kéznél voltak.

Ahogy már utaltam rá, a leggondosabban elkészített, géppel generált szöveg is pontatlan, hiszen rengeteg olyan apróság akad, amelyet nem lehet bekalkulálni. Ezért volt szükség arra, hogy valaki alaposan végignézze a szöveget, felülvizsgálja, és szükség esetén kézzel kiigazítsa a hibákat. Ezt az időt rabló, sziszifuszi munkát Polyák Petra és Lengvári István végezte. Hogy két legyet üssünk egy csapásra, rögtön szakmai szempontból is ellenőrizték a szöveget. Természetesen, ahogy említettem, már exportálás előtt felülvizsgáltak minden rekordot, de ellenőrzésből sose lehet túl sok. A végleges formában összeállt szöveg átnézése pedig eddig rejtett hibákra is fényt deríthetett.

Ebben a fázisban készült a függelékben található, nagyon hasznos organogram és tanszéki kronológia. Visszatérő probléma volt, hogy a különböző (például tanszékvezetői) megbízások dátumai különböző forrásokban sokszor máshogy szerepeltek. Máskor pedig az adatok összevetése során derült ki, hogy „ütköznek” az egyes oktatóknál felvett adatok. Ezeket is rendezni kellett. Az adatbázis javító eszközével könnyen összeszedtük az egyes tanszékek vezetőit. Így rögtön láthatóvá vált, hol vannak „lyukak” a kronológiában, hol vannak átfedések. Ezek után célirányosan lehetett ezeket az adatokat felkutatni és tisztázni az ellentmondásokat. Éppen ezért tartom különösen fontosnak a köteteink függelékeit, mert ezek az organogramok és vezetői listák ilyen pontosan és egységesen összeszedve, alaposan ellenőrizve egészen biztos, hogy sehol máshol nem találhatóak meg.

Sok munkát igényelt, de ősz elejére végül összeállt a végleges szöveg. A technikai szerkesztés, tördelés következhetett. Ez meglepően könnyen és gyorsan ment. Már a gépi generálás kidolgozásánál külön figyelmet szenteltem annak, hogy minél egyszerűbb legyen majd a végső technikai szer-

kesztés. A szöveg karakterszintű formázása (félkövér és normál szövegek váltakozása stb.) hetekig tartott volna, ha nem gondolunk rá már az export script összeállításakor. Így azonban a gépi generálás ezt a feladatot elvégezte, így az adattár-fejezeteknél szinte csak a képek beillesztésével és az oldaltörésekkel kellett foglalkozni.

Magukkal a képekkel persze több dolgunk volt. A jogállásuk és felhasználhatóságuk tisztázásán túl a technikai előkészítésük is adott feladatot. Az innen-onnan összegyűjtött, változó formátumú és minőségű képeket, ahogy említettem, az exportálás során karonként (vagyis fejezetenként) összegyűjtve adta át a rendszer. A feleslegesen nagy felbontású képeket kisebb (de a nyomtatáshoz bőségesen elegendő) méretre konvertálva kaptuk meg. Persze ez volt a ritkább eset, inkább kisebb és gyengébb minőségű képekkel rendelkezünk. Ezeket igyekeztünk különböző, egyszerű képszerkesztő szoftverekkel, a lehetőségekhez képest, korrigálni, retusálni. A hivatalos személyi anyagokban megtalálható képekről például gyakran a tűzőgépek nyomait kellett eltüntetni, de gyűrődések, foltok is okoztak olykor fejtörést. A feljavított és fekete-fehérre konvertált képek ezután bekerültek a szövegbe. Mivel a képek mérete fix, és mindig az oktató adatainak elejére kerültek, legtöbb gondot az oldaltörésekre eső képek pozíciójának korrigálása okozta. Minden trükkre és ügyességre szükségünk volt, hogy a lehető legjobban osszuk el az illusztrált szöveget az oldalakon. A kötet ezután még egy teljes korrektúrázáson átesett, és végre készen voltunk. Mehetett a nyomdába.²

A második kötet³, bár kutatási szempontból nagyon más feladatot jelentett, technikai oldalról nem sokban különbözött az elsőtől. A már kidolgozott adatbázisba kerültek feltöltésre az adatok, a megszokott úrlapon, rendelkezésre álltak a javító és exportáló megoldások is. Bővíteni kellett értelemszerűen a karok listáját. A rendszerben az oktatók egy karhoz voltak rendelve, ez határozta meg, hogy melyik fejezetbe kerültek a könyvben, ezt hívtuk *főkarnak*. De előfordult olyan is természetesen, hogy egy oktató több karon is dolgozott. Ilyenkor ezeket is felvettük egy másik mezőbe. Amikor egy oktató munkássága a korszakhatárokon is átnyúlt, akkor az előző/következő időszak intézményét, intézményeit is ide lehetett rögzíteni. Az oktatók kötetekbe sorolását szintén a *főkar* határozta meg. A kötetek korszakolásából egyértelműen kiderült, melyik karok hova tartoztak, így az oktatók ennek megfelelően kerültek abba részbe, ahova az a kar tartozott, ahol munkásságuk meghatározó részét töltötték.

Mivel már két kötettel dolgoztunk, az eszközeink jó részét ki kellett egészíteni egy olyan „előszűrővel”, amely lehetővé tette, hogy csak az egyik

² Lengvári (szerk.) 2015.

³ Polyák (szerk.) 2017.

vagy másik kötethez tartozó rekordokkal foglalkozzunk. A kötetekhez definiáltuk, melyik főkarok tartoznak oda, így ez is rugalmasan volt kezelhető. Ha bármely ponton szükséges lett volna újragondolni a kötetek összeállítását, ez nagyon egyszerűen módosítható lett volna.

Változtatni kellett a halálozási adatokat, illetve az egyetemről távozás körülményeit rögzítő mezőket is. Előbbinél fel kellett venni a lehetőséget, hogy az oktató még él, erre szerencsére a korábbi, hiányos dátumok kezelésére kidolgozott jelölés kibővítése alkalmas volt. A távozás körülményeinél pedig a kész szövegek közé (nyugdíj, halál) fel kellett venni azt a lehetőséget is, hogy az illető még aktív. Bár erre viszonylag kevés esetben volt szükség, hiszen aki 2017-ben még aktív oktató volt az egyetemen, az legtöbbször munkásságának fontosabb részét már a 2000 utáni, harmadik kötetbe tartozó időszakban végezte; de mivel lehetséges volt, és elő is fordult, ezért erre is fel kellett készülni.

Az exportáló folyamatot is át kellett írni: pontosabban először is külön kellett választani, hogy a különböző kötetbe tartozó karok esetében különböző exportálási leírást használhassunk. Magában az exportált szöveg összetételében viszonylag kevés módosításra volt szükség. A régi magántanári rendszer megszűnésével ugyanaz a mező már a habilitáció évét jelentette. A doktorátus esetén 1995 előtti és utáni esetekben más szöveget kellett használni, illetve a még élő és/vagy aktív oktatók esetét kellett beleírni.

Az organogramokat sajnos a korábbi formában nem tudtuk ebben a kötetben megjeleníteni. Ebben az időszakban több intézmény sokkal bonyolultabb tanszéki struktúráját kellett volna egy-egy oldalra beszorítani, erről sajnos le kellett mondanunk. Csak a karok és önálló intézmények időbeli alakulásáról készült egy ábra. Viszont a vezetői listák (ahol a szervezeti változások is nyomon követhetők, ha nem is olyan látványos formában) ez alkalommal is elkészültek. Ezek összeállítása komoly munka volt, technikai szempontból azonban egyszerű. A lépések, melyek során az adatbázisból könyv lett, ugyanazok voltak, mint az első kötet esetében. Képekből ezúttal talán több volt, és a változatosabb források miatt komolyabb munkát jelentett az engedélyek megkérése, de technikai oldalról nem jelentettek nagyobb kihívást.

A második kötet elkészülése után tehát már akkora adattömegünk volt, hogy érdemes volt az adatbázis publikus hozzáféréseinek kérdését is elővenni. Az adatbázis eddig egy EHA-kódos azonosítás után volt hozzáférhető, csak a rajta dolgozóknak. Az alap adatrögzítő és a felügyelői szerepkörökben nem tért el, lényegében annyiban, hogy az utóbbi véglegesíteni és törölni is tudott rekordokat. Ehhez jött később egy csak olvasásra jogosult vendég szerepkör, amellyel a szerkesztőbizottság tagjainak tudtuk lehetővé tenni a betekintést. Most egy teljesen új felületet kellett készíteni, amelyen

keresztül azonosítás nélkül, bárhonnan érkező kutatók keresgélhetnek. A keresőben nem a teljes adatbázis, hanem csak a már megjelent kötetek rekordjai jelennek meg, melyek már készek és ellenőrzöttek.

Kutatói szempontból minden adatbázis annyira jó, amennyire a keresője. Kezdetről fogva azt akartam, hogy összetett feltételrendszer alapján lehessen keresni. Ehhez több példát megnéztem, legtöbb ötletet az AtoM levéltári nyilvántartó rendszer keresője adta. Ebben meg lehet adni, melyik mezőre akarunk keresni, és tetszőleges számú új keresőfeltételt lehet hozzáadni az egyes feltételek közötti logikai kapcsolat (AND, OR, NOT) megadása mellett. Így bármilyen kombinációban, bármely felvitt adat alapján lehet keresni és szűrni az adatokat. Takács Ákos volt a partner természetesen ebben is, ami azt jelenti, hogy ő dolgozott azon, hogy megvalósítsa, amit kitaláltunk. A keresőknél megszokott módon egy egyszerű és egy részletes keresési oldalt terveztünk. Előbbi egy szöveges keresőmező alapján az egész adatbázisban keresett. Ákos ötlete alapján a találatok csoportosítva jelennek meg aszerint, hogy melyik mezőben fordult elő a keresett szó. Lehetőséget tudtunk adni arra is, hogy a kutató böngésszen a felvitt oktatók rekordjai között. Ez karokra bontva lehetséges, ekkor listázásra kerül minden oktató, aki dolgozott azon a karon. Függetlenül attól, hogy ez volt-e a pécsi egyetemi pályafutását meghatározó kar, vagyis a *főkar*, amely a kötetbe soroláshoz volt mérvadó.

A részletes keresésnél a tetszőleges számú keresőfeltétel volt az, ahol a legnagyobb kompromisszumot kellett kötni. Ennek kialakítása a használt keretrendszerben nagyon komplikált lett volna, ezért sajnos meg kellett elégednünk fix számú, nevezetesen három feltétellel. Nem tűnt olyan nagy áldozatnak, mert ekkor még tervben volt egy olyan funkció, amellyel egy keresés után, az elkészült találati listát alapul véve lehetett volna újabb keresést indítani, ami gyakorlatilag több lépésben valósította volna meg az eredeti célt. Sajnos ez a funkció végül az idő rövidsége miatt kimaradt az első változatból, és a későbbi fejlesztések elmaradtak. Azonban a három feltétellel már így is olyan összetett szűrést lehet végezni, amely a legtöbb esetben elegendőnek bizonyult. A részletes keresőnkben kiválaszthatjuk, melyik mezőben akarunk keresni és milyen operátorral. Ez utóbbi a mező tartalma szerint változó. Számok esetében *kisebb*, *nagyobb*, *egyenlő*, *nem egyenlő*, valamint *üres* és *nem üres*. Ha például adott év előtt vagy után szakvizsgázott oktatót keresünk, esetleg azokat, akiknek egyáltalán van szakvizsgája, ezzel meg tudjuk oldani.

Szöveges mezők estén *tartalmazza*, *nem tartalmazza*, *üres*, *nem üres* operátorokat adhatunk meg, ezekkel a mezők szövegében előforduló részekre tudunk különböző módon keresni. A három mező, a megfelelő operátorok és a logikai kapcsolók segítségével olyan összetett keresési feltételeket tu-

**Egyetemi
LEVÉLTÁR**

Pécsi Egyetemi Almanach
1367–1999

Használati útmutató

Középkori Pécsi Egyetem (szöveges leírás)

Akadémiák

ETE JÁK

ETE BNITK

ETE OK

ETE EHK

ETE Könyvtár

POTE

Születési ország

Nem tartalmazza

magyar

☒ ES
☐ VAGY
☐ DE NEM

Kandidátus éve

Nem üres

☒ ES
☐ VAGY
☐ DE NEM

Mező neve

Operátor

Keresés

5. kép – A részletes kereső. (<https://almanach.pte.hu/>)

dunk összeállítani, mint például azon oktatóknak a listája, akik a POTE-n diplomáztak, ott is dolgoztak, de nem innen mentek nyugdíjba. Vagy azokat, akik diplomájukat még a második világháború előtt szerezték, de még az ötvenes évek után is a PTE-n vagy POTE-n dolgoztak. A variációk száma, ha nem is végtelen, de elég nagy ahhoz, hogy a reális igények túlnyomó többségéhez elegendő legyen.

A találatok listájának képernyőre küldésével még nem ér véget a kereső feladata. A feltételeknek megfelelő oktatók neve, születési dátuma, főkara, és munkaviszonyának időköre kerül listázásra, ami az első három oszlop alapján rendezhető is. Mindegyikük adatlapja is megtekinthető innen annak teljes tartalmával. Ha a kutató adatot gyűjt, és több oktató adatlapját szeretné valamilyen módon letölteni, arra is van lehetőség. A találati vagy böngészési lista egésze vagy egyes rekordjai kijelölhetők, ezeket xml-formátumban vagy pdf-be lehet exportálni. A kijelölt rekordokat egy „kosárba” is tehetjük, ami hasonlóan működik, mint a webshopokban. Akár több keresés találatait is a kosárba gyűjthetjük, egészben vagy részleteiben. A kosár tartalmát aztán szintén exportálhatjuk, ugyanúgy xml- vagy pdf-formátumban. A pdf-formátum gyakorlatilag egy „saját almanach”. A kiválasztott rekordok a könyv előkészítési fázisában használt export-leírás szerint kerülnek generálásra, a képek fix méretben pedig a szöveg elejére. Természetesen a kézi felülvizsgálat híján ez nem lesz olyan minőségű, mint a kötetben megjelent adatlapok, de tetszetős, átlátható, a könyvhöz hasonló formában kínálja a kiválasztott rekordokat letöltésre.

Következő feladatunk az Almanach harmadik kötete lesz. Nagyon sok kihívással járt már a kötet előkészítése is. Az adatvédelmi jogszabályok változásai és az ugrásszerűen megnövekedő oktatói létszám sok fejtorésre ad okot, és számos megoldandó problémát állít elénk. Ellenben technikai oldalról várhatóan most lesz a legkevesebb komplikáció. Bízom benne, hogy rövidesen elhárulnak az akadályok az adatgyűjtés megkezdése elől, és nemsokára a harmadik kötetet is a kezünkben tarthatjuk.

115

Felhasznált irodalom

Lengvári István (szerk.) 2015: *Pécsi egyetemi almanach I. 1367–1950*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem.

Polyák Petra (szerk.) 2017: *Pécsi egyetemi almanach II. 1951–1999*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem.

Ruprech Judit

Kulcsok őrzői

Fotóesszé

Lengvári István
igazgató, főlevéltáros

Acél Róbert
főlevéltáros

Kohári Gabriella
segédlevéltáros

Gutai Csilla
levéltáros

1939/40

1938/39

1938/39

1938/39

1938/39

Târziu:
Ohcecelek hemanter
ser kasil ar utroa altam
nirail taitat olutunsi
magariatai elpina baptemu
36 leute —

[illegible]

Exp. 922 Aug 12 in my
fellows, found in my
at Foles as they are. and have
The
In fact a whole - her
922 10/2/07

Wawancara

ERZSEBET-TUDOMÁNYEGYETEM
ORI HIVATALA.

Heute: 10.000

Együttel elintézett szám:

Előirat száma:

Utóirat száma:

Vonatkozó szám:

Màsolla:

Eryztette:

Kivezette

Jegyzet:

beosztás
 tagja a Szénasszak
 1922. évi rep. hó 20 n
 tartott I rendű ülésben.
 Örvendetes tudomással vettük
 ész.
 1922. évi Szénasszak

Pozsonyi m. kir. Erzsébet tudomány-egyetem
rektori hivatala

Iktatói sz.:

Előterjesztő hatóság:

Az előterjesztés

TÁRGY:

Pannónia serförs. t.
 földi erdő egy lakatlan
 erdőmájának a bábahegy
 erdőmájára való behajlás
 Dr. Fellegpártis 2. drbm.)

Előirat sz.:

Utóirat sz.:

Kiadta:

Kivezette:

ELIN

Észrevéte
felterjesztett.

Jegyzet:

(A felterjesztés tárgyának s a javaslatnak)

INCLYTAE UNI
HUNGARICAE

hitvallást k
egyetem legnagyobb peccátjával ellát
Kelt Pécsen, 1937. évi

RECTOR

A konferencia programja

2021. április 13.

Kohári Gabriella: Húsvéti ételsor 1547-ből, Nádasdy Tamás (1498-1562) udvarából

Pálmai Dóra: A kolozsvári egyetemi hallgatóság származási íveinek kutatási lehetőségei

Kovács Adrienn: Tudományos bojkott és ellen-bojkott az 1920-as években: avagy ami az egyetemi levéltári forrásainkban kevésbé látható

Lengvári István: Szanathy Aniella, az első jogi doktornő Magyarországon

Polyák Petra: Prinz Gyula és a négy szobor

Gutai Csilla: Magyar katonák naplói az angol és amerikai fogságból a II. világháborúban

Acél Róbert: A Pécsi Egyetemi Almanach technikai megvalósítása: adattábláktól a kötetekig és tovább

Ruprech Judit: Fotóösszé (vetítés)

A PTE Egyetemi Levéltár munkatársai (2003–2021) és a konferencia előadói

Acél Róbert

2003-tól segédlevéltáros, levéltáros, majd főlevéltáros. Érdeklődési területe a levéltári adatbázisépítés és elektronikus nyilvántartás. Az egyetemi levéltárak UnivA nevű közös nyilvántartási rendszerének kialakítója és adminisztrátora, a *Per Aspera ad Astra* folyóirat és a levéltár legtöbb kiadványának technikai szerkesztője.

Gutai Csilla

2018-tól segédlevéltáros, majd levéltáros, kutatási területe a második világháború hadifoglyainak története.

Kohári Gabriella

2021-től segédlevéltáros, kutatási területe a 15–16. század étkezési kultúrája.

Kovács Adrienn

2006–2013 között segédlevéltáros, majd levéltáros. Korábbi kutatási területe a 18. századi Magyarország népességtörténete, jelenleg a két világháború közötti magyar és nemzetközi felsőoktatási külkapcsolatok és kultúrdiplomácia történetének kutatója. Az Erzsébet Tudományegyetem vezetőtestületi jegyzőkönyvei napirendi pontjait közlő kötetek összeállítója. Jelenleg a National University of Ireland Maynooth John and Pat Hume ösztöndíjas kutatója.

Lengvári István

2003-tól levéltáros, majd 2005-től főlevéltáros, igazgató. Kutatási területe: felsőoktatás-történet, társadalom- és tudománytörténet. *A pécsi felsőoktatás évszázadai* kötet társszerzője, a *Pécsi Egyetemi Almanach I.* kötetének szerkesztője. A *Korall* és a *Per Aspera ad Astra* folyóiratok alapító szerkesztője, az *Egykor és ma* kötet sorozat társszerzője. A Magyar Történelmi Társulat Dél-dunántúli csoportjának titkára és a Magyar Levéltári Vezetők Tanácsa elnökségi tagja.

Pálmai Dóra

2017–2020 között segédlevéltáros, majd levéltáros, kutatási területe a dualizmus kor felsőoktatása. A *Per Aspera ad Astra* folyóirat szerkesztője. Jelenleg a PTE ETKK Történeti Gyűjtemények Osztályának könyvtárosa.

Polyák Petra

2008–2021 között segédlevéltáros, levéltáros majd főlevéltáros. Kutatási területe a 20. század második felének felsőoktatás- és társadalomtörténete. A *pécsi felsőoktatás évszázadai* kötet társszerzője, a *Pécsi Egyetemi Almanach II.* kötetének szerkesztője. A *Per Aspera ad Astra* folyóirat alapító szerkesztője, 2020-ban PhD fokozatot szerzett *Hallgatók a diktatúrában. Fegyelmi eljárások a Rákosi-korszak felsőoktatási intézményeiben (1948–1956)* című disszertációjával. Jelenleg a MNL Baranya Megyei Levéltárának főlevéltárosa.

Ruprech Judit

2013–2017 között segédlevéltáros, majd levéltáros, az *Egykor és ma – A pécsi egyetem épületei* kötet társszerzője. Jelenleg szabadúszó fotográfus.

A Levéltár kiadásában, illetve közreműködésével megjelent kötetek

Egyetem és társadalom

1. Polyák Petra: „A hallgatóknak meg kell lenni.” A felsőoktatási beiskolázás és felvételi rendszere az első öt éves terv idején. (2016)
2. Az Év Levéltára 2020. A 2021. április 13-án tartott konferencia előadásai. Szerkesztette: Lengvári István. (2021)
3. Felsőoktatási intézményeink külkapcsolatai a 20. században. A 2020. november 12-én tartott konferencia előadásai. Szerkesztette: Lengvári István. (várható megjelenés: 2021)

Vezetőtestületi jegyzőkönyvek

1. A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Orvostudományi Kar tanácsülési jegyzőkönyveinek napirendi pontjai 1926–1951. Összeállította: Kovács Adrienn. (2011)
2. A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Kar tanácsülési jegyzőkönyveinek napirendi pontjai 1918–1940. Szerkesztette és összeállította: Kovács Adrienn. (2012)
3. A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Egyetemi Tanácsa tanácsülési jegyzőkönyveinek napirendi pontjai 1914–1943. Összeállította: Sztana-Kovács Adrienn. (2014)
4. A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kar tanácsülési jegyzőkönyveinek napirendi pontjai 1921–1950. Összeállította: Kovács Adrienn – Pálmai Dóra – Polyák Petra. (várható megjelenés: 2021)

Pécsi Egyetemi Almanach

1. Pécsi egyetemi almanach I. 1367–1950. Szerkesztette: Lengvári István. (2015)
2. Pécsi egyetemi almanach II. 1951–1999. Szerkesztette: Polyák Petra. (2017)

Egykor és ma fotóalbumok

1. Egykor és ma – A pécsi egyetem épületei. A kötet archív képeit gyűjtötte, szerkesztette, az új felvételeket készítette: Lengvári István és Ruprech Judit. (2017)
2. Egykor és ma – A pécsi egyetem polgárai. A kötet archív képeit gyűjtötte: Lengvári István, az új felvételeket készítette: Csontos Szabolcs. (2019)
3. Egykor és ma – A pécsi egyetem külkapcsolatai. A kötet archív képeit gyűjtötte: Lengvári István, az új felvételeket készítette: Csontos Szabolcs. (várható megjelenés: 2021)

Egyéb kötetek

1. Fedeles Tamás – Lengvári István – Pohánka Éva – Polyák Petra: A pécsi felsőoktatás évszázadai. (2011¹, 2017²)
2. Fedeles, Tamás – Lengvári, István – Schmelcz-Pohánka, Éva – Polyák, Petra: Centuries of Higher Education in Pécs. (2017)
3. A pécsi bölcsészkar bölcsője. A Pécsi Tanárképző Főiskola egyetemi karrá válása és az egységes, egyetemi szintű tanárképzési kísérlet. Szerkesztette: Lengvári István és Polyák Petra. (2013)